

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ) ANABİLİM DALI

TİMURLU DEVLETİ'NDE EMİRLERİN ROLÜ

Yüksek Lisans Tezi

ÖMER HAKAN AYDIN

ANKARA – 2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ) ANABİLİM DALI

TİMURLU DEVLETİ'NDE EMİRLERİN ROLÜ

Yüksek Lisans Tezi

ÖMER HAKAN AYDIN

Tez Danışmanı:

PROF. DR. SAADETTİN YAĞMUR GÖMEÇ

ANKARA – 2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ) ANABİLİM DALI

TİMURLU DEVLETİ'NDE EMİRLERİN ROLÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı: Saadettin Yağmur GÖMEÇ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı Soyadı

İmzası

- 1) Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ
- 2) Doç. Dr. Cihat AYDOĞMUŞOĞLU
- 3) Prof. Dr. Musa Şamil YÜKSEL
- 4)
- 5)

Tez Savunması Tarihi

14.12.2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.

20.12.2020

Ömer Hakan Aydın

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
KISALTMALAR	iv

GİRİŞ (1-18)

A) Konu ve Amaç	1
B) Kaynaklar	2
C) Emir ve Bey Kavramı Üzerine	7
D) Çağataylı Devleti'nin Yıkılması	11

BİRİNCİ BÖLÜM

Timurlu Siyasi Tarihinde Emirlerin Yeri

Timurlu Siyasi Tarihinde Emirlerin Yeri	19
---	----

İKİNCİ BÖLÜM

Timurlu Devlet Teşkilatı

A) Divanlar	90
B) Dini Bürokrasi	92
C) Ordu Teşkilatı	95
D) Diğer Memuriyetler	98

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Kuruluş, Gelişim ve Yıkılış Devrinde Türk Bozkır Aristokrasisi

A) Timurlu Emirleri	108
---------------------------	-----

B) Timurlu Devleti'nde Emirlerin İcra Ettiği Fonksiyonlar	126
B.1) İstihbarat	126
B.2) Mali Disiplinin Sağlanması	131
B.3) Resmi Anlaşmalar	135
B.4) Merkez-kaç Bölgelerin İdaresi	138
B.5) İmaret	151
B.6) Meşveret	159
B.7) Yargı	161
B.8) Şehirleri Müdafaası	163
Sonuç	167
Kaynakça	170
Özet	184
Abstract	185

ÖNSÖZ

Timurlu Devleti Türk tarihinin çok parlak bir devrini ve saygın bir aşamasını temsil eder. Orta Asya Türklüğünün askeri, siyasi ve kültürel bakımdan çok seçkin isimleri bu devletin bünyesinden çıkmıştır. Timurlu devleti, ortaya çıkışından binlerce yıl öncesine dayanan Türk devlet geleneklerini kendisinde toplamış, devrinin diğer kültürlerinden beslenmeyi ihmal etmemiş çok önemli bir devlettir. Bu tezde Timurlu Devleti'nin tarihinde Türk emirleri ele alınmıştır.

Birinci bölümde Timurlu siyasi tarihi özetlenmiştir. Bu tarihin akışında Timurlu emirlerinin önemi ve yeri vurgulanmıştır. İkinci bölüm Timurlu Devleti teşkilatına ayrılmıştır. Üçüncü bölümde ise Timurlu Devleti'ndeki Türk emirleri dönemlerine ayrılarak ait olduğu boylara göre verilmiş, Timurlu emirlerinin devlet için icra ettiği roller kategorik olarak değerlendirilmiştir.

Başta tez danışmanım ve muhterem hocam Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç'e teşekkür ederim. Öğrettiği metodolojik ilkeler sayesinde bu çalışmayı tamamlayabildim. Ankara Üniversitesi Genel Türk Tarihi kürsüsünün diğer kıymetli öğretim üyeleri Prof. Dr. Üçler Bulduk, Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu, Prof. Dr. Haldun Eroğlu ve Doç. Dr. Cihat Aydoğmuşoğlu hocalarıma eğitim hayatımda bana sağladıkları katkılardan ötürü teşekkür ederim. Beni öneri ve tespitleriyle birçok hatadan kurtaran Prof. Dr. Musa Şamil Yüksel hocama gerçekten minnettarım. Tezimi yazarken değerli önerileriyle katkısını esirgemeyen araştırma görevlisi Veysel Gökberk Manga hocama da teşekkür ederim. Ayrıca bu tezi yazarken yaşadığım pek çok müşkül durumda beni maddi ve manevi olarak desteklemeyi bir an olsun bırakmayan annem Günay Aydın ve babam Kâmil Aydın'a minnet duygularımı ifade etmeyi boynumun borcu bilirim.

KISALTMALAR

A.g.e. : adı geçen eser

A.g.m. : adı geçen makale

Çev. : Çeviren

Ed. : Editör

gg. : Godı (yılları)

Haz. : Hazırlayan

İzdat. : İzdatelstvo (Yayınevi)

Perevod. : Perevoditel (Tercüman)

pp. : sayfa aralığı

sel. : selected (seçilmiş)

SSR: Sovetskaya Soyuznıx Respublik (Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti)

Sy. : Sayı

ZDMG: Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft

Transl. : Translator (çevirmen)

TTK: Türk Tarih Kurumu

UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş

Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)

GİRİŞ

A) Konu ve Amaç

Bu tezde Timurlu Devleti'nde emirler incelenmiştir.. Emirler başlığı altında Timurlu tarihine etki eden mirzalar ve çeşitli boylardan gelerek devlete mülki, mâli ve askeri hususlarda hizmet eden beyler ele alınmıştır. Bunların Timurlu siyasi tarihindeki yerleri ve Timurlu Devleti için icra ettikleri görevleri değerlendirilecektir. Türk devletlerinde önemli görevler icra eden beyler umumiyetle Türk tarihinin en önemli unsurları arasında yer almıştır. Timurlu tarihi de bu hususta bir istisna değildir. Biz, Timurlu emirlerinin yerini ve önemini saptarken bunu Türk tarihinin bütünlüğü içinde kavranılması gerektiğini düşünmekteyiz. Bu yüzden emir, mirza, bey gibi kavramların Türk tarihindeki yeri ve önemini girişte kısaca vurguladık. Birinci bölümde temel öznenin Timurlu emirleri olduğu bir Timur siyasi tarihine yer verdik. Bu bölüm, Timurlu siyasi tarihi olma iddiasında değildir. Timurlu kroniklerine ve araştırma eserlerine dayanarak Timurlu emirlerinin Timurlu siyasi tarihini nasıl etkilediğini ve şekillendirdiğini göstermek amaçlanmıştır. Bir sultanın tahta geçişi, bir mirzanın bağımsızlık mücadelesindeki akıbeti, savaşlar, kurultaylar ve daha birçok olay aktarılırken temel odak noktamız emirlerin bu süreçlere olan etkisini tespit etmek olmuştur.

İkinci bölümde ise Timurlu devlet teşkilatı ele alınmıştır. Burada daha önce üzerinde çokça durulan ve artık ilim dünyamızda iyi bir şekilde bilinen Timurlu Devleti'nin yapısını özetlemekle yetindik. Ayrıca bu bölümde vilayetlerdeki Timurlu hâkim ve darugalarına yer verilmiştir.

Üçüncü bölüm ise evvela Timurlu devletindeki emirlerin geldikleri boylara göre bir listesini vermektedir. Bu hususta Timurlu emirleri hakkındaki temel kaynak Muizzü'l-Ensab'tan ve Shiro Ando'nun 1992 yılında yayınlanan Timuridische Emire nach dem

Mu'izz al-ansab isimli eserinden yararlanılmıştır. Ando'nun kendi eserinde verdiği liste Timurlu emirlerini hemen hemen eksiksiz bir şekilde vermektedir. Biz de bu listeden istifade ettik. Bundan sonra Timurlu devletinde emirlerin icra ettiği fonksiyonları tematik olarak ele aldık. Bu hususta temel olarak Timurlu kroniklerini kullandık. Ancak araştırma eserlerinden de istifade ettik.

B) Kaynaklar

Timurlu emirleri ile ilgili en kapsamlı bilgiler içeren kaynak Muizzü'l Ensab'tır.¹ Bu kaynak Cengiz Han ve Emir Timur'un şecerelerini anlatır. Aynı zamanda Cengiz Han ve Emir Timur'un devletlerinin yönetici sınıfıyla ilgili önemli bilgiler içerir. Muizzü'l Ensab'ın dört farklı el yazması vardır:

- a) Paris yazması (Paris, Bibliotheque Nationale, Persan Ancien Fons 67)
- b) Londra yazması (British Library, Or. 467)
- c) Aligarh Muslim University yazması (No: 41)
- d) Aligarh Muslim Üniversitesi yazması (No: 42)²

Muizzü'l-Ensab'ı Şu'ab-ı Peçgâne'nin bir devamı olarak gören Zeki Velidi Togan, bu eserin 1424/25 yılında tamamlandığını söylerken³ Ando 1427, 1432 ve Şahruh döneminin sonuna doğru veya onun ölümünden sonra yapılan üç farklı müdahale ile tamamlandığı kanaatindedir.⁴

Hayrunnisa Alan bu eserin Timurlu teşkilat tarihi bakımından önemi ve değeri üzerinde durmuştur. Ona göre şecerenin verdiği bilgilerden yola çıkarak Timurlu Devleti'ndeki hiyerarşiyi, memuriyetleri ve bu görevlerde bulunan şahıs isimlerini

¹ **Muizzü'l-Ensab**, Rusça'ya çev. ve notlandıran Ş. H. Vahidov, Almatı 2006.

² Ando, **a.g.e.** s.14.

³ Zeki Velidi Togan, "Emir Timur'un Soyuna Dair Bir Araştırma", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi** (26), İstanbul 1972, ss.75-84, s.78.

⁴ Ando, **a.g.e.** s.43-44.

görebilmek mümkündür.⁵ Alan, Muizzü'l Ensab'a dayanarak bu minvalde Timurlu Devlet teşkilatını ele almıştır.

Ando'nun ihtiyat payı bırakarak Hafız-ı Ebru'ya atfettiği⁶ bu eser Timurlu devletinde görev alan emirlerin isimlerini ve görevlerini vermesi bakımından kritik bir önem arz eder.

Emirlerin Timurlu tarihinde durdukları yere, icra ettikleri özel fonksiyonlara ve hayatlarına ilişkin bilgiler taşıması bakımından çok değerli başka kaynaklar vardır. Bu kaynakların başında Nizameddin Şami tarafından yazılan Zafername⁷ gelir. Bu eser Timur devrinde yazılmıştır. Emirlerin Timur devrindeki faaliyetleri hakkında kıymetli bilgiler taşır. Nizameddin Şami, birçok olaylara bizaat şahit olduğundan aktardıkları bilgiler oldukça önemlidir.

Bir diğer önemli kaynak Şerafeddin Ali Yezdi'nin Zafername⁸adlı eseridir. Bu kaynak Timurlu tarihi ile ilgili en temel kaynaklardandır. Hem Timur'un şahsi hayatıyla hem de emirlerle ilgili önemli bilgiler içerir. Bu eser 1425 yılında tamamlanmıştır ve bu döneme kadar yaşanan olaylar için oldukça önemlidir.

Timur'un Hindistan seferini anlatan Gıyaseddin Ali'nin sefer günlüğü niteliğindeki eseri⁹ emirler ile ilgili zengin bilgiler taşımasa da onların devlet ve ordu içinde icra ettiği roller bakımından malumatlar verir.

Timur'un ölümünden sonra İran'da yaşanan olaylar için en önemli kaynaklardan biri Tacü's Selmani'nin "Tarihname"sidir.¹⁰ Bilindiği üzere Timur'un ölümünden sonra 1405

⁵ Hayrunnisa Alan, "Muizzü'l Ensab'ın Timurlu Teşkilat Tarihi Bakımından Değeri", **Bellekten** (282), Ankara 2014, ss.527-548, s. 535.

⁶ Ando, **a.g.e.** s.13.

⁷ Nizameddin Şami, **Zafername**, çev. Necati Lugal, Ankara, 1949.

⁸ Şerafeddin Ali Yezdi, **The History of Timur-Bec cilt I-II**, M. Petit le Croix, Londra 1723. Yezdi'nin bu eserinin Türkçe tercümesi için: Şerefüddin Ali Yezdi, Emir Timur (Zafername), çev. Ahsen Batur, İstanbul 2013.

⁹ Gıyaseddin Ali, **Dnevnik Pohoda Timura v İndiyu**, çev. A. A. Semyonov, Moskova 1958.

¹⁰ Tacü's-Selmâni, **Tarihname**, çev. İsmail Aka, Ankara 1999.

yılında Timurlu mirzaları arasında iç savaş çıkmış ve bu iç savaş 1409 yılına kadar sürmüştür. Bu kaynak bize 1405 yılından 1409 yılına kadar Timurlu tarihini anlatır. Bu kaynağın verdiği bazı bilgiler yazarın Timurlu yöneticileriyle şahsi münasebetlerine dayanmaktadır. Bu yüzden Timurlu emirleri ile ilgili önemli bilgiler taşımaktadır.

Şahruh devrinde emirlerle ilgili ayrıntılı bilgiler bulabildiğimiz kaynaklar mevcuttur. Şahruh devrinin birinci kaynağı Hafız-ı Ebru'nun Zubdat-ül Tevarih-i Baysunguri isimli kitabıdır. Bu kaynak, Timur tarihi ile ilgili verdiği bilgilerde Nizameddin Şami ve Şerafeddin Ali Yezdi'yi temel alır. Ancak Şahruh devri Hafız-ı Ebru'nun yaşadığı devirdir ve bu yüzden bu kaynakta Şahruh'un emirlerinin hayatı ve devlet için önemlerine ilişkin önemli bilgiler bulunur.

Tarih-i Kebir/Tarih-i Caferi (Cafer b. Muhammed b. Hasan el- Hüseyini) bir diğer önemli kaynaktır. Şahruh'un ülkesinin batısında emirlerin politik vaziyeti ile ilgili detaylı bilgiler içerir. Bir dünya tarihi niteliğinde olan bu eser, insanlık tarihini en başından alarak Emir Timur ve oğulları zamanına kadar olan olayları anlatır. Timurlu devri Yezdi'nin Zafername adlı eserine dayanılarak özetlenmek suretiyle nakledilmiştir. Fakat özellikle yazarın kendi yaşadığı bölge olması bakımından, Kirman, Fars ve Hürmüz bölgeleri ile ilgili verdiği bilgiler başka kaynaklarda pek görülmez.¹¹

1427'den 1470'e kadar Timurlu tarihinin temel kaynağı Matla-yi Sadeyn ve Mecma-i Bahreyn¹² (Kemaleddin Abdülrezzak Semerkandi)'dir. Matla-yi Sadeyn, Şahruh devrine, Şahruh'un ölümü sonrası çıkan iç savaşlara, Sultan Ebu Said ve Ebu'l Kasım Babur dönemlerine ışık tutması bakımından hayati bir öneme sahiptir. Bu dönemlerde Timurlu devletinde emirlerin konumunu öğrenmek için müracaat edilmesi gereken bir kaynaktır.

¹¹ Cafer b. Muhammed b. Hasan el- Hüseyini, **Tarih-i Kebir**, çev. İsmail Aka, Ankara 2011, s.XVI-XVII.

¹² Abdürrezzâk es-Semerkandi, **Matla-i Sadeyn ve Mecma-i Bahreyn**, Özbek Türkçesi'ne çev. Urinboev, I. cilt Taşkent 1968, II. cilt (Birinci ve İkinci Kısımlar) Taşkent 2008.

Tarih-i Reşidi¹³ Doğu Türkistan tarihi ile ilgili önemli bir kaynaktır. Fakat Timurlu Devleti döneminde Doğu Türkistan – Maverünnahr ilişkilerine dair değerli bilgiler buluruz. Bu eserin yazarı Haydar Mirza'dır. 905'te (1499) doğmuştur. Timurlular devrinde Doğu Türkistan'da yaşayan Duğlat kabilesine mensup olduğundan Duğlat nisbesiyle anılır. Eserin birinci bölümünde Tuğluk Timur'un tahta çıkışından (1347) itibaren Çağataylılar zamanında meydana gelen olaylar anlatılmaktadır. Bizi de bu bölüm ilgilendirmektedir.

1442 yılına kadar dünya tarihi olan Mücmel-i Fesihî (Fesih Ahmed b. Celeddin el Hvafi) Şahrüh devriyle ilgili önemli bilgiler içerir. Birçok yerde emirlerle ilgili detaylı bilgiler barındırır. Müellif, Celeddin Muhammed'ül Havafi'nin oğludur. Eserin önsözünde Hz. Adem'den ve neslinden bahseden yazar daha sonra eski İran şahlarından bahseder. Eserinin birinci kısmı Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicretine kadar olan olayları içerir. İkinci kısmı ise 622 yılından 1442 yılına kadar olan olayları anlatır.¹⁴

Ebu Bekr-i Tihrani tarafından yazılan Kitab-ı Diyarbekriyye¹⁵'de ise Şahrüh'un ölümünden Hüseyin Baykara'nın ölümüne kadar gelen Timurlular tarihi ve İran tarihi hakkında değerli bir kaynaktır. Kitab-ı Diyarbekriyye, Akkoyunlu Devleti'nin yanı sıra, hiçbir resmi vekâyinâmesi bulunmayan Karakoyunlu Devleti için de önemli bir kaynak olduğu

Son dönem Timurlu tarihinin en önemli kaynaklarından biri Babur'un "Vekayi"sidir.¹⁶ Bu eserde bilhassa Ebu Said ve Hüseyin Baykara devri emirleri ile ilgili

¹³ Tezimizde Türkçe'ye çevirisi Osman Karatay tarafından 2006 yılında yapılan bu kaynağın Ross tarafından yapılan İngilizce tercümesini kullandık. Mirza Muhammad Haydar Duğlat, **Tarikh-i Rashidi**, İngilizce'ye çev. E. Denison Ross, London 1895.

¹⁴ J.M. Tulibayeva, "Mudjmal-i Fasihi kak istočnik po izučeniyu istorii Zolotoy Ordı", **Zolotoordınskaya Tsivilizatsiya**, No: 5/2012, ss. 45-52, s.45.

¹⁵ Ebu Bekr-i Tihrani, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2014.

¹⁶ Babur, **Vekayi**, Haz. Reşid Rahmeti Arat, Ankara 1985.

detaylı bilgiler mevcuttur. Babur'un bu eserine baktığımızda, eserin hem Timurlu sultan ve mirzaları, hem de emirleri hakkında verdiği bilgilerin onların karakteristik özelliklerine, dış görünüşlerine ve fitratlarına ilişkin tasvirler içerdiğini görürüz. Babur oldukça net ve açık uslubuyla Timurlu Devleti'nin son dönemlerinin tarihine ışık tutması ve bizlere Türk bozkır aristokrasisi hakkında diğer kaynaklarda geçmeyen bilgiler vermesi bakımından çok önemli bir tarihi kaynaktır.

Tevarih-i Güzide-yi Nusretname'de¹⁷ Şah Melik, Tarhan emirleri ve 15. yüzyıl sonu Maveraünnehr'i hakkında önemli bilgiler bulunur. Bu, anonim bir eserdir. P. Lerh bu eserin Mevlana Kadızade Rumi'nin oğlu Sultan Veled tarafından yazıldığını düşünürken R. G. Mükminova Tevarih-i Güzide-yi Nusretname'yi Şeybani Han'ın oğlu Muhammed Sultan'a atfetmiş, Semyonov ise bir adım ileri giderek bu kaynağın bizzat Şeybani Han tarafından yazıldığını ileri sürmüştür. Araştırmacılar bu kitabın yazılmasında Şeybani Han'dan birinci el katkıları olduğu hususunda hemfikir görünmektedir.¹⁸

Şerefname¹⁹ Hüseyin Baykara'nın ölümünden sonra 1506 yılında ortaya çıkmış bir eserdir. Yazarı hoca Abdullah Mervazi'dir. Timurlu devletinde bürokrasinin sivil birimleri ve devlet görevlileri hakkında bilgiler veren bir kaynaktır. Hüseyin Baykara devrinin anlaşılması için kilit öneme sahiptir. Roemer, Mervazi'nin askeri meselelerle pek ilgisi bulunmadığı için Özbeklere karşı Timurluların hezimetinden bahsetmediğini söyler.²⁰

¹⁷ Tezimizde bu eserin kısmi çevirisinin bulunduğu "S.K. İbrahimov, N.N. Mingulov, K. A. Pişulina, V. P. Yud, **Materiyalı Po İstorii Kazahskih Hanstv XV – XVIII Vyekov İzvleçeniya iz Persidskih i Tyurkskis Soçinenii**, Alma-ata 1969" adlı eserden istifade ettik. Bundan sonra İbrahimov, **Materiyalı Po İstorii Kazahskih Hanstv**.

¹⁸ İbrahimov, **a.g.e.** s.9.

¹⁹ Hans Roemer, **Staatschreiben der Timuridenzeit**, Wiesbaden 1952.

²⁰ Roemer, **a.g.e.**, s.28.

Handmir tarafından yazılan Habibü's-Siyer²¹ ise 1524 yılına kadar dünya tarihidir. Hüseyin Baykara devri ile ilgili detaylı bilgi içerir. Bu eser de son dönem Timurlu tarihinin en önemli kaynaklarından biridir. Timurlu sultanları ve emirleri arasındaki ilişkileri göstermek bakımından oldukça değerlidir.

Timurlu tarihini kucaklayabilmek bakımından Hasan-ı Rumlu'nun Ahsenü't Tevarih'ini²² es geçemeyiz. Ahsenü't-tevarih, devrine göre sade bir dille yazılmıştı. Eserinin ilk cildinde Abdürrezzâk es-Semerkandi, Handmir, Ebû Bekr-i Tihrani gibi isimlerden yararlanmıştı. Bu yüzden Timurlu tarihine ilişkin sağlam bilgiler içerir.

C) Emir ve Bey Kavramı Üzerine

Eski Türk devletinde beg, boyların (kabile) başında bulunan reislerin aldıkları bir unvandır. Beyler devlet içerisinde Kagan ile millet arasında bir nevi köprü vazifesini görürlerdi. Bey unvanı Selçuklu devresinden itibaren çeşitli Türk topluluklarında Arapça emir karşılığı olarak kullanılmıştır.²³ Eski Türk devletlerinde devletin istikbali tek bir kişinin tasarrufuna bırakılamayacak kadar önemli görülmekteydi. Lider dışındaki kimseler de sorumluluk alırdı. Mesela Bilge Tonyukuk, Kapgan Kağan'ı tahta kendisinin çıkardığını,²⁴ İleriş Kağan ve kendisi olmasaydı milletin yok olmuş olacağını söylemektedir.²⁵

Keza Kül Tigin kitabesinin doğu yüzünün üçüncü satırında kağanların devleti kontrol altında tutması prensler ve halkın barış içinde yaşamasına atfediliyor.²⁶ Aynı kitabede Kök Türk devletinin yıkılış sebeplerinden biri olarak beylerin ve halkın uyuşmaması

²¹ Tezimizde Habibü's-Siyer'in Timurlu Tarihi ile ilgili İngilizce çevirisinin bulunduğu Thackston'un eserinden istifade ettik. W. M. Thackston, **A Century of Princes: Sources on Timurid History and Art**, Cambridge 1989, ss.101-235.

²² Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevarih**, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2006.

²³ Donuk, **Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Terimler**, İstanbul 1998, s. 6-7.

²⁴ Volker Rybatzki, **Die Toñukuk-Inschrift**. Szeged,, 1997, s. 121, (doğu yüzü 4)

²⁵ Volker Rybatzki, **a.g.e**, s. 122, (doğu yüzü 4-5)

²⁶ Talat Tekin, **A Grammar of Orkhon Turkic**, 1968, s. 265

gösteriliyor.²⁷ 627 yılında Batı Kök Türk Kağanı Tung Yabgu Kağan halkının nefretini kazandığı için Karlukların büyük bir bölümü ona isyan etmişti. Ve Kağan 628 yılında öldürülmüştü.²⁸ Kapan Kagan'ın da boylarla uyumu bozması onun başarılı hâkimiyetinin son yıllarına gölge düşürmüştü ve kendisi de bir seferden dönerken bir Bayırku askeri tarafından öldürülmüştü.²⁹

Demek ki Türk devletlerinde liderin beyler boylarla uyumu hem liderin, hem de devletin istikbali açısından önemliydi. Peki kimdir “bey” denilen kimseler?

Bu beyler umumiyetle boylar arasında temayüz eden kimselerden seçiliyordu. İbrahim Kafesoğlu boy liderlerinin cesareti, mâli kudreti ve doğruluğu ile tanınmış kimseler arasından seçim yolu ile işbaşına geldiğini, seçici heyetin de boyu meydana getiren aile ve soyların temsilcilerinden kurulu olduklarını düşünmektedir.³⁰ Peter Golden boy liderlerinin çeşitli erdemleriyle öne çıkan kimselerden ortaya çıktığını kabul etse de İbrahim Kafesoğlu'dan farklı olarak seçim mekanizmasını göz önünde bulundurmaz.³¹

Kurultay, devlet liderinin beylerle bir araya gelip meşveret ettiği bir yerdi. Gömeç, “Kök Türk devletinde Kağan meşveret olmadan her istediğine karar veremezdi, hatunun, yabgu ve şadların fikirlerini almak durumundaydı. Hükümet tek başına kağandan ibaret değildi.³²” demektedir.

Boylar ve boyların liderleri kurultaylar vasıtasıyla devletle kaynaşırlardı. Hun ve Oğuzlarda kurultaya halk katılırdı. Büyük Hun devletinde senede üç kez kurultay toplanırdı. Yeni yıl bayramı, İlkbahar bayramı ve Güz Bayramı. Sonuncusuna devletin

²⁷ Bahaeddin Ögel, **Türklerde Devlet**, s. 138

²⁸ Bahaeddin Ögel, **a.g.e.**, s.134

²⁹ Saadettin Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, Ankara, Türksoy, 1997, s.73-76.

³⁰ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, Ötüken, 1998, s.231.

³¹ Peter Golden, **Imperial Ideology and the Source of Nomadic Unity Amongst the Pre-Cinggisid Nomads of Western Eurasia**, *Eurasiae Medii Aevi*, s. 2, 1982, s.50.

³² Gömeç, **a.g.e.**, s.107-108.

bütün ileri gelenleriyle vassal veya bağı kralların da katılma zorunluluğu vardı. Bu savaşa hazırlık kurultayı idi.³³

Kurultaylar Cengizlilerde de önem arz etmiştir. Cengiz Han döneminde farklı boy liderlerinin kurultaylarda etkin bir konuma sahip olduğu görülür. Barthold Cengiz Han'ın bozkır aristokrasisi tarafından seçildiğini söyler.³⁴ İlhan Ahmed Teküder, Mısır Sultan'ı Seyfeddin Kalavun'a gönderdiği mektupta "Kurultayda beyleri toplarız. Bu kardeşlerin, çocukların, büyük emirlerin, komutanların, seçkin memurların fikirlerinin tartışıldığı bir toplantıdır." demiştir. Bu kurultayın en iyi tanımıdır.³⁵ Cengiz Han bozkır halklarına baş olarak seçildiği bu kurultayda bozkır töresini ve yasasını dair and içmişti.³⁶ Cengiz Han'ın ardılları devrinde boy liderlerinin etkinliği azalmış, buna mukabil Cengiz'in ailesinin azaları önceliği ele almıştı.³⁷ Fakat kurultay önemini korumaya Türk-Moğol devletinde önemini korumaya devam etmişti. Çünkü kurultaylar iktidarın ve hukukun temin edildiği bir müesseselerdi. Güyük Han tahta çıktığında aristokrasinin temsilcileri onu keçe halıya oturtarak kendisine şunları söylemişlerdi: "cömert ve adaletli olursan, prenslere rütbesine uygun olarak saygı gösterirsen, görkem içinde hükmedeceksin ve bütün dünya senin idaren önünde eğilecek, eğer tam tersini yaparsan mutsuz ve güçsüz olacaksın ve üzerinde oturduğun keçe halı seni terk edecek."³⁸

Fakat lider, kendi otoritesini kısıtlayan beylerin etkisini kırmaya gayret eder. John Woods'a göre bozkırda lider bunu şahsi korumaları ve şahsi bürokrasisi yoluyla yapmaya çalışır. Boy liderlerinin ayrıcalıklarının kısılması ve nüfusu yeniden inşa eder. Sonra da kendi şahsi korumaları arasından seçtiği kişileri çeşitli boy liderleri ile değiştirip kendi

³³ Bahaeddin Ögel, **Türklerde Devlet Anlayışı**, 2016, İstanbul, Ötüken, s.100.

³⁴ Barthold, **Turkestan v Epohu Mongolskogo Naşestviya**, Moskova 1963, s.447.

³⁵ Hammer, **Geschichte der Goldenen Horde in Kiptschak**, 1840, s.230,

³⁶ Saadettin Yağmur Gömeç, "Çingiz Hanlılar", **Geçmişten Günümüze Türkler ve Moğollar**, İstanbul 2020, s. 49-62, s.52.

³⁷ Kradin-Skrinnikova, **İmperiya Çingis-Hana**, Moskova, Vostochny Literaturı, 2006 s. 381-82, s.392-93.

³⁸ Kradin-Skrinnikova, **a.g.e.**, s.385.

adamları tarafından idare edilen yeni birlikler elde eder.³⁹ Yani lider, artık boy zemininde değil, sadakat zemininde atamalar yapar. Jürgen Paul'a göre sadakat, kişiler ve aileler düzleminde bağlılığın ve toplumsal ağa dâhil olmanın önemli bir yoludur.⁴⁰ Lider, sadakat prensibinde seçtiği kişilere adeta ailesinin üyeleri gibi davranır. Onlarla kendi zenginliğini paylaşır ve toplum içerisinde verdiği konumla onları onurlandırır. Bunu Hunlarda görmekteyiz. Mete Han, babası Teoman'ı devirmeden evvel kendi güvendiği adamları eğitmiş, bu güveni karşılayamayanların kellesini vurdurmuştu. Ve Teoman'a kendi şahsi maiyetini kurduktan sonra suikast yapmıştı.⁴¹ Uygur İmparatorunun maiyetini tanımlarken Mervazi şunları söylüyor:

“Krallarına Tokuz Kagan deniyor ve o birçok savaşçıya sahip. Eskiden onların krallarının bin çakarı* dört yüz hizmetçisi vardı. Çakarlar günde üç kere onun yerinde yemek yerler, onlara günde üç kere içecek ikram edilirdi.”⁴²

Cengiz'in imparatorluğunda yüksek aristokrasiyi prensler ve noyonlar oluştururdu. Cengiz'in küçük oğlu Tolu “Büyük Noyon” unvanını taşırdı.⁴³ Cengiz'in küçük kardeşleri Temüğe ve Bilgutay da noyon unvanını taşırdı. Kardeşler arasından bir tek Cuci Kasar'ın nesli prens unvanını almıştı. Askeri aristokrasi Türk devletlerinde olduğu gibi “tarkan” olarak adlandırılıyordu. Cüveyni onların her türlü vergiden muaf olduğunu ve savaşlarda kendileri tarafından ele geçirilen ganimetlerin tam sahipliğinin kendilerinde bulduklarını söyler. Onlar saraya istedikleri vakit girebiliyorlardı ve ancak dokuzuncu suçtan sonra işledikleri suçlardan sorumlu tutuluyorlardı. Tarkanlar ziyafetlerde saygın yer işgal ederlerdi ve şarap şişeleri alırlardı.⁴⁴

³⁹ John Woods, **The Aqquyunlu**, Minneapolis 1976, s.11-14.

⁴⁰ Jürgen Paul, **Herrscher Gemeinwesen Vermittler**, Stuttgart 1996, s.11-13.

⁴¹ Christopher I. Bekwith, **The Empires of the Silk Road**, 2009, Princeton, s.19.

* Savaşçı

⁴² Christopher I Beckwith, **a.g.e.**, s.20, Minorsky'den alıntı (1942: 18).

⁴³ Bartold, **Zwölf Vorlesungen über die Geschichte der Türken Mittelasiens**, Der Islam Beiband zu 14-17, s.198.

⁴⁴ Bartold, **a.g.e.**, s.451.

Beylerin Türk tarihinde tuttuğu yer yukarıdaki izahlardan anlaşılabilir. Gerek Hunlarda, gerek Kök Türklerde, gerek Uygurlarda gerekse de Cengizlilerde beyler zümresi, devlet liderinin göz ardı edemeyeceği bir gücü oluşturmuştur. Bunlarla sağlıklı bir ilişkinin tesis edilmesi liderin ve devletin yararına sonuçlar doğururken aksi yönde bir durum ortaya çıktığında devletin zararına sonuçlar doğmaktaydı. Aşağıda görüleceği üzere Timurlu devleti buna istisna değildir. Ancak evvela Çağataylı Devleti'nin yıkılışından bahsetmekte yarar var. Çünkü bir anlamda Timurlu devleti, Çağataylı Devleti'nin bir devamıdır.

D) Çağataylı Devletinin Yıkılması

Cengiz Han memleketini dört Ulus şeklinde oğullarından dördü arasında taksim etmişti. Cengiz Han, Doğu Avrupa'daki Kıpçak bozkırlarından İrtiş nehrine ve güneyde İran ve Afganistan içlerine kadar uzanan geniş ülkeyi büyük oğlu Cuci Han'a; Maverünnehr'i, şimdiki Afganistan'ı, orta Tanrı Dağları mntikasını ve Doğu Türkistan'ı ikinci oğlu Çağatay Han'a; Cungarya'yı üçüncü oğlu Ögedey Han'a; Moğolistan ve kuzey Çin taraflarını küçük oğlu Toluy'a vermişti. Memleketin kağanı olarak üçüncü oğlu Ögedey Han'ı kendisine halef tayin etmişti.⁴⁵ Çağatay, Moğol devletinin Müslümanların oturduğu bölgelerin hâkimi olmasına rağmen İslamiyet'e pekiyi gözle bakmamakta idi. Zira titizlikle uyguladığı Cengiz yasası, İslamiyet'in esasları ile uyuşmuyordu. Müslümanların akarsuya girmeleri bile yasaklanmıştı. Çağatay'ın bu harekette bulunanları öldürtmesi, onun Müslümanlar arasında nefretle anılmasına yol açmıştı.⁴⁶

Cengizli topraklarının Türkistan kısmında Çağataylılar sülalesinin teşekkülünün, Çağatay Han'ın ölümünden sonra gerçekleştiği bilinmektedir. Bu bölge Cengiz tarafından

⁴⁵ Togan, **a.g.e.**, s.62.

⁴⁶ İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, Ankara 2017, s.2.

Çağatay'a verilmesine rağmen, hiçbir zaman merkezden bağımsız yönetilmemişti. Bununla beraber belgelerde rastlanan bilgiler ışığında; onun yaylağı ve kışlağını İli bölgesinde Kök ve Kut dağları olduğu sanılmaktadır. Çağatay ülkesinin ordası, yani merkezi bugünkü Almalık civarındaki Kuyas kabul edilir. Bu yüzden onun toprakları Uygur vatanından, Buhara ve Semerkand'a kadar uzanıyordu. Bu bölgedeki eski Türk sülaleleri yerinde bırakıldı ve hanlığın idaresinde bunların arasındaki nitelikli kişilerden önemli ölçüde yararlanıldı.⁴⁷

Çağatay hanları başlangıçta kağanlık kurultaylarında seçilirler ve kağan'ın Yarlığı ile hanlık makamına nasbedilmeleri, hukukî mesned kazanırdı. Aynı şekilde yine bir kurultay kararı ve kağanın yarlığı ile bir yeni han tayin edilebilir ve bu münasebetle eski han azledilmiş olurdu. Çağatay Han'ın halefi Kara Hülagü Han (1242-1246), Ögedey Kağan'ın hanımı Turakine Hatun (1241-1246)'un yarlığı ile bu şekilde Çağatay Ulusu'nun⁴⁸ başına geçmişti. 1246 yılında Güyük Kağan (1246-248) kurultayda kağan seçilince, Kara-Hülagü hanlıktan azledilerek Güyük Kağan'ın yarlığı ile amcası Yisun Mengü (1246-1251) Çağatay Hanlığı'na getirilmişti. 1251 yılındaki kurultayda Mengü Kağan (1251-1259), yapılan seçimde kağan olmuştur. Bu kurultayda ise Kara Hülagü Kağan'ın yarlığı ile ulusuna doğru giderken yolda ölmüştü. Fakat hanımı Organa Hatun, oğlu Mübârek Şah küçük yaşta olduğundan ona niyabeten on yıl Çağatay Hanlığı makamında kalmıştı. 1259 yılında Mengü Kağan ölünce hem Kubilay ve hem de Arık-Buğa kağanlıklarını ilan ederek, Çağatay tahtına her ikisi de birer yarlık ile han göndermişlerdi. Arık-Buğa, Baydar'ın oğlu Algu'yu, Kubilay ise Börü'nün oğlu Abuşka'yı han tayin etmişti. Bunlardan Algu muvaffak olarak Çağatay tahtına hâkim

⁴⁷ Saadetin Yağmur Gömeç, "Çingiz Han'ın Topraklarında Bölünme", **Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1 Sayı: 2, 2019, ss.203-208, s.207.

⁴⁸ Bir hükümdara boyun eğen topluluğu ifade eden bu kavram Moğolca'dır. Aynı zamanda "çeşitli boyların kökenlerinden değil, hükümdarın şahsiyetinden yola çıkarak gerçekleştirdiği ittifak" anlamında da kullanılır. Gerard Doerfer, **Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischer**, Wiesbaden 1967, s.17.

olmuş, ancak Arık-Buğa ile bozuşarak daha sonra Kubilay Kağan'ı tanımıştı. Algu, 1261 yılında Organa Hatun ile evlenerek makamını sağlamlaştırmıştı. Daha sonra han olan Mübarek-Şah ve Barak, Kubilay Kağan'ın yarlıkları ile han olmuşlardır. Daha sonra Çağatay tahtına çıkan Nikbay Han (1271-1272), Buka Timur Han (1274-1277) ve Duva Han (1282-1307), Ögedey Ulusu'nun başında bulunan Kaydu Han (1261-1301)'in yarlıkları ile han olmuşlardı. Yani bu devrede Kaydu Han, Çağatay Ulusu üzerinde hâkimiyet kurmuştu.⁴⁹ Kaydu'nun Çağatay Ulusu'na kurduğu bu hâkimiyete farklı yaklaşanlar da vardır. M. Biran, Çağatay Ulusu'nun Moğolistan'daki hanlardan bağımsızlığını elde etmesini Kaydu'nun yeteneğine ve gayretlerine borçlu olduğunu söylemektedir.⁵⁰ Fakat Mustafa Kafalı'ya göre istiklâl alâmeti olan Çağatay Hanlığı paraları Kebek Han (1318-1326) ile başlar. Kebek Han'a gelinceye kadar basılan paralar hep anonim sikkelerdir.⁵¹ Her halükarda hanlığın bağımsız devresi kısa ömürlüdür. Bu devrin son hükümdarı Alâeddin Tarmaşirin Han (1326-1335)'dir. 1326 yazında hanlık makamına gelen Tarmaşirin Han, Duva Han'ın diğer bir oğludur. Çağatay sülâlesi hükümdârları içinde Mübârek-Şah ve Barak Han'dan sonra gelen üçüncü Müslüman handır. Onunla artık İslâmiyet hanlık sülalesinde de hâkimiyet kurmuştur. Her ne kadar ondan sonra han olanlar arasında İslamiyete karşı direnmek isteyenler olmuşsa da bu durum bir son çırpınış olmaktan ileri gidememiştir. Alâeddin Tarmaşirin Han, hanlığın kudretini artırmış ve 1329 yılında yaptığı sefer ile güneyde memleketini Delhi Sultanlığı hududlarına kadar ulaştırmıştı. İbn Battuta onu devrin büyük hükümdarları arasında zikreder. Tarmaşirin Hanla birlikte İslamiyet Hanlık sülalesinde de hâkimiyet kurmuştu. Onun İslamiyeti kabulü Çağatay Ulusu ile İslam ülkeleri arasındaki bağlantının kurulmasını temin etmişti. Fakat sonradan Cenkşi ve Bozanoğul'un ele başlığını yaptığı

⁴⁹ Mustafa Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, Ankara 2005, s.48-49.

⁵⁰ M. Biran, *Qaidu and the Rise of the Independent Mongol State in Central Asia*, London 1997, s.80.

⁵¹ Kafalı, *a.g.e.*, s.50.

muhallif grup Tarmaşirin'i azletmişti.⁵² Tarmaşirin Han'dan sonra hanlık makamına gelen Cenkşi Han, Mu'iniddin Natanzi'nin nakline göre İslamiyet'e karşı tavrı almıştı. Cenkşi Han 1336-1337 yılında hanlık yapmıştır. Ondan sonra Bozan Han, Yisun Timur Han ve Kazan-Timur Han hanlık yapmıştı. Bu son iki han da emirler tarafından öldürülmüştür.⁵³

Bu devletin işgal ettiği topraklar dünya tarihinde çok kilit bir noktaya tekabül ediyordu. Bu yüzden Çağatay devleti önemli bir devletti. Çağatay Ulusu coğrafyası göçebe ve yerleşik ekonomiyi birlikte besliyordu.⁵⁴ Yerleşik hayat bakımından bilhassa Maverainnehr önemli bir geçmişe sahipti. Burada toprağa dayalı bir aristokrasi, Arap istilası öncesine götürülebilir.⁵⁵ Maverainnehr ile Çağatay ulusunun doğusu arasında ekonomik örgütlenme biçiminden kaynaklı olarak bir karşılaşma doğmuştu. İli nehrinin güneyindeki alana Moğolistan deniliyordu ki⁵⁶, Yedisu ve Doğu Türkistan'ı kapsayan bu topraklarda göçebe yaşam egemendi. Doğu Türkistan'da yaşayanlar Maverainnehr'de yaşayanlara Karaunas demektedir. Maverainnehr'dekiler ise onlara çete diyordu.⁵⁷ Karaunas kelimesi, orijinal olarak Hint-İran sınırında yaşayan karışık Moğol nüfus için

⁵² Kafalı, **a.g.e.**, s.136 -37.

⁵³ Kafalı, **a.g.e.**, s. 138-40; Cenkşi Han ve Bozan Han Hristiyan idi. Togan, **a.g.e.** s.63.

⁵⁴ B.F. Manz, **Rise and Rule of Tamerlane**, Cambridge 1989, s.21-22.

⁵⁵ Bartold, **Turkestan v Epohu Mongolskogo Naşestviya, Soçineniya I**, Moskova 1963 s.238; En önemli şehirlerin başında Semerkand gelir. Bir efsaneye göre bu şehir Kuteybe'nin istilasından 2200 yıl evvel kurulmuş, diğer bir efsaneye göre Büyük İskender tarafından kurulmuştur. Semerkand'ın önemi, İran, Hindistan ve Türk ülkelerinden gelen ticaret yollarının kesiştiği bir yer olmasından ileri gelir. Şehrin bereketli bir yer olması nüfusun yoğunlaşmasını beraberinde getirir. Bartold, **a.g.e.**, s.135; Bereketi ile kendini gösteren on iki farklı yer vardı. Semerkand'ın yerlileri meyve ağaçları yetiştirir, bağ sahiplenir, tarım ve hayvancılıkla meşgul olurdu. Semerkand'ın aşağısındaki Pay (Günümüz Narpay ilçesi) şehrin en bereketli bölgesiydi. Semerkand'ın kuzey bölgeleri Usruşana'ya komşudur. Bu bölgelerin hepsi tarımsal sulamadan istifade etmez. Y. K. Samoyloviç, **Zapadnyy Turkestan, So Vremeni Zavoyevaniya Arabami Do Mongolskago Vladıçestva**, Petersburg, 1903, s. 5-7; Buhara, Hive ve Taşkent'te, Fergana, Semerkand ve Şehr-i Sebz'e nazaran çok daha aşırı bir karasal iklim görülür. Yazlar buralarda esaslıdır. Leon Cahun, **Introduction a l'Histoire de l'Asie, Turcs et Mongols des origines a 1405**, Paris 1896, s.25; Timur'un doğduğu ve yetiştiği Şehr-i Sebz, Semerkand'ın kuzeyindedir. Timur iktidara geldikten sonra buraya 1378 yılında 70 tane kule yaptırmıştı. Şehir, Timur'un emriyle inşa edilen Gök Saray'ın yakınlarında bulunan ve Müslüman ulemayı ve aristokratları içeren çeşitli bölgelere ayrılmıştı. Başka bölgelerde ise zanaatkarlar yaşamaktaydı. Timurlu hanedanı'nın hâkimiyeti boyunca bu şehir refah ve kalabalık kalmıştır. 1507 yılında Maverainnehr Şeybaniler'in eline geçince Şehr-i Sebz'in statüsü tamamıyla değişti, ona ilişkin herşey yıkıldı. II. Abdullah Han Timur döneminde inşa edilen yapıların yerle bir edilmesi emrini vermiştir. 18. Yüzyılda Şehr-i Sebz'de çeşitli imar faaliyetleri olsa da şehir 15. Yüzyıldaki görkeminden uzak kalmıştır. Margarita Filanovic, "Traits principaux de l'urbanisme dans le Mavarannahr et le Turkestan à la fin du XV et au XVI siecle", **Cahiers d'Asie centrale**, 3/4, 1997, 169-182, s.174.

⁵⁶ Togan, **a.g.e.**, s.65.

⁵⁷ Barthold, **Ulugbek i Ego Vremya**, Petrograd 1918, s.11.

kullanılmıştır.⁵⁸ Etimolojik olarak bu kelime, itibarı olmayan, melez ve karışık gibi anlamlara gelir.⁵⁹ Tilman Nagel Karaunaslar'ın İlhanlılar'ın egemenliği döneminde bu devletin bünyesinde yaşayan, daha sonradan Çağatay ulusuna dâhil olan bir birim olduğunu düşünür.⁶⁰ Karaunaslılar Kunduz ve Bağlan merkezli askeri birliklerdi.⁶¹ Ando'ya göre onların esas merkezi Güney Huttal ve Kuzey Afganistan'dı.⁶² Tarmaşirin Han devrinde bunlar Burulday'ın komutası altındaydı. Burulday çok güvenilir ve güçlü bir adamdı. Burulday'dan sonra Karaunaslıların başına Emir Kazagan geçmişti.⁶³

Çağatay Hanlığı bünyesinde meydana gelen antagonizma hanların dikkatinden kaçmamıştır. Daha 1269 gibi erken bir tarihte Kaydu Talas civarında kurultay toplamış ve kültür alanları ile yerleşik yaşamın göçebelere karşı korunmasına ilişkin önlemler aldırılmıştır.⁶⁴ Bu önlemlere ek olarak, Kaydu ve Duva Endican'ı inşa ettirmişlerdi.⁶⁵ Kebek Han zamanında Kaşga Irmağı havzasında Nahşeb (Nesef) şehrinden iki buçuk fersah mesafede Karşı⁶⁶ adında bir han sarayı yapılmıştı.⁶⁷

Son Çağataylılar Türk etkisinde o kadar kalmışlardı ki Sarayda ve cemiyette konuşulan Moğolca'yı zar zor anlayabiliyorlardı.⁶⁸ Çağataylıların konuştuğu Türkçe'ye Çağatay Türkçesi denilmekteydi. Marco Polo seyahatnamesinde Kaydu'nun topraklarını

⁵⁸ Hans Roemer, **Persien auf dem Weg in Neuzeit**, Beirut 1989, s.58.

⁵⁹ İsmail Aka, **Timur**, TDV İA, İstanbul 2012, s. 173.

⁶⁰ Tilman Nagel, **Zavoyevatel Mira**, Rusça'ya çev. L.Y. Yasinskiy, Feniks 1997, s.3.

⁶¹ B.F. Manz, "Temür and the early Timurids to c. 1450", **The Cambridge History of Inner Asia**, ed. Nicolo di Cosmo, Allen J. Frank, Peter B. Golden, Cambridge 2009, ss.182-198, s.182.

⁶² Ando, **a.g.e.**, s.59.

⁶³ Manz, **a.g.e.** s.160. Daha sonradan Timurlu Devleti'nde önemli bir güç olarak Burulday birliklerine rastlıyoruz.

⁶⁴ Barthold, **Zwölf Vorlesungen Geschichte de Türken Mittelasiens**, Berlin 1935, s.185.

⁶⁵ Barthold, **a.g.e.**, s. 191-92, Barthold, **Ulugbek i Ego Vremya.**, s.9.

⁶⁶ Türkçe'de saray anlamına gelir. Karşı ismi, sık sık Nahşeb şehrinin yerine kullanılırdı. Doerfer, **a.g.e. III. cilt**, s.442.

⁶⁷ Kafalı, **a.g.e.**, s.131.

⁶⁸ A. Vambery **History of Bokhara**, Londra 1873, s.162.

“Büyük Türkiye” olarak adlandırmaktaydı.⁶⁹ Ibn Battuta, seyahatnamesinde Tarmaşirin ile karşılaştığında onun kendisini Türkçe selamladığını yazmaktadır.⁷⁰

Çağatay hanedanı Beşbalık Uygurlarının kültürleri ile Buhara ve Semerkand’ın Arap-Fars kültürü arasında hangisini seçeceğini bilmeden kalmıştı. Fakat tıpkı Cengiz Han gibi onlar da Uygur Türklerinin etkisine girmişti. Bu yüzden Müslümanlığı kabul etmeleri fihhi bağlamda onların yaşamını etkilemedi.⁷¹ Abdülkadir İnan çok berrak bir şekilde bu süreci şöyle ifade etmektedir: “Cengiz Han’ın fütuhatına iştirak ederek Moğolistan ve Uyguristan’dan gelip İslam ülkelerine yerleşen ve Müslümanlığı kabul eden Türk ve Moğol ulusları uzun müddet yasaı bırakmadılar. İlhanlılar, Moğol ve Türklerin hukuk işlerine bakmak için Yargu emirliği⁷² tesis etmişlerdi. Cuci ve Çağatay ulusları tamamiyle Müslüman olduktan sonra eskiden beri Müslüman olan yerleşik Türk boylarına karıştılar. Fakat bu yeni Müslümanlar için İslam fıkıhının muamelat kısmı çok yabancı geliyordu. Hele hükümdar ve büyük begler sülalesine mensup hanlar ve begler aile ve askerlik işlerinde XVI. asra kadar yasa ve töreyi tatbikten vazgeçemediler. Uluğ Beg gibi İslam bilgini olan bir hükümdarın “birçok işlerde yasa, töreye ihtiyacımız vardır” demesinin sebebi de budur.”⁷³

1346’da Kazan Han’ın öldürülmesinden sonra iktidar Karaunas’tan çıkan emir Kazagan eline geçmişti.⁷⁴ Kazan Han çok koyu bir Müslümandı ve yerleşik yaşama

⁶⁹ Y. V. Pilipçuk, “Ulus Çağataya i Gosudarstvo Tamerlana XIII- Naçala XV vv. po Svedeniyam Evropeiskih İstoçnikov”, *Evrasya’nın Medeni Mirası*, Almatı 2016, ss.658-679 s.659; Barthold, *Zwölf Vorlesungen*, s.187.

⁷⁰ Ibn Battuta, *Travels in Asia and Africa*, İngilizce’ye çev. H.A.R. Gibb, London 1929, s.173.

⁷¹ Rene Grousset, *L’Empire des Steppes*, Paris 1965, s.413-414.

⁷² Türk Devleti’nde adli teşkilatın, biri hükümdarın başkanlığında yüksek devlet mahkemesi (Yargu), öteki de “yargan”lar (yargucular) ve maiyetlerinden kurulu olduğu anlaşılmaktadır. Atilla, kendisine suikast hazırlayan suçlulardan Bilga’yı bir heyet önünde alenen sorguya çekmişti. Kök Türk “ayguçı”sı meşhur Tonyukuk, Kapgan tarafından bu mevkiiden uzaklaştırıldığı yıllarda (705-716) yüksek devlet mahkemesi üyeliği yapmıştı. Hazar hakanlığı başkentinde 7 baş yargucu vardı. Bunlar ikişer ikişer Müslümanların, Hristiyanların ve Musevilerin, biri de Slavların ve diğerlerinin davalarını bakardı. Kafesoğlu, *Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülâhazalar*, İstanbul 2017, s.147.

⁷³ Abdülkadir İnan, “Yasa, Töre-Türe ve Şeriat”, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, Ankara 1964, 104-110, s.107.

⁷⁴ Yezdi, *a.g.e., cilt – I*, Londra 1723, s.3.

taftar olduğundan Karşı'dan iki km ötede Zincir Saray adında bir konak yaptırmıştı. Onun ülkede kuvvetli bir idare kurmak teşebbüsü, boy begleri ile arasının açılmasına yol açtı. Kazagan da ayaklanarak Moğol şehzadelerinden birini öldürdüğü Kazan Han'ın yerine tahta geçirmişti.⁷⁵ Kazagan yerleşik yaşama karşıydı ve yazlık otağını Duşanbe'nin doğusundaki Munk Vadisinde, kışlık otağını Saray'da kurmuştu.⁷⁶ Kazagan ve oğullarının Maveräünnehr'deki hâkimiyeti Duğlat emiri Puladçı'nın Doğu Türkistan'da tahta çıkardığı Tuğluk Timur Han'ın ordusuyla birlikte Maveräünnehr'e gelip buraları kendi egemenliğine almasına kadar kesintisiz sürdü.

Maveräünnehr'de Türk emirlerinin egemen olmalarından sonra aynı vaka Doğu Türkistan'da gerçekleşti. Türk emirlerinin başını çeken Emir Puladçı, Doğu Türkistan'ın Kaşgar'dan Kuça'ya kadar olan bölümüne ve Yedisu'nun Isık Gölü güneyine kadar olan bölümüne sahipti.⁷⁷ Bu alan Maveräünnehr'deki Türk emirleriyle sınır olduğu için Mangalay-Sübe (Öncü Bölge)⁷⁸ unvanını almıştı. Emir Puladçı Duva'nın torunu Tuğluk Timur'u tahta çıkarmıştı ve han ilan etmişti. Fakat Tuğluk Timur beklenenden çetin çıkmıştı. Moğolistan'da İslamiyet'i kabul eden ilk han olan Tuğluk Timur⁷⁹, hem Doğu Türkistan'daki hem de Maverannehir'deki emirlere boyun eğdirmişti⁸⁰ Yine de XV. Asrın ortalarına kadar Doğu Türkistan'da belirleyici rolü Duğlatlar oynamaya devam etmiştir. Duğlatlar, Orta Asya'daki feodal bölünmüşlükten istifade etmişlerdir.⁸¹

⁷⁵ Aka, **a.g.e.** s.3.

⁷⁶ Nagel, **a.g.e.**, s.38; Aka, **a.g.e.** s.3; Tam bir göçebe bozkır lideri profiline sahip olan Emir Kazagan Herat şehrini muhasara ettiğinde "Siz Tacikler, saltanat davasına kalkışmaya ne hakkınız var?" demişti. Togan, **a.g.e.** s.135; Roux, **a.g.e.**, s.253; Benzer bir yaklaşımı Timur'da görüyoruz. O 1365'de Serberdariler'i astırırken "devlet işlerine karışmak Tacikler'in işi değildir." demişti. Togan, **a.g.e.** s.135.

⁷⁷ Mirza Muhammad Haidar Dughlat, **Tarikh-i Rashidi**, İngilizce'ye çev. E. Denison Ross, Londra 1895, s.7.

⁷⁸ Manglay, öncü, baş anlamında bir kelimedir. Etimolojik olarak "alın" anlamına gelir. Doerfer, **a.g.e. I. cilt**, s.501; Sübe, askeri kıtaya iâşe maksadı ile değil de strateji itibariyle ayrılan yer demektir. Togan, **a.g.e.** s.295.

⁷⁹ Paul, **Scheiche und Herrscher**, s.282.

⁸⁰ Barthold, **Oçerk İstorii Semireçya**, Frunze 1943, s.65.

⁸¹ K.A. Pişulina, **Yugo-Vostoçny Kazahstan v Seredine XIV - Naçale XVI Vyekov, (Voprosi Politiceskoy i Sotsiyalno-Ekonomiceskoy İstorii)**, Almatı 1977, s.42-45.

BİRİNCİ BÖLÜM

Timurlu Siyasi Tarihinde Emirlerin Yeri

1346-7 yılında Emir Kazagan, Kazan Han'ı öldürdükten sonra kukla bir han tayin ederek Çağatay Ulusunu on iki yıl idare etti.⁸² Bu dönemde Maverâünnehr'in güneyinde

⁸² Aka, **a.g.e.** s.3.

Karaunas, Arlat⁸³, Apardı⁸⁴ ve Huttal⁸⁵ emirleri vardı. Kuzeyde ise Yasavuri,⁸⁶ Barlas⁸⁷ ve Celayir⁸⁸ emirleri vardı. Bunların arasında Sulduz⁸⁹ emirleri vardı.

Emir Kazagan 1358 yılında öldürüldü. Kazagan'ın yerine oğlu Abdullah geçti. Abdullah henüz babasının sağlığında iken Semerkand'da oturduğundan burayı başkent yapmak istedi.⁹⁰ Harezmi'e sefer düzenledi. Güneydeki boy ileri gelenlerinin Abdullah'ı bu kararından vazgeçirmek istedikleri anlaşılıyor. Abdullah, Bayan Kulu Han'ı öldürüp onun yerine başka birini geçirmişti. Bütün bunlar bardağı taşırdı ve 1358-59'da Hacı Barlas Beg ve Bayan Sulduz onu kovaladılar, kardeşlerini ve hanı öldürdüler. Abdullah sığındığı Karaunas bölgesinde ölürken Bayan Sulduz ulus emiri olarak başa geçti. Abdullah'ın yeğeni Emir Hüseyin ise Çağatay Ulusunun güney uçlarında tehlikeli bir

⁸³ Önceden Moğolca konuşan, sonraları Türkleşmiş bir boydur. Togan, **a.g.e.** s.82; Arlat, Moğolca'da "anasına babasına sevgili/sevecen olan" anlamına gelmektedir. Doerfer, **a.g.e. I. cilt**, s.128; Kaydu Han Çağatay Hanlığı'nı yönettiği vakit kendi maiyetine bu boydan kimseleri dâhil etmişti. Mirhand Arlat emirlerinin Moğol istilasından sonra Horasan'da Meymene ve Faryab'ta yerleştiklerini söylemektedir. Manz, **a.g.e.** s.154.

⁸⁴ Apardıler Çağatay Ulusu'nda 14. Yüzyılın ortasında önemli bir güç olarak belirmiştir. Onlar aynı zamanda Horasan'da da etkinlerdi. Bunlara Reşideddin'in Cami'üt-Tevarih'inde ya da Moğollar'ın Gizli Tarihi'nde rastlanmamaktadır. Muhtemelen bunlar, Burulday ve Yasavuriler gibi bir liderin birliği olarak ortaya çıktılar. Manz, **a.g.e.** s.154; 1376 yılına kadar iki gruba ayrılmışlardır. Birincisi Huttal ve Erheng'de, ikincisi Endehud ve Şaburgan'da yaşamıştır. Ando, **a.g.e.** s.80; Manz, **a.g.e.** s.154.

⁸⁵ Huttal emirleri tümen olarak görülen ve Çağatay Ulusu'nda önemli bir gücü temsil eden Huttal ordusunu kontrol eden emirlerdi. Bu ordu Timur'un iktidara gelişinden önce ve sonra genellikle emirlerle bağlantılı olarak kayıtlarda zikredilmiştir. Huttal ordusu muhtemelen bölgesel bir ordu olarak ortaya çıkmış, fakat 14. yüzyılın ortasından itibaren boy olarak fonksiyon göstermişti. Manz, **a.g.e.** s. 159.

⁸⁶ Yasavuriler Çağatay prensi Yasavur'un şahsi askeri birliğinden gelmektedir. Manz, **a.g.e.** s.164.

⁸⁷ Barlaslar Keş bölgesini kontrol etmekte ve görünüşe göre bir tümen teşkil etmekteydi. Manz, **a.g.e.** 156.

⁸⁸ Celayirliler Türk kökenliydi ve Uygur boyu Yağlakar'dan geliyordu. Bu hususta etimolojik deliller de vardır. Araştırmacılar Reşideddin'in "eski devirlerde Celayirliler Uygurların hâkimi olan Kitan hükümdarının erkek develerine yiyecek olarak yağ verirlerdi" ifadesinden yola çıkarak Celayir isminin "yağ - har ekiyle birlikte yağlı demek - anlamına gelen Cala/Jala- kökünden geldiği konusunda ittifak etmişlerdir. R. Kuşayev, **Djalair**, Nomad-Kazakhstan, 2009 (No: 4), ss.59-62, s.59; Çağatay Han'ın iki önemli emiri Celayirli olduğu gibi Cengiz Han tarafından kendisine tahsis edilen dört binlikten birini bu emirlerden biri yönetmekteydi. Ayrıca İbn Arabşah tarafından Çağatay Ulusu'nun dört önemli boyundan biri olarak gösterilmişlerdi. Celayirlilerin bölgesi Çağatay Ulusu'nun kuzey uç bölgesi olan Hocend idi. Manz, **a.g.e.** s.158; Ando'ya göre Esterâbâd'da yaşayan Celayirliler ile Timurlu Devleti'nde yaşayan Celayirliler arasında bir akrabalık bağı vardı. Ando, **a.g.e.** s.213-14.

⁸⁹ Çağatay Han'a Cengiz Han tarafından tahsis edilen dört binlikten birini bir Sulduz emiri yönetmekteydi. Bir başka Sulduz emiri de Çağatay Han'ın emirleri arasında sayılmaktaydı. Manz'e göre Timur devrinin Sulduzları bu emirlerin soyundan gelmişlerdir. 1350'li yıllarda ve 1360'lı yıllarında başında Sulduzların lideri Emir Bayan idi. O, Şadman ve Çaganıyân bölgesine hâkim idi. Manz, **a.g.e.** s. 163-64.

⁹⁰ Aka, **Timur ve Devleti**, Ankara 2017, s. 6.

yaşam sürmeye devam etti.⁹¹ Bundan sonra Maverainnehr bölgesi devamlı karışıklık ve hanlar arasında mücadeleye sahne olmuştur.⁹²

İnsanın en temel içgüdülerinin başında güç ve görkem arayışı geldiğini “Power” isimli kitabında vurgulayan Bertrand Russell, aristokrasi veya herediter monarşi gibi kurumların olmadığı yerde iktidar herkese açık olduğu için iktidara en çok talip olan kimsenin muhtemelen onu ele geçirecek kimse olduğunu belirtmektedir. Yani ortalama insanlardan sıyrılan kimseler muhtemelen iktidara talip olacak, muktedir ise bunlar arasından çıkacaktır.⁹³

Owen Lattimore çözülüş dönemlerinde yönetici sınıfın alt tabakalarından yeni öncü politik figürlerin ortaya çıkmasını muhtemel görmektedir. “Çünkü bu kişiler bir yandan politika, toplum ve ekonomi yönetiminde nelere dikkat etmek gerektiğini anlarken diğer yandan yönetici sınıfın yıkılışından etkilenmezler. Böylece belirleyici politik aktörler daha az asil olanlar arasından çıkar (Cengiz Han gibi)”⁹⁴ demektedir. Timur tam bu tarife uygundu. Babası Muhammed Taragay saygın bir isimdi⁹⁵ ve onu hem Türk gelenekleri hem İslami gelenek doğrultusunda yetiştirmişti. Fakat bir yönetici değildi. Timur, Çağatay ulusunun dağılış sürecini yakından gözlemleme fırsatını bulmuştu. Ayrıca Russell’ın bahsettiği hususları bu dönemde Çağatay ulusunda gözlemleyebiliyoruz. Monarşi görünüşte vardı ancak fiiliyatta yoktu. Aristokrasi ise bütünlükten uzak ve zayıftı. Onları yönetecek bir karizmatik lidere ihtiyaç vardı. Bayan Sulduz ve Hacı Barlas böyle bir lider görüntüsüne sahip olmaktan son derece uzaktı. Bozkırın son büyük

⁹¹ Manz, **Rise and Rule**, s.44.

⁹² Aka, **a.g.e.** s.3.

⁹³ Bertrand Russell, **Power**, London and New York, Routledge 2004, s.18-19.

⁹⁴ Owen Lattimore, **Inner Asian Frontiers of China**, Boston 1940, s.72.

⁹⁵ Zeki Velidi Togan, Emir Taragay’ın yalnızca Barlaslar nezdinde değil, bütün Çağatay Ulusunda itibarlı bir emir olduğunu söyler. Togan, **a.g.m.** s.82; İsmail Aka da bu hususta Zeki Velidi Togan ile aynı kanaati paylaşır. Aka, **a.g.e.** s.4, 7

temsilcisi Timur, daha küçük yaşlarda kafasına koyduğu “İl’e⁹⁶ çekidüzen verme planlarını ve dünya egemenliği idealini” hayata geçirmek için uygun ortamı bekliyordu.

Kendisini içkiye veren Bayan Sulduz Doğu Türkistan’dan gelen Tuğluk Timur tarafından öldürüldü. Hacı Barlas ise Tuğluk Timur’dan kaçtı. Timur kaçmak yerine kalıp ata topraklarında Tuğluk Timur’u karşılamayı tercih etti ve ondan buraları idare etmek için yetki aldı. Hacı Barlas sonradan geri gelerek yönetimi geri aldıysa da, Tuğluk Timur bir kere daha Maveraünnehr’i istila etti. Hacı Barlas kaçıp öldü. Timur ise Hacı Barlas’tan kurtulmasına⁹⁷ ve tekrar ata topraklarını yönetmeye başlamasına rağmen Tuğluk Timur’un Maveraünnehr’e bıraktığı oğlu İlyas Hoca Oğlan’ın yanındakilerin zalimliklerinden rahatsız olduğu için Hive yakınlarından bulunan Emir Hüseyin’e birkaç takipçisiyle birlikte katıldı⁹⁸

Emir Timur ve Emir Hüseyin’i bundan sonra yaşanan olaylar birbirine yaklaştırdı. Çünkü ikisinin de öncelikli amacı birbirine mütenasip bir görünüm arz etmekteydi: Moğolların kovulması.

Tuğluk Timur’un Maveraünnehr’e tamamen şiddet vasıtalarına dayanan hâkimiyet kurma çabası başarısızlıkla sonuçlandı. Emir Hüseyin, seferleri için yanına bozkır aristokrasisinden önemli isimleri de içeren bir sürü takipçi çekti. Ona ve Timur’a Moğolları terkeden bazı Barlas emirleri ile Musa Tayciyut, Behram Celayir gibi bazı

⁹⁶Kök Türk yazıtlarını etüt ile İl kelimesini izah eden Gömeç bu mefhumun kendine has bir düzeni olduğunu ve devleti tesisin İli tutmak deyimi ile ifade edildiğini söyler. Saadettin Yağmur Gömeç, “Türklerde Devlet ve Hâkimiyet Düşüncesi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Afyon Karahisar I. Türk Tarihi Sempozyumu Türklerde Devlet**, İstanbul 2018, ss.471-489, s.471.

⁹⁷ Her ne kadar Hacı Barlas ile Timur hâkimiyet mücadelesine girmişse de Timur Hacı Barlas’ın ailesine kötü davranmadı. Hatta kendi otoritesini güçlendiren potansiyel bir dayanak olarak gördü. Mesela 1380 yılında Timur, Hacı Barlas’ın kardeşi Cihangir’i oğlu Miranşah’ı Horasan’a vali tayin ettiğinde onun maiyetine soktu. Cihangir’in iki oğlundan Payende, Sultan Miranşah ve Ebu Bekir’in hizmetinde bulunurken Şeyh Lokman Mirza Şahrüh’un hizmetine girdi. Keza Emir Hacı’nın ikinci dereceden kuzeni Tevekkül emir-i tümen idi. Tevekkül’ün oğlu 1393 yılındaki Tikrit kuşatmasında yer almıştı. Ando, **a.g.e.** s.77-78.

⁹⁸ Yezdi, **a.g.e. cilt-I**, s.20-31.

güçlü emirler katıldı. Ayrıca Keyhüsrev'den sonra Huttal'ın kontrolünü ele geçiren Keyhüsrev'in bir akrabası olan Huttallı Şir Behram da onlara katılmıştı.⁹⁹

Fakat mücadele tek bir merkezin öncülüğünde birleşmiş disiplinli birliklerle değil, ortak menfaat etrafında birbirine sarılan farklı güçlerle ilerlemekteydi. Bunun gerçekten böyle olduğunu gösteren örnekler vardır. Huttallı Şir Behram Huttal'a geldiklerinde Emir Hüseyin ile tartışmış ve onu terk etmişti. Şir Behram, bu gösterdiği isteksizliğe rağmen Emir Hüseyin'in yanında olmaya devam etti. Emir Hüseyin ve Timur, Belh tümenlerini ancak Mengli Buğa Sulduz'u yendikten sonra ele geçirmeyi başarmıştı. Keyhüsrev ise Moğolların yanındaydı. Sulduz emirleri politik bakımdan farklı farklı konumlanmıştı.¹⁰⁰ Belirgin bir şekilde mücadelenin düzenli ve kararlı olmadığı anlaşılıyordu.

Bu durum, Moğollara karşı Emir Timur ve Emir Hüseyin'in mücadelesini dezavantajlı bir vaziyete sokmuştu. Yine de yaşanan bir olay her ikisinin de maksadının yerini bulmasını sağladı. Tuğluk Timur öldü ve Moğollar Maveräünnehr'i terk etti. Bundan sonra iktidar Emir Hüseyin'in eline geçti. Böylelikle Emir Kazagan ve oğlu Abdullah'tan sonra, aynı aileden bir başka Karaunas emiri ulus içinde otorite kazandı. Fakat bundan sonraki gelişmeler, Emir Hüseyin'in elde ettiği iktidarın emirlerin hepsi tarafından meşru kabul edilmediğini, dolayısıyla Emir Hüseyin'in herkes üzerinde otorite tesis edemediğini gösterdi.

Emir Hüseyin ulusun başına geçtikten sonra Timur ile arası açıldı. Görünürde bunun sebebi Emir Hüseyin'in Timur'un yakınlarına külfetli vergiler yüklemesi olsa da esas sebep her ikisinin de iktidarı hedeflemesiydi. Emir Hüseyin'in Timur'u kendisi için tehlikeli bir rakip olarak görüyordu. Timur da Emir Hüseyin'in basiretsiz bir yönetici olduğunu düşünüyordu. Neticede bu iki saygın emir birbirine karşı çeşitli ittifak blokları

⁹⁹ Manz, **a.g.e.**, s.49.

¹⁰⁰ Manz **a.g.e.**, s.49-50.

oluşturdu. Emir Hüseyin Çağatay Ulusundaki emirleri yanına çekti, Timur ise yalnız kaldı. Timur saygın bir aileden gelmesine ve son derece yetenekli bir kişi olduğunu çevresine kabul ettirmesine rağmen Emir Hüseyin'e karşı Çağatay ulusu içinden sağlam ve güçlü müttefikler bulamadı. Yalnızca Keyhüsrev'i yanına alabildi. Bu noktada denklemi değiştiren şey Timur'un Moğol desteğini arkasına alması oldu. Bu destekle Timur'un üzerine yürüdüğünü öğrenince korkan Emir Hüseyin, Timur'a barış önerdi. Moğollar'ın Maveräünnehr için zararlı olacağını söyleyen Emir Hüseyin'in bu teklifini yerinde bulan Timur kendisine duyulan sempatiyi de kaybedeceğini düşünerek seferi iptal etti.¹⁰¹

İkisi arasında barış sağlandı, fakat bu barış uzun sürmedi. Çünkü Timur'un mevcudiyeti Emir Hüseyin için "çok başlılık" yaratmaktaydı. Liderlik ve otorite bir kişinin şahsiyetinde birleşmeliydi. Hem Emir Hüseyin'in, hem de Emir Timur'un esas maksadı Çağatay ulusunu yönetmekti. Emir Hüseyin bunu en başından beri açık bir şekilde göstermekten hiç geri durmazken Timur adım adım ilerlemenin önemine inanmıştı. Ayrıca bu süreçte Timur çevresindeki kimselerin itimadını kazanmaya çok önem göstermişti.

Emir Hüseyin her geçen gün çevresinin güvenini kaybediyordu. Bunu fırsat bilen Timur ona karşı koyma zamanının geldiğini düşündü. Emir Musa Tayciyut ve diğer emirleri yanına çekti. Yalnızca Ali Yasavuri bu plana karşıydı ki o da idam edilerek ortadan kaldırıldı. Timur Doğu Türkistan'dan geri gelmesi için Şeyh Muhammed Sulduz'u da çağırarak Emir Hüseyin'in üzerine yürüdü. Musa Tayciyut Timur'u terk etmesine rağmen Emir Hüseyin'in ordusu savaştan kaçtı. Timur boy beglerinin çoğunu yanına almakla kalmamış, Seyyid Bereke tarafından da cesaretlendirilmişti. Timur ciddi bir şekilde ordu toplamaya başladı. Emir Caku, Huttal'dan ordu toplamaya

¹⁰¹ Manz, *a.g.e.*, s.53-54.

gönderildi. Bedaşanlı Şeyh Muhammed de kendisine katıldı. Belh'te ise Zinde Heşim Aparđi, Şaburgan'dan Aparđi ordusuyla ona katıldı. Emir Hüseyn en sadık takipçilerini kaybetti. Emir Hüseyn Timurla giriştiği savaşı kaybetti ve kaşmaya teşebbüs etti. Fakat yakalanarak Timur'a getirildi ve Timur'un karşı çıkmasına rağmen bir kan davasından dolayı Keyhüsrev tarafından öldürüldü.(1370)¹⁰²

Timur'un iktidarı ele geçirmesi sürecine yakından baktığımızda onun bu başarısını yanına aldığı emirlere borçlu olduğu görülür. Çünkü başlangıçta emirlerin çoğunluğu Emir Hüseyn'i desteklemekteydi ve Timur için Emir Hüseyn'e karşı galip gelme olasılığı bu sebepten ötürü zayıftı. Ancak Emir Hüseyn'in emirler arasında meşruiyet kaybetmesi, Timur'un etkin liderliğini ve karizmatik kişiliğini kullanarak emirleri kendi tarafına çekebilmesi, ona zaferi getiren ortamı hazırladı.

Timur Emir Hüseyn'e karşı kazandığı zaferin en temel sebeplerinden biri olan bu emirler zümresine iktidarı ele geçirdikten sonra ülkesini yönetmek için daha fazla ihtiyacı olduğunu bildiği için basiretli davrandı ve savaşlar sona erip, ülke huzura kavuşunca ilk olarak emirlerini ve ordusunu onurlandırdı. Timur onlara özen göstermeyi ihmal etmeyip, çeşitli hediyeler armağan etti ve çeşitli rütbelere bahşetti. Özellikle generalleriyle zenginliğini paylaştı.¹⁰³ Hatta Timur Emir Hüseyn'in eşlerinden dördünü kendisine aldıktan sonra diğerlerini mütteliklerine dağıttı.¹⁰⁴

Timur, Keş'te bir kurultay topladı. Timur'un kurultayları, prensler, asiller, büyük memurlar, yöneticiler, komutanlar ve aristokrasinin temsilcilerinden mürekkepti.¹⁰⁵ Burada tümen tâbir edilen boylar merâtip silsilesine göre şöyle sıralanmıştır: Barlas, Sulduz, Nayman, Celâyir, Kıpçak, Sencer-i Türkmenleri. Bu sıranın, bütün Timur

¹⁰² Manz, **a.g.e.**, s.56.

¹⁰³ Yezdi, **a.g.e.**, s.133.

¹⁰⁴ Manz, **a.g.e.**, s.57.

¹⁰⁵ İbrahim Mükminov, **Rol i Myesto Amira Timura v İstorii Sredney Azii**, Taşkent 1968, s.11.

tarihlerinde aynen muhafaza edildiği görülmektedir. Bu kurultayda devlet idaresi, idari teşkilat ve sivil işlerin başına Emir Caku Barlas, Emir Seyfeddin Nüküz, Emir Abbas Kıpçak, Kumari İnak Kavçin ve Şehzâde İskender Oğlan Tavacı getirildiler. Emir Seyfeddin Tavacı divanının başına getirildi.¹⁰⁶ Timur ayrıca Hüseyin Barlas Akbuğa, Hacı Mahmud, Elçi Bahadır'ı da Divan Emiri yaptı. Hıtay Bahadır, Şeyh Ali Bahadır, Dekne, Bahtışah, Kara Hindu, Kuktuk, Apaçı Kelte, Kıran Buğa Arslan ve Devre Bahadır'ı da yüzbaşı olarak atadı.¹⁰⁷ Ayrıca Timur, Emir Hüseyin'i yenip Çağatay Ulusu'nun başına geçtikten sonra Ögedey Han sülalesinden Soyurgatmış'ı tahta geçirdi.¹⁰⁸

Timur'un topladığı bu ilk büyük kurultay, onun devlet meseleleriyle ilgili konularda izleyeceği politikalar demetini belirlemesi bakımından mühimdir. Burada saptanacak prensipler ve kurallar devletin geleceği için mühimdi. Bu kurultayın eski Türk kurultaylarından çok Moğol kurultaylarına benzediğini söyleyebiliriz. Bu, ulus içinde boy seçkinlerinin bir araya geldiği ve birbirleriyle istişare ettiği türden bir kurultay olmuştur. Cengiz yasasının Çağatay Ulusu içerisinde henüz üstünlüğünü koruyor olması bunun sebebi olarak sayılabilir. Bilindiği üzere Timur'un yola çıkarken kullandığı temel bir slogan “dağılan Cengiz İmparatorluğunu ihya etmek” idi. Timur'un bu temel slogana uygun olarak politika izlerken kendisini dayandırdığı bazı meşruiyet kaynakları vardı. Birincisi Muizzü'l Ensap'ta ve Nizameddin Şami'de vurgulanmıştır. Buna göre Çağatay Han'a Orta Asya verildiği vakit Timur'un atası olarak gösterilen Karaçar Noyan Çağatay'ın Cengiz yasasını gözetecek adamı olarak atanmıştı.¹⁰⁹ İkincisi ise Timur'un annesinin, Cengiz Han'ın soyundan geliyor olmasıydı. Bu kanalla kendisini onun sülalesine bağlayabilmekteydi. David Sneath'e göre şecere, soyları, sülaleleri daha önce

¹⁰⁶ Mustafa Kafalı, “Timur”, **İA**, XII/1, s.336-346, s.339.

¹⁰⁷ Yezdi, **a.g.e.**, s.134.

¹⁰⁸ Togan, **a.g.e.** s.64.

¹⁰⁹ M. E. Subtelny, **Timurids in Transition**, Leiden-Boston 2007; s.21; Nizameddin Şami, **Zafername**, çev. Necati Lugal, Ankara 1949, s.68-69.

mevcut olmayan türden toplumsal bloklar haline getirmek için seçkinlerin kullandığı bir stratejiydi.¹¹⁰ Ayrıca Timur'un Cengiz sülalesinden kendine eş alması ile küregen/kürğan unvanını sahiplenmesi bu meşruiyet kaynaklarını güçlendirdi. Damat anlamına gelen bu kelime aynı zamanda Cengiziler'den gelen bir kızla evlenen prensler için kullanılan bir kavramdır.¹¹¹

Ayrıca Timur, içinde bulunduğu çevrede Cengiz Han'ın konumunun ve onun yasasının tartışılmadığı¹¹² olgusunun farkındaydı. Bu nedenle Cengiz Han soyundan gelen bir han adına ülkeyi idare etmek ve yasayı uygulamak zorunda kalmıştır. Kendisinin 1370'de Çağatay ulusuna hâkim olduktan sonra Cengiz sülalesinden gelen Soyurgatmış'ı, 1388'de bu kişinin ölümü üzerine Sultan Mahmud'u han olarak tahta çıkardığını biliyoruz. O ise Emir-i büzürg, el-Emirü'l-kebir, Kürğan gibi taşıdığı gücün yanında mütevâzi kalan unvanlar taşımaktaydı.¹¹³ Cengiz geleneğine bağlı olduğunu göstermekten hiçbir fırsatta geri durmayan Timur'un sarayında Uluğ Yurt (yani Moğolistan)'tan gelen Tayzı¹¹⁴ Oğlan gibi kimseler vardı. Timur onlara Semerkand yakınlarındaki Tüye Tartar'da suyurgal bahşetmişti. Ayrıca Timur Sultan Muhammed Mirza'yı da Moğolistan (Yedi Su) valiliğine atamış, ona bu topraklardaki imar işlerini ve tarımı ihya etmesi görevini vermişti.¹¹⁵ Timur'un sarayında Moğolistan'dan kaçan Olcay Timur da

¹¹⁰ Sneath, David, **The Headless State Aristocratic Orders, Kinship Society, Misrepresentations of Nomadic Inner Asia**, New York 2007, s. 102.

¹¹¹ Doerfer, **a.g.e. I. cilt**, s.475.

¹¹² Musa Şamil Yüksel, **Timurlularda Din Devlet İlişkisi**, Ankara, 2009 s.56; John E. Woods, **The Timurids Dynasty**, Papers on Inner Asia, No: 14, Bloomington – Indiana 1990, s.6-7; Hayrünmisa Alan, "Timurlularda Hükümranlık Anlayışı, Kaynaklar ve Uygulama", **Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu**, İstanbul 26-7 Mayıs 2005, ss.13-22, s.14.

¹¹³ Roemer, **Persien**, s.60.

¹¹⁴ Çince taişi (başbakan, şansölye) kelimesinden Moğolca'ya geçmiştir. Hanedan ailesinden olan prenslere verilen bir unvandır. Doerfer, **a.g.e. I. cilt**, s.372; Tayzı Oğlan Müslüman olmuştu ki kendisine Altan Han da deniliyordu. Semerkand yanında kendi namına kanal kazdırmış olan bu han, Timur'un vefatından sonra Moğolistan'a gidip bir müddet hanlık etti. Bunun haleflerinden birisi Çin kaynaklarına göre Ma-ha-mou yani Muhammed, yahut Mahmud isminde biri idi. Togan, **a.g.e.** s.138.

¹¹⁵ Zeki Velidi Togan, "Timurs Osteuropolitik", **ZDMG** (108), Wiesbaden 1958: 279-298, s.285.

yaşamaktaydı ki bu kişi Timur'un ölümünden sonra geri dönmüş ve kendi tebası tarafından öldürülmüştü.¹¹⁶

Fakat Timur, İslam dinini ve şeriatı da tamamen göz ardı etmemiştir. Mesela Timur iktidara gelirken Cengiz'in yasasına ve geleneğine bağlılığın sembolü olarak tahta oturttuğu Soyurgatmış ve halefi Mahmud Han'a Padişah-ı İslam unvanını vererek onları İslami düzenin temsilcisi olarak göstermiştir.¹¹⁷ Timur çok dindar biri olmasa bile kişiliğinin gelişiminde İslam dininin etkisi vardı. Babasının fikirlerine başvurduğu Zeyneddin Ebu Bekir gibi kendisinin çok saygı duyduğu Seyyid Bereke'nin Timur üzerinde etkisi olduğu muhakkaktır.¹¹⁸ Bartold, göçebeler arasında şeyhlerin ve İslami mistisizmin diğer temsilcilerinin umumiyetle daha fazla nüfuza sahip olduğuna işaret etmektedir.¹¹⁹ Timur'un kazandığı başarıları Şeyh Zeyneddin'e ve Seyid Bereke'ye atfetmesi¹²⁰ de bunu desteklemektedir. Fakat şunu da eklemek gerekir ki, Timur döneminde Şeyhlerin devleti manipüle etmesi gibi bir durum söz konusu değildi.¹²¹ Timur'un dindar bir kişilik olduğunu kabul eden İsmail Aka, yine de Timur'un dini sosyal ve siyasal boyutta bir iktidar vasıtası olarak gördüğünü vurgulamaktadır.¹²²

Vambery Timur'un babası Muhammed Taragay tarafından yalnızca İslam dininin katı prensiplerinde yetiştirilmediğini, aynı zamanda Moğol Devleti'ni devirmeyi

¹¹⁶ Barthold, **Ulugbek i Ego Vremya**, s.42-43.

¹¹⁷ Yüksel, **a.g.e.**, s.56; Manz, **Power, Politics and Religion in Timurid Iran**, Cambridge 2007, s.9.

¹¹⁸ Hans Roemer, **Persien**, s.110.

¹¹⁹ Bartold, **Turkestan**, s.316; Theodor Menzel'e göre Türkler'in İslamiyet'i kabulüyle aynı zamanda İran kaynaklı Sufi düşünceler de Türkler arasında kendi etkisini hissettirmeye başlamıştır. 9. Yüzyıldan itibaren Türk boyları arasında dolaşan dervişler (Wanderderwische) ozan, bahşi ve şaman olarak kendilerine yer buldular. Bunun iki tanınmış örneği Orta Asya'da Ahmed Yesevi, Anadolu'da Yunus Emre'dir. Theodor Menzel, "Die altesten türkischen Mystiker", ZDMG (79), Leipzig 1925, ss.269-289, s.274; Fuat Köprülü bu süreci şöyle izah etmektedir: Türkler, başkaları gibi kılıç kuvvetiyle değil, sırf kendi arzularıyla kabul ettikleri İslamiyet'i az zamanda benimsediler ve Müslüman Türkler, henüz İslamiyet dairesine girmemiş, yahut girip de onun akideleri ve esasları ile lâyıkiyle uyuşamamış kardeşleri arasında din propagandası yapmaktan geri durmadılar. İşte, Türk edebiyatının İslami şekilde ilk intişarı bu suretle dini bir mahiyette oldu: Birçok Türk dervişleri yeni dini ve tarikatlarını yaymak aşkıyle göçebe Türkler arasına geliyorlar ve yeni mefkûreyi onların anlayacakları bir lisan ve zevk alabilecekleri bedi'i bir şekil ile yaymağa çalışıyorlardı. Fuat Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara 1976, s.1-2.

¹²⁰ Ibn Arabşah, **Tamerlane or Timur the Great**, İngilizce'ye çev.. J. H. Sanders, London 1936, s.5.

¹²¹ Barthold, **Ulugbek i Ego Vremya**, s.17-19.

¹²² Aka, **a.g.e.**, s.157; Aka, **Timurlular**, Ankara, 1993, s.163.

amaçlayan politik hassasiyetle yetiştirildiğini yazar.¹²³ Aynı zamanda bunun Timur'un karakterinde gözlemlenebilen tenakuzlar yarattığına işaret edip, kendisinin İslamcı ve sufist prensipleri izlemesinde babasına ve genç yaşta etkilerine girdiği ruhsal öğretmenlerine pay biçer.¹²⁴ Fakat Timur'un Moğol İmparatorluğunu yıkıp atmak gibi bir çaba içine girdiğine ilişkin elimizde hiçbir kanıt yoktur. Roemer Timur'u şöyle tanımlamaktadır. "O, bir Orta Asya'lı Türk asıliydi. Temelde askerdi, fakat kültürel ilgiden ve düşünsel gelişimden mahrum değildi. Moğol geleneklerine saygısı bu durumu değiştirmede, hatta Moğol hâkimiyetini yeniden ihya etme gibi bir ideali bu olgu güçlendirdi."¹²⁵

Yüksel, Timur'un devletini idare ederken kullanabileceği iki düstur bulunduğunu, bunların da yasa ve şeriat olduğunu¹²⁶ söylemektedir. Timur'un yasa ve şeriatın hangisine daha yakın olduğu hususundaki belirsizlikler kaynaklardaki çelişkili bilgilerden kaynaklanmaktadır. Çünkü kaynaklara bakıldığında Timur'un çok dindar olduğu izlenimi edinilebileceği gibi Moğol geleneklerine sevgi beslediği intibası uyanabilir. Zeki Velidi Togan'a göre Timur'un maksadı İslam'ı dünyada yaymak ve Moğol dünya hâkimiyetini yeniden ihya etmek idi.¹²⁷

Gerçekten de, Timur'un, Ermeniler ve Gürcüler üzerine düzenlediği cihat niteliğindeki seferleri¹²⁸, Kâbe'ye örtü yollama teşebbüsü¹²⁹, bir şehri yağmaladığında İslam dini kurumlarına dokunulmasına izin vermemesi ve bu yasağı delenleri sert bir şekilde cezalandırması¹³⁰ ve 200 kişilik bir Moğol grubunun Müslümanları yağmaladığını

¹²³ Vambéry, **History of Bokhara**, s.164.

¹²⁴ Vambéry, **a.g.e.**, s.195.

¹²⁵ Hans Roemer, **Persien**, s.112.

¹²⁶ Musa Şamil Yüksel, "Arap Kaynaklarına Göre Timur ve Din", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, c. 23, sy.1, İzmir 2008, ss.240-258, s.240.

¹²⁷ Zeki Velidi Togan, **a.g.m.**, s.284.

¹²⁸ Toma Metsopski, **Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi**, çev. Gürsey Selmaç, Ankara, 2009, s.18-19, 20-21, 24, 25.

¹²⁹ Yüksel, **Timurlularda Din-Devlet İlişkisi**, s.68-69.

¹³⁰ K.Z. Ashrafyan, "Central Asia Under Timur From 1370 to the Early Fifteenth Century", **History of Civilizations of Central Asia**, ed. M. S. Asimov and C. E. Bosworth, 1998, s.329.

işittiğinde Emir Hacı'ya kıyamet gününde bunların hesabının kendisine sorulacağını söylemesi¹³¹ bize onun politikalarında dinin tuttuğu yeri göstermektedir. Şüphesiz o, Moğol hâkimiyetini ihya etme sloganı da onun siyasetinde önemli bir yere sahipti. Kısaca Timur, hem yasadan hem de şeriattan gerektiği kadar istifade etmişti.

Kurultaya dönecek olursak, bu kurultayın yapılmasından sonra Timur çok önemli kazanımlar elde etti. Çağatay ulusunun bir boya ait olmayan askeri birlikleri de böylece ona geçti. Timur Karaunasları kendi ordusuna dâhil etti. Onları en yakın ve en sadık dostu Caku Barlas'ın komutasına bıraktı. Karaunas Ulus içindeki en geniş askeri gücü oluşturmaktaydı ki Kazagan ve Emir Hüseyin'in idaresinin temeliydiler. Şimdi bunlar Timur'un emrindeydi.¹³²

Timur'un Çağatay ulusu hâkimiyeti Emir Hüseyin'in ortadan kaldırılmasıyla kurulduysa da bu hâkimiyetin sağlanması kolay bir iş değildi. Çünkü Çağatay ulusunda aidiyet boy düzleminde tanımlanıyordu. Bu boylarda güçlü bir lidere boyun eğme taraftarı değillerdi. Bu tip bir ortamda merkezi otorite gerekli olsa da onun varlığı boylar için rahatsızlık kaynağı idi. Bu sebepten ötürü Çağatay Ulusunun yapısı değişmediği sürece güçlü bir hükümdar hoş karşılanmayacaktı.¹³³

Timur Orta Asya'da hâkimiyet tesis etmek için öncelikle güçlü begleri yanına çekmek mecburiyetin olduğunu bilmekteydi. Bahusus Barlas ve Duğlat boylarının emirleri Timur için önem arz etmekteydi. Timur evlilik ilişkilerine kendi otoritesini tesis etmek için müracaat etmekten geri durmamıştır. Kendisinin ilk ve makbul hanımı¹³⁴ Olcay Türkan Aga'dan olan kızı Sultan Baht Begüm, 1383 yılına kadar Mirge Barlas'ın, sonra da

¹³¹ H. Melzig, **Timur**, Zurich 1940, s.24.

¹³² Manz, **Rise and Rule**, s.58.

¹³³ Manz, **a.g.e.**, s.65.

¹³⁴ Timurlu devletinde hanımlara “aka”, “aga”, “ağa” şeklinde hitap edilmekteydi. Hanımların yeri daima Timur'un sol yanındı. Timurlularda hanımların eğitimine çok önem verilmekte ve onların eğitimi için ateye tayin edilmekteydi. Hanımlar, Emir Timur devrinde yönetimde etkin olamamışlarsa da Timur'dan sonra devlet idaresinde etkin oldukları muhakkaktır. Yağlı, **a.g.e.**, s.79.

Süleyman Duğlat'ın nikâhında bulunmuştur.¹³⁵ Timur, kendi kız kardeşi Kutlug Türkan Aga'yı da Duğlat emirlerinden Davut Duğlat ile evlendirmişti.¹³⁶ Yine bir diğer kızkardeşi Şirin Big Ağa, Müeyyed Arlat'ın nikâhındaydı. Bu emir Horasan'daki Arlat boyundandı.¹³⁷ Shiro Ando'ya göre Timur devrinde Barlas ve Duğlat boylarının temsilcilerinin idarede en üst düzeydeki yetkilere getirildiği, diğer boylardan gelen kimselerin ise liyakatlerine göre Timur'un maiyetine dâhil olduğu bir anlayış işlemekteydi¹³⁸ Kurulan bu evlilik ilişkileri de bu anlayışın bir ifadesi olarak sayılabilir.

Timur ayrıca çeşitli boylardan çok güvendiği kimseler arasından kendisine bir koruma birliği oluşturdu. Bu birliğe “kavçin” adı verilmekteydi. Kavçin, Kowalevski ve Lessing gibi araştırmacılara göre Moğolca'dan Türkçe'ye geçmiş bir kelimeydi ve “yaşlı, büyük, eski” gibi anlamlara geliyordu. Ancak Timurlu devletinde kendi orijinal anlamında kullanılmamakta, liderin maiyetine verilen bir isim olarak işlev görmekteydi. Kavçin birliğinin üyeleri Bilküt, Dörbet, Nüküz ve Kıpçak, Ulus-u İlçigiday, Nayman ve Barlas boylarından gelmekteydi.¹³⁹

Timur hâkimiyeti ele geçirdiğinde İran parçalanmış haldeydi. Merkezi Herat olmak üzere Horasan'da Kertler, merkezi Sebzevar (Beyhak) olmak üzere Horasan'ın batı taraflarında Serbedâriler, merkezi Cürcan olmak üzere Esterâbâd, Damgan ve Simnân yöresinde Toga Timurlular, merkezi Şiraz olmak üzere Fars ve Kirman taraflarında Muzafferiler, merkezi Bağdat olmak üzere Irâk-ı Acem ve Azerbaycan bölgesinde Celayirliler hüküm sürüyordu.¹⁴⁰ Fakat evvela Orta Asya'da hâkimiyet tesis etmek gerekmektedir.

¹³⁵ Nazmiye Togan, “Temür Zamanında Aristokrat Türk Kadını”, **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi** cilt V, cüz- 1-4, İstanbul 1973, ss. 3-14, s.4.

¹³⁶ N. Togan, **a.g.m.**, s. 11.

¹³⁷ Z.V. Togan, “Emir Timur'un Soyuna Dair Bir Araştırma”, s. 82.

¹³⁸ Ando, **a.g.e.** s.109.

¹³⁹ Ando, **a.g.e.** s. 262-63.

¹⁴⁰ Aka, “Timur”, s. 173.

İlk etapta Timur bütün enerjisini dağılan Çağatay ulusunu güçlü bir idare altında birleştirmeye harcadı.¹⁴¹ Emir Hüseyin'in eski müttefikleri bu hususta ilk sırada bulunmaktaydı. Timur 1371-72 yılında sırasıyla Musa Tayciyut,¹⁴² 1372-73 yılında Zinde Heşim Aparı, Emir Musa, Hızır Yasavuri'nin oğlu Ebu İshak ve Şeyh Ebu'l Leys Semerkandi¹⁴³, 1373-74 yılında daha önce Kongırat¹⁴⁴ seferinde ölen Keyhüsrev'in oğlu Sultan Mahmud isyanlarını bastırdı. 1375-76 yılında Celayir şefi Adil Şah, Şeyh Muhammed Sulduz ve Horasan'daki Gurzivan'ın yöneticisi Türken Arlat tarafından kendisine kurulan tuzağın üstesinde geldi.¹⁴⁵

Ayrıca Timur bu isyanlardan sonra boylara çeşitli müdahalelerin yapılması gerektiği zaruretinin farkına vardı. Önce Sulduz boyunu dize getirtip o boyu Aktimur'un idaresine verdi, sonra da Celayir boyuna dikkatini yöneltti. Kendisi için en tehlikeli boyu en sona bırakmıştı. Timur Celayir boyunu kendi emirleri arasında dağıttı.¹⁴⁶

Harezmi ülkesi, bu sıralarda Hüseyin Sufi isimli Kongırat emirinin eline geçmişti. Başlangıçta Harezmi ülkesinin Ürgenç şehrine hâkim olan Hüseyin Sufi, bilâhare Kat ve Hive'yi de ele geçirerek hâkimiyet sahasını genişletmişti. Timur, kendisine bir elçi göndererek bu iki vilayetin Çağatay hanlığına ait olduğunu bildirdi ise de, bu talebinin reddi¹⁴⁷ üzerine bir ordu ile Harezmi'ye yürüdü (1371). Vuku bulan muharebede Hüseyin Sufi öldü ve yerine kardeşi Yusuf Sufi geçti. Yusuf Sufi, Timur'a sulh teklif etmişti. Timur Yusuf Sufi'nin yeğeni Hanzâde Hatun'un oğlu Cihangir Mirza'ya verilmesi şartıyla sulha razı oldu. Bu şart kabul edilince sulh gerçekleşti. Ertesi sene Yusuf Sufi,

¹⁴¹ Mükminov, **a.g.e.**, s.6, 11.

¹⁴² Yezdi, **a.g.e.**, **cilt. I**, s.138-39.

¹⁴³ Manz, **a.g.e.**, s.60.

¹⁴⁴ Kongıratlar Cengizli Devleti'nde temayüz etmiş boylardan biriydi. Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, s.23, 113; Bunlar Togan'ın fikrine göre Moğolistan'da Hitaylar'ın hâkim olduğu devirde Çin kaynaklarında Van-gi-la adıyla zikredilmekteydi. Togan, **a.g.e.** s.67; Kongıratlar 14. yüzyılda Türkleşmişti ve Türkçe konuşmaktaydı. Togan, **a.g.e.** s.82.

¹⁴⁵ Manz, **a.g.e.**, s.61.

¹⁴⁶ Manz, **a.g.e.**, s.61-62.

¹⁴⁷ Hüseyin Sufi Timur'u "sizin ülkeniz darü'l-harptir ve Müslümanlar için sizinle savaşmak farzdır" gibi kışkırtıcı sözlerle reddetmişti. Aka, **a.g.e.** s.7.

Kât ve Hive vilayetlerini işgal edince 1373 baharında Timur, tekrar Harezmi'e yürüdü. Timur'un bu hareketi karşısında Yusuf Sufi, cehizlerin hazırlanması bahanesiyle Harezmi'de tuttuğu Hanzâde Hatun'u göndermek üzere olduğunu bildirerek af diledi. 1374 yılında Hanzade Hatun'u büyük bir gelin alayıyla Semerkand'a getirtti.¹⁴⁸

Timur'un Harezmi seferleri burada bitmedi. Çünkü Yusuf Sufi yerinde durmadı, Buhara ve Hazar ötesi Türkmenlerine saldırarak Timur'u rahatsız etmeye devam etti. Mesele 1379 yılında Timur'un Harezmi'e bizzat yürümesiyle hallolundu. Yusuf Sufi öldü. Timur Harezmi'yi yağmaladı. 1380 yılında Timur, oğlu Miranşah'ı Horasan'a gönderdi. Horasan'ın fethi programı başarıyla uygulamaya kondu. Timur'un Harezmi ve Horasan seferleri 1372'de başlayıp 1389 yılına kadar sürmüştür.

Timur'un Moğolistan seferleri büyük öneme sahiptir. Timur bu seferler sonucunda Moğolistan'da siyasi birlik kurulmasına izin vermemiştir. 1370 yılına gelindiğinde Timur, Maverâünnehr'de hâkimiyetini bütün emirlere kabul ettirdiği halde, en büyük kabilelerden olan Celâyirli ve bazı begler onun hâkimiyetini tanımayarak 1375 yılında ayaklanmışlardı. Maverâünnehr'in kuzeydoğusunda Hocend civarında yaşayan Celâyirli reisi Adilşah Behram ve Kıpçakların reisi Sarı Buğa birlikte harekete geçerek Semerkand üzerine yürüdüler. Ancak Semerkand hâkimi Ak Buğa, şehri teslim etmediği gibi, biraz sonra yetişen Emirzade Cihangir'in karşısında tutunamayarak önce Deşt-i Kıpçak'a kaçıp Ak Orda hükümdarı Ulus Han'a sığınmışlar, bir müddet sonra oradan da ayrılarak, Duğlat emiri Kamereddin'in yanına gitmişlerdi. Timur 1375'de Kamereddin'in üzerine yürüdü ise de, kışın şiddetinden dolayı Semerkand'a döndü. Kışı geçirdikten sonra 1376'da bu hareketini tekrarladı ve Moğol emiri yenilerek kaçtı.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Kafalı, "Timur", *İA*, XII/1, ss. 336-346; s.339.

¹⁴⁹ Aka, *a.g.e.* s.8.

Ayrıca Timur, kendi topraklarına göz diken Toktamış Han ile de hesaplaşmış, 1391 yılında onu Kunduzca’da yenilgiye uğratmıştı. 1393 yılında Timur Bağdat’a inince kendisine karşı Osmanlı, Memlûk, Altın Orda ve Kadı Burhâneddin devletlerinde bazı tedbirler alınırken Anadolu beyliklerinde sevinç havası esmeye başlamıştı. Bağdat’ı ele geçirdikten sonra (20 Şevval 795/29 Ağustos 1393) kuzeye doğru hareket ederek Tikrit’e ulaşan Timur Erzincan emiri, Karamanoğlu, Dulkadiroğlu, Karakoyunlu ve Akkoyunlu begleriyle Kadı Burhâneddin’e haber gönderip itaat etmelerini istedi. Memlûk sultanına bir elçilik heyeti yolladı. Ancak gelecek cevapları beklemeden kuzeye yöneldi; Musul, Mardin ve Diyarbekir’i aldı. Van Gölü kuzeyindeki Aladağ’a ulaştı. Bu sırada Memlûkler’e gönderdiği elçilerin öldürüldüğü haberini alınca Suriye’ye yürüme kararı aldı. Bu durumda tehlikeyi hisseden Kadı Burhâneddin ona karşı cephe kurmaya çalıştı. Yıldırım Bayezid, Memlûk Sultanı Berkuk, Altın Orda Hanı Toktamış ve Kadı Burhâneddin arasında bir ittifak kuruldu. Timur bu ittifakı parçalamak amacıyla Sivas’a doğru ilerledi ve Erzurum’a ulaştı, ancak Toktamış’ın hareketini duyunca onun üzerine yürüdü. Timur’un amacı kuzeyde Toktamış ile güneyde Memlûk Sultanlığı arasındaki bağı kesmektir. Zira 1394 ve 1395 yıllarında Toktamış Han bütün gayretini Berkuk ile sağlam münasebetler kurmaya sarfetmiş, Timur’un kendileri için aynı derecede tehlikeli olduğunu belirterek yardım istemişti.¹⁵⁰

Timur Gürcistan’da fetihlerde bulundu. 1394 yılı güzünde Kuzey Azerbaycan’daki Şeki’de iken Altın Orda kuvvetlerinin Derbend’i geçip Şirvan yöresini yağmaladığı haberini aldı. Bunun üzerine Toktamış Han’a karşı yürüdü. 13 Cemâziyelâhir 797’de (15 Nisan 1395) Terek Irmağı kıyısında yapılan savaşı kazandıysa da Toktamış’ı ele geçiremedi. Toktamış’ın kuvvet toplayarak yeniden mücadeleye girişmesinden çekindiği için Özü (Dinyeper) ırmağı taraflarına gidip Toktamış’la iş

¹⁵⁰ Aka, “Timur”, **TDV İA**, İstanbul 2012, ss.173-177; s. 174.

birliği yapmış olan bazı kabileleri cezalandırdı; onları Balkanlar'a doğru sürdü ve kuzeye Ten (Don) ırmağına yöneldi. Moskova yakınlarına ulaşarak etrafı yağmaladı ve dönüş yolunda zengin şehirler olan Azak, Hacı Tarhan (Astarhan-Ejderhan) ve Berke Sarayı'nı yağmalayıp yaktı. Berke Sarayı'nda yapılan kazılarda bu yangının izlerine rastlanmıştır. Timur'un amacı bu seferle Altın Orda'ya kesin bir darbe indirmektir. Böylece Altın Orda Hanlığı'nı parçalamıştır. Ayrıca bu sefer Orta Asya, Güneydoğu Avrupa, Baltık lkeleri ve Rusya bakımından önemli sonuçlar doğurdu; Rusların güçlenmesinin n ağılmış oldu.¹⁵¹

Mustafa Kafalı'nın da belirttiği üzere Altın Orda, yediği büyük darbeler yüzünden Rus prensliklerinin bağımsızlık çabalarının önüne geçememiştir. Kafalı, Timur'un Delhi Sultanlığı'na ağtığı seferin Hint Müslümanlığının gelişmesini kısa bir müddet için sekteye uğrattığını ve Bayezid'in onun karşısındaki mağlubiyetinin İstanbul'un fethini geciktirdiđini¹⁵² söylemektedir. Bunlar Timur'un seferlerinin Türk ve İslam tarihi bakımından menfi neticeleridir. Timur, 1405 yılında büyük bir orduyla Çin'e sefere giderken Otrar'da vefat etmiş, sefer yarıda kalmış, Timurlu Devleti için yeni bir sayfa ağılmıştır. Timur'un geriye iki oğlu Miranşah ile şahruh kalmış olmakla birlikte kendisi torunu Pir Muhammed'i veliaht tayin etmişti.¹⁵³ Timur Pir Muhammed'i tahta tayin ettiği esnada emirlerden Emir şeyh Nureddin ve Emir şah Melik orada bulunmuş ve Timur'un vasiyetine sadık kalacaklarına yemin etmişlerdi.¹⁵⁴

Bu süreçte emirler ne yapacakları hususunda ittifak edemedi ve kendi aralarında bölündü. Emir Boğa'nın oğulları Berdi Beg ve şeyh Nureddin ile şah Melik, Hoca Yusuf ve ileri gelen bazı kimselere Emir Timur'un vasiyetini yerine getirmek için birlikte hareket edeceklerine dair yemin ederek sağ ve sol kolda bulunan mirzalar ile beglere Timur'un ölümünün bildirilmesi için adamlar gönderdiler. Hızır Kavçin bir mektup ile

¹⁵¹ Aka, "a.g.m", s. 174.

¹⁵² Kafalı, , "a.g.m", s.346.

¹⁵³ Aka, , "a.g.m", s. 175.

¹⁵⁴ Aka, , "a.g.m", s.33.

Gazne tarafında bulunan Emirzade Pir Muhammed'e gönderildi. Ona dedesinin ölümü ve kendisinin veliâhd tayin edildiği, acele olarak Semerkand'a gitmesi gerektiği bildirildi. Aynı zamanda Şeyh Timur Kavçin Herat'taki Şahruh'a, Ali Derviş Tebriz'deki Ömer'e, Ârâ Timur Bağdad'da bulunan Miranşah'a ve Ebu Bekir'e gönderildi. Diğer mirza ve hâkimlere de mektuplar ile ölüm haberi verilip, gaflette olmayarak kendi bölgelerinin muhafazasına çalışmaları bildirildi.¹⁵⁵

Emirler kendi aralarında meşveret etti ve sefere gitmekte olan İbrahim Sultan ile Taşkent'te bulunan Emirzâde Halil Sultan ve diğer begleri alıp, hazır bulunan mirzalar içinde yaş itibariyle en büyük olan Halil Sultan'ı hükûmete tayin etti. Emirler Moğolistan üzerine sefere devam edilerek, buraların tahribi üzerine Semerkand'a dönülüp, hâtonlar, emirzâdeler ve beglerin de iştirak ettiği bir kurultayda toplanarak Timur'un vasiyetinin yerine getirilmesinin uygun olacağına karar verdiler.¹⁵⁶

Emirler arasında Pir Muhammed'in tahta çıkması fikrinden cayanlar görüldü. Gerekçe ise Pir Muhammed'in uzak olması idi. Bu emirler adayın Şahruh olduğunu dile getirdi. Bunu Sultan Hüseyin'in Semerkand'a bin kişilik bir atlı ile yürümesi takip etti. Bu noktada Emir Şeyh Nureddin ve Şah Melik, Timur'un sefere çıkarken Semerkand'a muhafız olarak bırakmış olduğu Emir Argun Şah'a mektup gönderip onu durumdan haberdar ettiler ve şehri Sultan Hüseyin'e teslim etmemesini, mümkünse onu tutuklamasını söylediler. Fakat bu haberi taşıyan elçi kendilerine ulaşmadan Sultan Hüseyin'in Semerkand'a yürüdüğünü öğrenen Hüseyini Arlat, Yadiğâr Şah, Şemseddin-i Abbas gibi sağ kol begleri, ona itaat etti.¹⁵⁷

¹⁵⁵ İsmail Aka, **Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447)**, Ankara 1994, s.33; Tacü's Selmani, **Tarihname**, s.53.

¹⁵⁶ Aka, **a.g.e.**, s.33-34.

¹⁵⁷ Caferi b. Muhammed el-Hüseyini, **Tarih-i Kebir**, s.51.

Taşkent emirleri Sultan Halil'i tutarken¹⁵⁸ Emir Şah Melik ve Şeyh Nureddin Şahruh'u destekledi. Fakat Şahruh Timur'un vasiyetinin yerine getirilmesi taraftarı olduğu için Pir Muhammed'in arkasındaydı. Dolayısıyla bu iki emir de mecburen Pir Muhammed'e destek verdi. Timur'un ölüm haberini müteakiben Emir Alike Kükeltaş, Seyyid Hoca, Emir Firuz Şah, Emir Mızrab, Hasan Candar, Emir Mihrab, Emir Yusuf Celil, Emir Seyfeddin'in oğulları, Barlas Emir Şeyh Lokman, Arlat Yadigâr Şah, Emir Çıharşanbe ve Emir Fermanşeyh Şahruh'a biat etti.¹⁵⁹ Emir Şah Melik ve Şeyh Nureddin ise Pir Muhammed ile iletişime geçmeye çalıştı. Bu süreçte Arslan Hoca Tarhan, Atlamış, Hasan-ı Çagdavul, Musa Rekmal, Muhammed Bahşı, Tükel Karkara, Ustuv Ferraş, Besteri ve Şemseddin-i Almalığ gibi begler de Timur'un vasiyetine bağlı kaldı.¹⁶⁰

Semer kand'ın başında bulunan Argun Şah ise, şehrin kapısını kimseye açmıyor, karışıklıklar bitene ve Timur'un vasiyetine uygun bir şekilde bütün şehzadeler ve begler bir araya gelip Pir Muhammed'in tahta geçmesini onaylayana kadar şehrin anahtarını kimseye teslim etmeyeceğini ilan ediyordu. Taşkent emirleri bir ahidname imzaladı ve Sahibkiran'ın vasiyetine bağlı kalacaklarına dair yemin etti. Mecburen Halil Sultan da bu ahidnameyi imzaladı. Bu ahidname çeşitli armağanlarla birlikte Emir Şah Melik ve Şeyh Nureddin'e, sonra da Pir Muhammed'e götürülmek üzere Emir Atlamış'a teslim edildi.¹⁶¹ Fakat işler hesaplandığı gibi gitmedi. Halil Sultan ahidnameye uymadı ve Argun Şah'ı ikna ederek Semerkand'a girdi.¹⁶²

Halil Sultan Timur'un Hindistan seferinde sivrilmiş ve kendisine Fergana valiliği verilmiş bir Timurlu mirzasıydı. Timur bu torununu sevmekteydi.¹⁶³ Timur'un Çin seferi öncesi ordunun sağ kanadı Halil Sultan'ın kumandasındaydı. Esasen bu kanat Ahmet b.

¹⁵⁸ Caferi, **a.g.e.**, s.51.

¹⁵⁹ Caferi, **a.g.e.**, s.52-53.

¹⁶⁰ Aka, **Mirza Şahruh ve Zamanı**, s. 39.

¹⁶¹ Aka, **a.g.e.**, s.36-37.

¹⁶² Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevarih**, s.30-31.

¹⁶³ Hans Roemer, "The Successors of Timur", **Cambridge History of Iran Vol VI**, Cambridge 1986, s.100.

Ömer Şeyh ve büyük emirler Hudâdâd ve Şemseddin-i Abbas'ın kontrolündeydi.¹⁶⁴ Bu ordunun insanları batıdan gelenlerden oluşmaktaydı. Halil hiçbir zaman büyük emirleri kendi tarafına kazanamadı. Herhangi önemli bir boyun desteğinden de yararlanamadı.¹⁶⁵ Timur'un 1402 seferinden sonra Orta Asya'ya geri götürdüğü Kara Tatarlar, Caûni Kurbaniler¹⁶⁶ ve Iraklılar batıdan gelen insan gücünü temsil etmekteydi.¹⁶⁷ Kara Tatarlar Maveraünnehr'den Harezmi'e oradan da Anadolu'ya yöneldiler.¹⁶⁸ Onlar Halil'in hiçbir savaşına katılmadıysa bile Iraklılar kesinlikle katıldılar. Fakat Iraklılar Halil'in Pir Muhammed üzerine kazandığı zaferden sonra Halil'i terk ettiler. Jürgen Paul Caûni Kurbanilerin de 1407'de Halil'i bıraktıkları kanaatindedir. Fakat Halil'e en büyük darbeyi Iraklıların ayrılması vurmuştur. Paul bu grupların ayrılma sebebini onlara hak ettikleri gibi davranılmamasına bağlıyor. Bununla ilişkili olarak kendi şahsına bağlı sadık bir grup yaratamamasının onun en büyük başarısızlık sebebi olduğunu vurguluyor.¹⁶⁹

Gerçekten de Iraklılar Halil Sultan'a gösterdikleri hizmet karşısında ödüllendirilmedikleri düşüncesinden dolayı gücenmişlerdir. Kaynaklar bunda Halil Sultanın yanında onu yanlış yönlendiren emirlerin payı olduğunu söylüyor. Bu emirler Allahdâd, Yunus-i Simnani, Mezidek ve diğerleriydi. Onlar hazineden Iraklılara pay ayırılmaması gerektiğini savunarak Halil Sultan'ın ihsanına nail olmalarının yeterli bir ödül olduğunu savunmuş, Iraklılar buna muhalefet etmişti. Sonuçta Iraklılar Halil Sultan'ı terk ederek Harezmi'e gitmişti.¹⁷⁰

¹⁶⁴ J. Paul, "Khalil Sultan and the Westerners (1405-1407)", **Turcica** (42) Paris 2010, ss. 11-45, s.13.

¹⁶⁵ Paul, **a.g.m.**, s.16.

¹⁶⁶ Caûni Kurbaniler 1335-1384 yılları arasında Abiverd, Nisa, Yazır, Tus ve Nişapur bölgesinde yaşamış bir topluluktur. Bunlar Ali Beg öncülüğünde Timur'a muhalefet edince Horasan'ın kuzeydoğusundaki Kelat'a sığınmışlardı. John Masson Smith, Jr., **The History of the Sarbadar Dynasty 1336-1381 A.D. And Its Sources**, Paris 1970, s.165. Şahruh zamanında Caûni Kurbaniler Merv ve Tus'a yerleştirilmiştir. Ando, **a.g.e.** s.214.

¹⁶⁷ Tacü's Selmani, **Tarihname**, s.81.

¹⁶⁸ Volin, **a.g.e. cilt-I** Moskova 1939 s.531.

¹⁶⁹ Paul, "Khalil sultan and the Westerners", s.16-41; Jürgen Paul sadık bir grup yaratmanın iki yolunun olduğunu düşünmektedir. 1- Şahruh gibi önemli bir vilayette (Horasan) devamlı ve tartışmasız hükmetmek, 2-Timur gibi sürekli seferler yapmak (Kazaklık etmek), **a.g.m.** s.41.

¹⁷⁰ Tacü's Selmani, **Tarihname**, s.81; Caferi b. Muhammed el-Hüseyni, **Tarih-i Kebir**, s.58.

Halil Sultan aynı basiretsizliği Caûni Kurbanilere de göstermişti. Caûni Kurbaniler inayetin azlığı ve zahmetin çokluğundan ötürü çareyi kaçmakta görmüştü. Fakat sadece onlar değil, Çağataylar, Türkistanlılar, Irak ve Horasan Kürtleri, Sultanın kötü idaresinden ötürü onu terk ile hicret etmişlerdi.¹⁷¹

Halil Sultan'ın Semerkand'daki davranışları emirler arasında genel bir hoşnutsuzluk doğurmuştu. Eşi Şad Mülk'ün sahip olduğu büyük nüfuz, tabandan kimselerin Timur'un eski savaş arkadaşlarına nazaran daha yüksek mevkilere getirilmesi, Timur'un dul kalmış karıları ve odalıklarının asil olmayan kişilerle evlendirilmesinin bunda payı vardır.¹⁷² Bunun farkında olan Halil hazineyi dağıtmak suretiyle emirleri kendisine bağlamak istedi.¹⁷³ Fakat gün geçtikçe hem hazine fakirleşiyor, hem de Halil Sultan'a karşı hoşnutsuzluklar büyüyordu. Kendisinin bu süreci iyi yönetemediği açıktır. O, karizmatik bir lider modeli ortaya koyamadığı gibi kendine sadakatle bağlı bir emir zümresi de oluşturamamıştı.

Pir Muhammed'in Halil Sultan'a karşı verdiği mücadelesinde Şahrüh onu destekledi. Hatta kendi oğlu Uluğ Beg'i ve en önemli emirlerinden biri olan Şah Melik'i onun yardımına gönderdi. Ancak 1406 yılında Halil Sultan ile girdiği savaşı bazı emirlerin kendisini yarı yolda bırakmasından ötürü Pir Muhammed kaybetti. Bu emirler Hamzayi Buzurg, Hamza-yı Kuçek, Barlas Şir Ali, Bayezid-i Burulday, Muhammed Derviş-i Kilik, Barlas Yusuf ve bazı diğer kişilerdi.¹⁷⁴

Halil Sultan Pir Muhammed'in işgal girişimlerini başarıyla püskürtse de Timur'un iki emirinin sürekli saldırılarına dayanamadı. Bunlar Emir Hudâdâd ve Şeyh Nureddin idi.¹⁷⁵

¹⁷¹ Tacü's Selmani, **Tarihname**, s.85.

¹⁷² Roemer, **a.g.e.**, s. 100-01. Manz, **Power, Politics and Religion**, s.21.

¹⁷³ Aka, **Mirza Şahrüh ve Zamani**, s.40.

¹⁷⁴ Tacü's Selmani, **Tarihname**, s.59.

¹⁷⁵ Manz, **a.g.e.**, s.21.

1409 kışında Hudâdâd ve Şeyh Nureddin Şahruh'u Halil'e karşı ortak bir sefer düzenlemeye davet etti. Halil Sultan gibi isyancı emirlerle uğraşan Şahruh, altı senedir aynı vilayeti yönetmenin ve aynı orduya sahip olmanın verdiği avantaja sahipti. Ayrıca ona isyan eden emirlere yumuşak davranarak ve onların akrabalarını görevden aldığı emirlerin yerine atamaya devam ederek dayandığı temeli korudu.¹⁷⁶ Şahruh'un Mirza Halil'e karşı taht yarışına dâhil olması sürecine yakından bakmak gerekmektedir. Fakat bundan evvel Timur'un ölümünden sonra devletin batısında Timurlu mirza ve emirlerinin hangi siyasal pozisyonu benimsediklerini özetlemekte yarar vardır.

Timur "Yedi Yıllık Seferi"nden dönerken Hülagü'nün tahtına Ömer b. Mirza Miranşah'ı bırakmış, onun kardeşi Ebu Bekir'i de Bağdad valisi olarak atamıştı. Timur Mirza Miranşah'ın Bağdad'da yaşamasını istemiş, Mirza Ebu Bekir'in ise Mirza Ömer'in emrinde olmasını buyurmuştu. Timur'un ölümünden sonra Mirza Ömer, babasını veya kardeşini dikkate almayarak kendi adına hutbe okutmuş, kendi adına para bastırmış ve aynı zamanda mali işlerde kendini bağımsız kabul etmişti.¹⁷⁷ Ömer'in tecrübesizliğinden ötürü Emir Cihan Şah b. Caku ülkenin bütün işlerinden yetkili ve naib olarak atanmıştı.¹⁷⁸

Fakat Timur'un ölüm haberi doğrulandıktan sonra Mirza Ömer'in emir ül-ümerası Cihan Şah Caku bir grup yozlaşmış kişi tarafından Mirza Ömer'in en önemli nökerlerini öldürmeye tahrik edildi. 24 Mart 1405'te saraya saldırarak Mevlana Kutbeddin Avhibi, Dereb Fuşenci, Şeyh Muhammed Tavacı, Timur Şükürcü'nün oğlu Abdulhalik ve diğer bazı mazlum kişileri kılıçtan geçirdi. Bunu yaptıktan sonra hanedan üyelerinin bulunduğu yere doğru bağımsızlık hayaliyle yürüdü. Mirza Ömer sağlam durdu ve tam teçhizatlı bir grup inak ve kulu Emir Cihan Şah ile savaşmak üzere onun üzerine gönderdi. Bunu farkeden Emir Cihan Şah kaçtı fakat Ömer Taban onu bir grup adamla beraber takip etti.

¹⁷⁶ Manz, **a.g.e.**, s.21-22.

¹⁷⁷ Thackston, **A Century of Princes**, s.114-15; Tacü's Selmani, **Tarihname**, s.69; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevarih**, s.31.

¹⁷⁸ Tacü's Selmani, **a.g.e.**, s.69-70

Öğleyin onu yakaladılar ve yakaladıkları yerde öldürdüler. Fakat beklenenin aksine Mirza Ömer Emir Cihan Şah'ın kalan adamlarını affedip Ömer Taban'ı cezalandırdı.¹⁷⁹

Kaynaklarda neden Mirza Ömer'in böyle yaptığına ilişkin bir bilgi bulunmuyor, ancak Ömer Taban'ın Emir Cihan Şah'ı öldürmesi Mirza Ömer'in kendisine verdiği talimatlar arasında olmadığından ya da bu talimatlara ters düştüğünden bu ceza verilmiş olabilir. Emir Timur'un ölümünün Azerbaycan'daki politik istikrar açısından oldukça hassas bir durum yaratmış olduğu aşikârdır. Tarih boyunca birçok devlet için çekişme noktası olduğu anlaşılan bu coğrafya Timurlu Devleti için bir istisna olmamıştır. Mirza Ömer ve Mirza Ebu Bekir arasında çok geçmeden rekabet başlamış ve Mirza Ömer kardeşini Kahkaha Kalesine hapsedmiştir. Miranşah da korkup kaçmıştır. Fakat kısa süre sonra Mirza Ebu Bekir bir yolunu bulup hapisten kaçmış, Sultaniye Kalesini ve dolayısıyla hazine ve cephanesini ele geçirmiştir.¹⁸⁰ Paraları ve silahları maiyeti arasında üleştirmiş, Horasan için yola koyulmuştur. Esterâbâd'da babasına katılmış ve sonra yüz geri etmiştir. Bunu duyan Mirza Ömer Sultaniye'ye gitmiş, şehri kendisine bağlı bir grup adama emanet etmiş, Siyas ve Saray Abaka yoluyla yola koyulmuştur. Bu esnada Semerkand'tan Şeyh Keyhüsrevşahi gelmiş ve Mirza Ebu Bekir'in boşalttığı Sultaniye hazinesini doldurmak için işe koyulmuş, bu işi yaparken fahiş oranlarda vergiler koyarak Tebriz'in zenginliğinden istifade etmiştir. Bu arada Mirza Ömer kendisine ikiyüzlü davrandığını düşündüğü Emir Bistam Çakır'ı ele geçirmek için onun şehrine doğru yola koyulmuştu. Emir Bistam ise Karabağ'da Emir Şeyh İbrahim'e katılmış. Böylelikle Mirza Ömer ile Emir Şeyh İbrahim arasında büyük bir husumetin fitili ateşlenmişti. Mirza Ömer ve Emir Şeyh İbrahim askerlerini Kura nehrinin kenarında birbirine karşı bekletmiş, bir hafta sonra Mirza Ömer'e Mirza Miranşah ve Mirza Ebu Bekir'in Sultaniye kalesinin kontrolünü ele geçirdikleri ve gördükleri herkesi esir alıp her yeri yağmaladıkları haberi

¹⁷⁹ Thackston, **a.g.e.**, s.115; Tacü's Selmani, **a.g.e.**, s.70-71; Hasan-ı Rumlu, **a.g.e.**, s.31.

¹⁸⁰ Tacü's Selmani, **a.g.e.**, s.72; Hasan-ı Rumlu, **a.g.e.**, s.37.

gelmişti. Bu sebepten ötürü Mirza Ömer Emir Şeyh İbrahim ile anlaşma yapmak zorunda kalmış ve geri çekilmişti. Fakat Miyane'ye ulaştıklarında Ömer Taban, Sultan Sencer, Hacı Seyfeddin, Abdülrezak Hudâdâd, Emir Bayan Kavçin ve Şeyh Hüsrevşah gibi emirleri Mirza Ömer'i terk edip Mirza Ebu Bekir ve Mirza Miranşah'a katılmıştı. Mirza Ebu Bekir Ömer Taban ve oğullarını iyi karşılamış, ancak acımasız şeyhi ve diğerlerini idam etmişti.¹⁸¹ Mirza Ebu Bekir bundan sonra kendi eylemlerine yön veren bazı kimselere kulak asarak, altın bir taht yaptırıp babası Mirza Miranşah'ı tahta oturtmuştu.¹⁸²

Mirza Ömer bu savaşı emirlerinin kendisini terk etmesi nedeniyle kaybetmişti. Bu tip mücadelelerde emirlerin gösterdiği duruş zafer için hayati önemi haizdi. Ordusu dağıldıktan sonra Mirza Ömer Gev Rud yoluyla Maraga'ya gitti ve Türkmen Emir Halik ile Seyid Barlas ve bir Sulduz birliğinin yardımını istedi. Ardından Tebriz'e yöneldi. Alike b. Halik Tebriz'e daha önceden gitmiş, oradan tiranlığa başlamış ve bunun sonucunda büyük bir servet terkip etmiş olan Hoca Pir Ali'ye saldırıp onu öldürmüştü. Ayrıca Türkmenleri de şehirden sürmüşlerdi. Mirza Ömer Türkmenlere savaşmaları için izin verdi, fakat hemen akabinde Mirza Ebu Bekir'in geldiği öğrendi ve ona karşı koyacak gücü olmadığı için İsfahan'a ricat etti. İsfahan valisi Mirza Rüstem onu iyi karşıladı ve onun adına ziyafetler düzenledi. Daha sonra bu iki Mirza, Ebu Bekir'in Suk'da kamp kurmuş olan ağrukuna saldırarak onları hazırlıksız yakaladı. Birçok yağma ile İsfahan'a geri döndü. Daha sonra Mirza Ömer Şiraz'a gitti. Ona Mirza Pir Muhammed eşlik etti. Kışın birlikte Şiraz'da geçirdiler, baharda İsfahan'a döndüler. Onlara Yezd'den gelen Mirza İskender de katıldı.¹⁸³

Böylelikle emirleri tarafından ağır ihanete uğrayan Mirza Ömer'in, Mirza Ömer Şeyh'in oğulları olan mirzaların yardımıyla ayakta kalabildiğini ve Mirza Ebu Bekir ile

¹⁸¹ Hasan-ı Rumlu, **a.g.e.**, s.38.

¹⁸² Thackston, **a.g.e.**, s.115-16.

¹⁸³ Thackston, **a.g.e.**, s.116; Tacü's Selmani, **a.g.e.**, s.73.

olan mücadeleye tutunabildiğini görüyoruz. Mirza Ebu Bekir ve Mirza Miranşah'a karşı Mirza Ömer, Mirza Rüstem, Mirza Pir Muhammed ve Mirza İskender ittifakı söz konusuydu. Fakat çok geçmeden Mirza Ebu Bekir ve Mirza Miranşah'ın arası açıldı. Ebu Bekir babasını padişah ilan ettikten kısa bir süre sonra onu tahttan indirdi ve kendisi tahta oturdu. Ayrıca Mirza Ömer ve Mirza Ömer Şeyh oğullarının ittifakını duyunca İsfahan'a yürüdü. Fakat yoldayken Emir Bistam Çakır'ın Tebriz'i ele geçirdiği haberini alınca derhal geriye döndü. Çünkü Azerbaycan'ın İsfahan'dan daha önemli olduğunu düşünüyordu. Mirza Ömer Şeyh'in oğulları ve Mirza Ömer bu haberi alınca aceleyle onu takip ettiler. Bu takipten Mirza Ebu Bekir haberdar olunca askerlerini savaşa hazırladı ve geri döndü. Dergez bölgesinde savaşıldı ve gün boyu devam eden savaşın sonunda her iki taraf da geri çekildi. Ertesi gün yapılan savaşta ise Ebu Bekir galebe çaldı. Fakat Emir Bistam'ın rahat bir şekilde Tebriz tahtında oturduğunu, Şeyh Hacı'nın ise Sultaniye'yi kuşattığını öğrenince İsfahanlılarla anlaşma yaparak çekildi. Mirza Ömer Şeyh'in oğulları ise Mirza Ebu Bekir ile baş edemeyeceklerini anlayarak Şahruh'a sığındı.¹⁸⁴

Ebu Bekir yetenekli ve cesur bir mirzaydı. Emirlerinin tam desteğini kazandı ve Azerbaycan'a hâkim oldu. Mirza Ömer ise emirlerle uyum sağlayamadığı gibi kendisine sadakatle bağlı güçlü bir maiyet de yaratamadı. Bu durum sonucu etkileyen bir unsur olarak ortaya çıktı. Kaynaklardan anlaşılabilirdiği kadarıyla Mirza Ömer basiretli bir politikacı gibi davranmak yerine, saltanat arzusunun ve bağımsızlık hevesinin etkisiyle hareket etti. Bunu Şahruh'a karşı kalkışmasında görebiliyoruz. Cürcan'da hâkimiyet bayrağını açıp Rey'e birlik gönderen Mirza Ömer, buradaki bin kişilik Moğol grubunu Mirza Ebu Bekir'in ağruk'u ile birlikte Mazenderan'a göçe icbar etti. Bunun üzerine gücü artan Mirza Ömer bağımsızlık hayallerine kapıldı. Kendisine aynı zamanda gelen Emir Şah Melik'in uşaklarından bir grup "Horasan ordusunun Emir Şah Melik'ten hoşnutsuz

¹⁸⁴ Thackston, a.g.e., s.116-17.

olduğunu ve eğer bu istikamette gelecek olursa çoğu kimselerin ona katılacağını” söylediler. Bu sözlere inanan Mirza Ömer Esterâbâd’dan Horasan’a hareket etti. Bunun haberini alan Şahruh Mirza Ömer’i 17 Nisan 1407 yılında Cem vilayetinin Berdeveyh köyü yakınlarında karşıladı. Horasan ve Cürcan orduları karşılaştı. Ömer Taban’ın elitlerinden biri olan Caka Tavacı, bu esnada Mirza Ömer’e sırt çevirdi ve onu terk etti. Bunu gören diğer bütün emirler aynı şeyi yaptı. Ve böylelikle Mirza Ömer kaçtı. Fakat o Emir Mızrab’ın nökerleri tarafından yakalanarak Şahruh’a getirildi. Şahruh Mirza Ömer’e merhamet etti. Aldığı yaraların iyileşmesi için hekim çağırttı. Fakat 1407 mayısında Mirza Ömer vefat etti.¹⁸⁵

Bu savaş ve sonrasında yaşananlar da Mirza Ömer’in başarısızlığının en temel sebeplerinden birinin emirlerin kendisine olan ihaneti olduğu görülebilmektedir.

Mirza Pir Muhammed b. Mirza Ömer Şeyh’in de Timur’un ölümünden sonra emirlerinin tam desteğini alamadığı için muvaffakiyet sahibi olamadığı görülmektedir. Pir Muhammed Timur’un ölümünden sonra Bayan Timur, Lütfullah, Emir Colbanşah ve diğer yüksek makamlı emirleri toplayarak saltanat konusunda meşveret etmiş, fakat emirlerinden kimisi Moğol yasasını değiştirmeyi, kimisi Mirza Ömer’e tabi olmayı, kimisi Miranşah’ı padişah kabul etmeyi önermişti. Neticede o hiçbirini dinlememiş, hutbeyi Şahruh adına okutmuştu.¹⁸⁶ Mirza Pir Muhammed b. Mirza Ömer Şeyh, Hüseyin Şerbetdar tarafından öldürüldü. Sonradan emirler, Hüseyin Şerbetdar’a sırtını döndü. O da kaçtı. Kaçarken Emir Sıddık’ın eline düştü. Mirza İskender’in huzuruna getirildi. Öldürülüp kellesi İsfahan’a gönderildi.¹⁸⁷

Şahruh Timur’un ölüm haberini aldığı anda Herat’ta kendi adına hutbe okutmuş ve sikke kestirmişti. Kendisi başlangıçta taht mücadelelerine dâhil olmayarak kendi

¹⁸⁵ Thackston, **a.g.e.**, s.118-19.

¹⁸⁶ Hasan-ı Rumlu, **a.g.e.**, s.33.

¹⁸⁷ Hasan-ı Rumlu, **a.g.e.**, s.75.

vilayetinin işleri ile meşgul oldu. Hemen ortaya atılmadı. Ve müdafaa ettiği pozisyon Timur'un vasiyetine uygundu. Halil Sultan'ın Semerkand'ı işgal ettiği haberi gelince Emir Mızrab Caku, Emir Alike Kükeltaş ve Hasan Tarhan'ı Horasan'ın zaptı için görevlendirmişti.¹⁸⁸ Şahruh ayrıca Azerbaycan bölgesinden kendi hâkimiyet alanı Horasan'ı tehdit eden Halil Sultan'ın babası olan Mirza Miranşah'ı tehlikeli bir rakip olarak görüyor ve bu yüzden Halil Sultan'a karşı ciddi bir harekâta girişemiyordu.¹⁸⁹ Yukarıda anlattığımız Timurlu İran ve Azerbaycan'ında mirzalar arasında çıkan karışıklıklar ve Şahruh'un hepsinden daha avantajlı bir vaziyete gelmesi Şahruh'u Halil Sultan'a karşı mücadeleye girişmeye cesaretlendirmiş olmalı. Ayrıca iki temel durum Şahruh'u taht üzerinde hak iddia etmeye itmişti.

Bu olaylardan birincisi 809 Ramazan (1407 Şubat)' ında Cihangir'in oğlu Pir Muhammed'in Pir Ali Taz tarafından öldürülmesi olmuştur. Bu işte Halil Sultan'ın parmağı vardı. Pir Ali Taz'ı bu işe kışkırtan Halil Sultan oldu. Pir Ali Taz'ın babası önceden Emir Hüseyin tarafından öldürülmüş, onu 12 yaşındayken Timur yanına alıp eğitmişti. Timur'un ölümünden sonra da Pir Muhammed'in nökerlerinden biri olmuştur. Pir Ali Taz Pir Muhammed'e karşı begleri de yanına çekerek ona kurduğu komplonun gerçekleşmesini mümkün kılmıştı.¹⁹⁰ Bu acı olay Şahruh'un kulağına geldikten sonra işler değişti. Şahruh Pir Muhammed'in öcünü almaya and içti.¹⁹¹

İkincisi ise Halil Sultan'ın kötü idaresi nedeniyle memleket genelinde ortaya çıkan huzursuzluklardı. Emirler durumdan memnun değildi kargaşanın sonlanmasını istiyorlardı. Emirler arasından Şahruh'un olaylara müdahale etmesini talep edenler de

¹⁸⁸ Hasan-ı Rumlu, **a.g.e.** s.25.

¹⁸⁹ Roemer, "The Successors of Timur", s.100

¹⁹⁰ Tacü's Selmani, **a.g.e.**, s.59-58. Mengli Buğa'nın oğlu Pir Ali Taz 1388 yılında Belh birlikleri arasında görülmektedir. Timur bu kişinin babası öldürüldükten sonra onu babasının hezaresinin başına getirmişti. 1404 yılında Pir Ali Taz emir-i hezare olarak gösterilmektedir. Timur'un ölümünden sonra bu kişi hem Halil Sultan'a hem de Şahruh'a karşı isyancı olarak gösterilmektedir. Kaynaklar Halil Sultan'ın Pir Ali Taz'a Pir Muhammed'in hâkim olduğu yerleri vermeyi vaat ederek Pir Ali Taz'ı Pir Muhammed'i öldürmeye teşvik ettiğini söyler. Ando, **a.g.e.** s.116.

¹⁹¹ Tacü's Selmani, **a.g.e.**, s.86-87.

olmuştu. Halil Sultan ile ortaya çıkan meşruiyet krizi, Şahruh'un denklemi değiştiren aktör olarak sahneye dâhil olmasına ve olayların akışını değiştirmesine davetiye çıkardı. Fakat her ne kadar bu durumlar Şahruh'u Halil Sultan ile mücadeleye itse de, Şahruh önce kendi bölgesi Horasan'da birçok isyanı bastırmak zorunda kalmıştı. Kendi hâkimiyet alanında iç huzuru tesis ederek arkasını sağlama almıştı. Bu yüzden tahta çıkmadan evvel Şahruh'un bastırmak zorunda kaldığı mirza ve emirler tarafından çıkarılan isyanlara bakmalıyız.

Timur'un ölümünden sonra ilk önce Mazenderan'da Sari'de valilik yapan Muhammed b. Pulad isyan etmişti. 1406/7'de başka bir Timurlu mirzası burada olduğuna göre kesinlikle bu tarihten evvel bu isyan patlak vermişti.¹⁹²

İsyan eden diğer emir Süleyman Şah bin Davut Duğlat idi. Timur'un ölümünden sonra Azerbaycan'da bulunan Miranşah'ın korkusundan Horasan'a Şahruh'a sığınan Süleyman Şah'a Şahruh Serahs bölgesini suyurgal olarak vermişti. 1405'te Şahruh'un bu kişiyi Sebzevar'ın batısındaki Kalpuş'a gelen Miranşah'a mukavemet etmek üzere gönderilen emirleri desteklemeye gönderdiğini görüyoruz. Tus'ta iken Süleymanşah, kendi müttefiki Sultan Hüseyin'in Şah Melik Bilküt ve Nuşirvan Barlas'ın teşviki üzere idam edileceği haberini almış, Şahruh'a bu iki emiri idamını isteyen bir mektup göndermişti. Fakat kendisi için şefaetçi olduğu Sultan Hüseyin bağışlanmadığı gibi, Şahruh, Süleyman Şah bin Davud Duğlat'ın üzerine yürümüştü. Bunun üzerine Emir Süleyman Şah, Halil Sultan'ın tarafına kaçtı. Böylelikle Timur devrindeki en güçlü emirlerden biri elimine edildi.¹⁹³ Süleyman Şah'ın ailesi hakkında (Uluğ Beg'in hizmetinde bulunan oğlu Rüstem hariç) çok az bilgiye sahibiz.¹⁹⁴

¹⁹² Manz, **a.g.e.**, s.22-23.

¹⁹³ Ando, **a.g.e.**, s.168.

¹⁹⁴ Manz, **a.g.e.**, s.23.

Bu dönemde yaşanan bir başka önemli isyan Seyyid Hoca isyanıdır. O emir-i divan idi ve bir tümene komuta ediyordu. Bu kişi Timur'un ölümünden kısa bir süre sonra Şahruh'un emri üzerine Kuzeydoğu Horasan'ın savunması ve Tus Hisarının inşası için ile görevlendirilmişti. Orada Serbedar lideri Hoca Ali bin Hoca Mesud Sebzevari'nin ayaklanmasıyla karşı karşıya kalmıştı. Seyyid Hoca, babası Şeyh Ali'nin Timur'dan suyural olarak aldığı Radkan stepinde, 1405 Mayısında Kuhistan, Tus, Meşhed, Abiverd, Nisa ve Yazır birliklerine komuta etmiş, Mızrab Barlas ile birlikte Sebzevar üzerine yürümüşü. Bu iki güçlü emir Behrabad, Cagerm, Feryümed ve Mezinan'a boyun eğdirmişti. Aynı zamanda Pirek Padişah bin Toga Timur Han Cüveyn'de Şahruh'a karşı ayaklanmıştı. Hoca Ali Sebzevari da ona katılmıştı. Onlara karşı savaşta Seyyid Hoca ordunun ortasında dururken o zaman emir-ül ümera olan Mızrab sağ kanattaydı. Düşmanın bastırılmasından sonra Seyyid Hoca Tus, Meşhed, Horasan-ı Ali Beg ve Horasan'da valilik görevi ile görevlendirildi. 1405'te Miranşah Azerbaycan'dan Horasan'a girdiğinde bu mirza ile Şahruh adına barış anlaşmasını Şahruh'un emirleri olarak Hasan Sufi Tarhan, Cihan Şah Mülk ve Firuz Şah Senceri-Türkmen ile birlikte Mızrab ve Seyyid Hoca yapmıştı.¹⁹⁵ 1405 Ocağında emir Süleymanşah'ın isyanını bastırmak, onun taraftarlarını Kelat'ta yenmek ve bu Duğlat emirinin kalesini yıkmakla görevlendirilen Seyyid Hoca bu görevi ifa ettikten sonra Kuzeydoğu Horasan'da istikrarı sağladığı için emir-ül ümera konumuna yükseltilmişti. Ayrıca maliyede ve idarede sınırsız bir güce sahip olmuştu. Ancak 1406 yılında Seyyid Hoca Şahruh'tan ayrıldı ve oğlu emir Seyfeddin Nüküz ve emir Uç Kara ile Herat'ı terk ederek önce Cem, sonra Tus istikametinde ilerledi. Şahruh onları kendi ordusuyla Esterâbâd'a kadar kovaladı. Burada onlara Pirek Padişah da katıldı. Şahruh aynı yıl meydana gelen savaşta her ikisini de yendi ve Pirek Şah ile Seyyid Hoca idam edildi.¹⁹⁶

¹⁹⁵ Ando, **a.g.e.**, s.135.

¹⁹⁶ Ando, **a.g.e.**, s.134

Şahruh'la birlikte Horasan'a gönderilen Hasan Candar'ın ailesi, başlangıçtaki sadakatsizliklerine rağmen Sultanın maiyetinde kalmaya devam etmiştir.¹⁹⁷ Hasan Candar ve Şahruh'un ordusunun bazı üyeleri (Yusuf Celil, Nemedek ve Timurtaş oğlu Saadet) 1408 yılının başında vezir Gıyaseddin Salar tarafından koyulan vergileri protesto ederek isyan etti.¹⁹⁸ Hasan Candar, Cihan Mülk'ün Şahruh'a kurduğu komploya dâhil oldu. Başarısız olan bu girişimden sonra oğullarıyla birlikte Tabas üzerinden İsfahan'da bulunan Mirza Rüstem'e sığındı. 1408 yılında İsfahan yakınlarında Rüstem ve İskender ile İskender'in kardeşi Pir Muhammed arasında vuku bulan savaşta o Pir Muhammed'e karşı sağ kanatta savaştı ve yenildi. Esir alınan İsfahan birlikleri arasında o da vardı. Pir Muhammed onu ve oğullarını Şahruh'a Horasan'a gönderdi. Fakat yolda bu kişiler kaçmayı başardı. Hasan Candar Pir Muhammed'in ölümünden sonra Fars'a hükmeden İskender'in hizmetine girdi.¹⁹⁹ Şahruh'a karşı yapılan isyana öncülük eden Cihan Melik ise idam edildi. Hasan Candar Fars'ta öldü, fakat onun oğlu Yusuf Celil tıpkı Şahruh'un hizmetinde bir tümen kazanan Abdülsamed gibi²⁰⁰, İskender Ömer Şeyh'in 1414'de Şahruh'a yenilmesinin ardından Şahruh'a geri döndü.²⁰¹ Yusuf Celil bin Hasan Candar Şahruh'un sol kanat tümen emiri olarak görev yapmaktaydı. O ve kardeşi Emir Şeyh Hacı'ya koşun ve tümen verilmişti. Yusuf Celil Özbeklere karşı savaşırken 1441'de ölmüştür.²⁰²

¹⁹⁷ Manz, **a.g.e.**, s.24.

¹⁹⁸ Tacü's Selmani, **a.g.e.**, s.90; Tacü's Selmani, **a.g.e.**, s. 68.

¹⁹⁹ Ando, **a.g.e.**, s. 164.

²⁰⁰ Ando Abdülsamed'in daha Timur zamanında finansal ayrıcalıkları olan bir emir-i tümen olduğunu düşünmektedir. Ando, **a.g.e.**, s.158-59.

²⁰¹ Thackston, **a.g.e.**, s.120; Manz, **a.g.e.**, s.24; Bu isyan, Merkezi divan sorumlularından Gıyaseddin Salar Simnani'nin emirlerin mal varlıklarını vergilendirirken hileye başvurması ve onları olduğundan daha zengin göstererek daha fazla vergi toplamaya çalışmasından patlak vermiştir. İsyandan sonra Seyyid Fahreddin bu kişinin zimmete geçirme suçu işlediğini söylemiştir. Neticede Gıyaseddin Salar Şahruh Sistan'da seferdeyken ve Herat'tan Alike sorumluyken 1411'de öldürülmüştür. **A.g.e.**, s.84-85; Çok geçmeden Seyyid Fahreddin de emirlerin nefretini üzerine çektiği için zincire vuruldu ve hapsedildi. **A.g.e.** s. 87; Ondandan sonra divan-ı alânın başına Şahruh'un oğlu Baysungur getirilmişti. Hayrunnisa Alan Akbıyık, "Timurlularda Vezirlik Müessesesi", **XIV. Türk Tarih Kongresi, I. Cilt**, Ankara 2005, sayfa aralığı 97-106, s.103.

²⁰² Ando, **a.g.e.**, s.165.

Şahruh'un Halil Sultan'a karşı taht mücadelesine başlamadan evvel kendi bölgesindeki sıkıntıları çözdüğüne ve daha sağlam ve güçlü bir siyasal birliğe sahip olduğuna şahit olmaktayız. Şahruh, Halil Sultan'ı taht mücadelesinde yenmezden önce Pir Muhammed'in katili olan Pir Ali Taz'ı ortadan kaldırmak istedi. 1407-8 yılında Pir Ali Taz Şahruh'un gönderdiği adamlar tarafından yenildi ve arkadaşları olan hezare (bin kişilik birlik) Serdarları tarafından öldürülüp kellesi Herat'a gönderildi.²⁰³ Sultan Hüseyin de Şahruh tarafından birçok kez affedilmesine karşın yarattığı sorunlar nedeniyle Şahruh tarafından idam edilmişti.²⁰⁴ Geriye kalan tek rakip olan Halil Sultan askeri olarak Şahruh'a karşı koyamayacağını iyi bilmekteydi. Bu yüzden çeşitli hilelerle Şahruh'u zayıflatmak istedi. Bunun en sağlam yolu Şahruh'un emirleriyle arasını açmaktı. Bunu yapmaya çalıştı. Şahruh'un güvenilir beglerinden olan Şeyh Ali Bahadur'un Said Hoca'ya gizlice elçi gönderip Emirzade Şahruh Bahadur'un Maveraünnehr'e yürüdüğünde ona karşı bir tavır takınıp, onun saltanatını engellemesi, ülke idaresinde karışıklık çıkararak o sırada gönlü rahat olmayıp, huzur içinde ve gelecek düşüncesi olmaksızın işleri ile ilgilenmesini istedi.²⁰⁵

Said Hoca Şahruh'un en güvenilir emirlerinden biri olan Şah Melik'e karşı bir komplo kurdu. Ona altında Şahruh'un damgası olan bir mektup gönderdi. Bu mektupta Şah Melik'e ülkeyi terk etmesi emrediliyordu. Şah Melik bu sahte mektuba inandı ve Herat'ı terk etti. Şahruh bunu öğrenir öğrenmez Şah Melik'i geri getirmeye çalıştı fakat Şah Melik gelmedi. Soruşturma açıldı ve komplonun arkasında Said Hoca'nın olduğu anlaşıldı. Şah Melik temize çıkmanın verdiği rahatlık ve Şahruh'un kendisine iletmiş övgü dolu sözlerin verdiği özgüven ile başkente geri geldi ve mesele halledilmiş oldu. Said

²⁰³ Tacü's Selmani, **a.g.e.**, s.68.

²⁰⁴ Tacü's Selmani, **a.g.e.**, s.16, 49.

²⁰⁵ Tacü's Selmani, **a.g.e.**, s.61.

Hoca iki kere Şahruh'a karşı ayaklanmıştır. İkinci ayaklanmayı bastıranlar arasında Şah Melik de vardı.²⁰⁶

Böylelikle Halil Sultan'ın desteklediği komplo başarısız oldu. Bu arada Halil Sultan'a başka bir cepheden komplo kuruldu. Bu da Şeyh Nureddin ve Hudâdâd Hüseyini işbirliği ile gerçekleşti. Hudâdâd Hüseyini Şeyh Nureddin'e bir elçi göndererek "Bizim işbirliği yaparak Maverâünnehr'i ele geçirmemiz gerekir" dedi.²⁰⁷ Halil Sultan'a karşı bu iki emirin saldırılarında bu dürtü yatmaktaydı. Onlar ayrıca Halil Sultan'ın beglerini yanlarına çekerek onu zayıflattılar ve tuzak kurarak onu ele geçirdiler. Halil'in tutsaklığı haberi Şahruh'a ulaşınca Şahruh Maverâünnehr'e yürüdü. Bunun üzerine Hudâdâd, Halil Sultan'ı alarak Endican'a gitti. Hudâdâd Moğolistan'da Doğu Çağatay Han'ı tarafından öldürülürken²⁰⁸ Halil Sultan serbest kalıp Şahruh'un huzuruna geldi.²⁰⁹ O, daha sonra Rey'e gidip orada yaşamayı kabul etti, Şahruh ise 13 Mayıs 1409 yılında Semerkand'a herhangi bir mukavemet ile karşılaşmadan muzaffer olarak girdi. Kendisi, emirlerinin olumlu görüşleri ile tahta oturdu.²¹⁰

Şahruh Herat'a çok bağlanmıştı ve Timurlu Devleti'ni bu çok sevdiği şehirden yönetmek istedi.²¹¹ Oğlu Uluğ Beg'e Türkistan ve Maverünnehr memleketlerini verdi.²¹² Henüz on beş yaşında olan oğlunu Şah Melik'in vesayetinde Semerkand'da bıraktı. O Ulugbeg'in atabegi olarak görülebilir. Şah Melik Bilküt boyundandı. Kendisi emir-i divandı ve bir tümeni vardı. Hafız-ı Ebru'ya göre Şahruh bu kişiye Ulug Beg'in sorumluluğundaki Türkistan ve Maverâünnehr bölgesini yönetme yetkisini devretti.²¹³ Tacü-s Selmani'de Emir Şah Melik, kardeşleri ve akrabalarının ata ve dedelerinin nesiller

²⁰⁶ Tacü's Selmani, **a.g.e.**, s.61-66.

²⁰⁷ Caferi, **a.g.e.**, s.65.

²⁰⁸ Hasan-ı Rumlu, **a.g.e.**, s.73.

²⁰⁹ Caferi, **a.g.e.**, s.70.

²¹⁰ Hasan-ı Rumlu, **a.g.e.**, s.24.

²¹¹ Roemer, **a.g.e.** s.101.

²¹² Abdürrezak Semerkandi, **Matla-i Sadeyn I. cilt**, Özbekçe'ye çev. A. Urinbojevski, Taşkent 1969, s.135.

²¹³ Ando, **a.g.e.**, s.166.

boyu daima Timur'un iyiliğini görüp, yanında yetişmiş olduğu ve hanedan ile aynı soydan gelip sütkardeşlik ettikleri²¹⁴ yazmaktadır.

Bu arada Şeyh Nureddin Uluğ Beg ve Timurlular için baş ağrısı olmaya devam etti. Emirlerin isyanları, mirzaları da kendi hareketlerinin içine çekebilmesi bakımından hayati bir önem arz eder. Şeyh Nureddin'in Uluğ Beg'e karşı pozisyon aldığı saldırılarında, diğer emirleri ve Mirza Muhammed Cihangir'i yanına çekebilmesi buna bir örnektir. Semerkand'a gelip Uluğ Beg'e bağlılık bildirmesine rağmen Şeyh Nureddin 1410 yılında kuzey sınırlarından saldırarak Uluğ Beg'in Şah Melik komutasındaki ordusunu mağlup etmiştir. Şah Melik mağlubiyetten sonra dağlara çekilmiş, şehri savunmasız bırakmıştı. Kabul görmek için Semerkand kapılarına dayan Şeyh Nureddin'i şehrin ileri gelenleri reddetti.²¹⁵ Şeyh Nureddin Hisar-ı Şadman'a Muhammed Cihangir'i de kendi yanına çekmek adına bir davet gönderdi. Hafız-ı Ebru'ya göre Muhammed Cihangir bu daveti reddetse de mirzanın etrafında bulunan eski emirleri ikna eden Şeyh Nureddin, emirlerin kendi yanlarında Muhammed Cihangir'i de getirmelerini sağladı. O, mirzanın gençliğini bir teşvik olarak kullandı ve emirlere kendisinin kuzey sınırlarına geri çekileceğini, böylece kendilerinin Semerkand'ı kontrol edebileceklerini söyledi. Ya Şeyh Nureddin'in bulunduğu vaatlerin cazibesi ya da onun arkasına almış olduğu güç yanına birçok kişiyi çekti. Timur devrinde Buhara valisi olan Rüstem bin Togay Buğa Barlas ve başka bozkır kumandanları Şeyh Nureddin'in arkasına geçti. Şeyh Nureddin Muhammed Cihangir'i şehrin kapısına getirdi fakat yine kabul görmedi. Bu kez Şahruh'un kendisi şahsen ona karşı yürüdü. 1410'da Şeyh Nureddin'i yenen Şahruh onun mallarını yağmalamak için birlik gönderdi. Hamza Sulduz ve diğer emirler ise Hisar-ı Şadman'da direnmeye devam ettiler ve bastırılmaları için üzerlerine bir başka sefer açmak icap etti.²¹⁶

²¹⁴ Tacü's Selmani, **a.g.e.**, s.56.

²¹⁵ Thackston, **a.g.e.**, s.132.

²¹⁶ Manz, **a.g.e.**, s.26-27.

Doğu Çağatay Hanı Muhammed Han ile Şahruh barış yaptıktan sonra Şeyh Nureddin desteksiz kaldı. Şah Melik ise sonunda Şeyh Nureddin'i öldürdü. Onun kardeşi Şeyh Hasan Şahruh'a bağlılık bildirmekle kalmadı, aynı zamanda Halil Sultan'ın Şeyh Nureddin'e verdiği Timur'un dul eşi Tümen Aga'yı Şahruh'a geri gönderdi. Bundan sonra Uluğ Beg Maveräünnehr'de hiçbir ciddi tehlikeyle karşı karşıya kalmadan devletini idare etti. Şahruh Timurlu devletinin doğu topraklarını da hâkimiyetine almış oldu.²¹⁷

Gıyaseddin Barlas oğlu İdikü, Timur'un ölümünden sonra Kirman şehrine kapanmış ve beglerin verdiği destekten istifade ederek bağımsızlığını ilan etmişti.²¹⁸ Şahruh 1416 yılında Sultan Üveys b. Emir İdikü Barlas'tan Kirman şehrini geri aldı.²¹⁹ Şahruh vali olarak bu şehre Emir Gunaşirin'i atadı. Endican valisi iken Uluğ Beg'e mukavemet gösteren Ahmet b. Ömer Şeyh gibi itaatsiz birkaç prensi sürgüne yolladı.²²⁰

Diğer mirzalar civardaki bölgelere atandı. Şahruh Maveräünnehr'in bütün kontrolünü Uluğ Beg'e bırakmadığı gibi valilikleri de yalnızca kendi ailesinden gelenlere vermedi. Timur'un daha önce valilik verdiği kişilerin oğullarına babalarının yetkilerini devrederek Timur'un bu konudaki tasarrufunu koruyan bir anlayışla hareket etti. Toharistan ve Şadman bölgelerini Muhammed Sultan bin Cihangir'in oğlu Muhammed Cihangir'e verdi. Şeyh Nureddin ile önceki yakınlığına rağmen, Muhammed Cihangir öldüğü yıl olan 1433'e kadar Şahruh'a yakın kaldı. Bedeşan'ın civar bölgeleri 1416/17 yılına kadar Miranşah'ın oğlu İçil yönetimi altındaydı. Bedeşan İçil'in ölümünden 1418/19 yılına kadar Şahruh'un oğlu Soyurgatmış altında kendi şahlarını tutmuş, bu tarihten sonra ise doğrudan Şahruh'a bağlı kalmıştı. 1429/30 yılında Şahruh Muhammed

²¹⁷ Manz, **a.g.e.**, s.27-28.

²¹⁸ Caferi b. Muhammed el-Hüseyni, **Tarih-i Kebir**, s.54.

²¹⁹ Roemer, **The Successors of Timur**, s.101.

²²⁰ Manz, **a.g.e.**, s.32-33.

Cuki'yi Huttal valisi olarak atamış, onun 1444/45'teki ölümünden sonra bu yetki oğlu Ebu Bekir'e geçmişti.²²¹

Bir kez de Şahruh'un yeğenlerinden ve Pir Muhammed'in oğullarından olan, Şahruh tarafından Belh'ten alınıp Kabûl'de görevlendirilen Kaydu problem kaynağı teşkil etti. Kaydu'nun çevresinde babasının emirleri vardı ve bu emirlerden biri, Şeyh Nureddin'in isyanına katıldıktan sonra Şahruh tarafından affedilmiş olan Emir Bühlül Barlas idi. Bühlül yine yerinde durmamış ve Kaydu'ya kumpas kurmuş, Kaydu'nun kardeşi Sencer'i Kaydu'nun yerine getirme planını diğer emirlere kabul ettirmişti. Kaydu Şahruh'tan yardım istemiş ve Şahruh ona yardım etmişti. Fakat Kaydu Şahruh'a vefa göstermedi. Çevresindeki emirlerden cesaret alarak, babasının egemenlik iddialarını gerçekleştirmeyi umut ederek, Delhi yöneticisi Kadir Han'dan kendi adına hutbe okutmasını istedi. Kaydu neticede Herat'ta hapse atıldı ve Şahruh kendi oğlu Soyurgatmış'ı Kabûl valiliğine atadı. Artık bütün önemli valilikler Şahruh'un oğulları ve emirlerinin elindeydi.²²²

Şahruh 1420 yılına kadar orta ve doğu İran'da hâkimiyetini tesis etti ise de, Mezopotamya ile Azerbaycan'da buna muvaffak olamadı. Burada Timur'un vefatından sonra İlhanlıların inkırâzını müteâkıp istiklâl kazanan Celayirlilerin Moğol soyundan olup, on beş sene önce Timur'un takibine uğrayan Sultan Ahmed b. Üveys tekrar iktidara geçmişti. Her ne kadar Ebubekir b. Mirânşah, onu Tebriz'den atmaya muvaffak olduysa da bundan kısa bir süre müddet sonra kendisinin boy ölçüşemeyeceği Kara Koyunlu Kara Yusuf bir muâriz olarak ortaya çıktı. Kara Yusuf, onu evvela 1406'da Nahçıvan civarında, sonra tekrar 1408'de Tebriz civarında Sardrud muharebesinde mağlup etti ve bu muharebede Miran-Şah katledildi. Bu Türkmen begi, 1410'da Tebriz'i geri almak isteyen Ahmed Celayir'i mağlup edip, ortadan kaldırdı. O, Diyarbekir ve Bagdad'ı zaptedip, Gürcistan ve Şirvan'a karşı başarılı hareketleri geçtikten sonra, bilhassa 1419 yılında

²²¹ Manz, **a.g.e.**, s.25-26.

²²² Manz, **a.g.e.**, s.33.

Târom, Kazvin, Sâve'yi ele geçirmekle, Timurluların tehlikeli bir komşusu haline geldi. Türkmenler yüzünden ortaya çıkan tehlike Timurluların yıllarca halledilemeyen bir meselesi haline geldi. Şahruh Azerbaycan'a üç kez sefer düzenledi. Fakat kısmi başarıdan başka bir şey elde edemedi. Üçüncü Azerbaycan seferinden (1434) sonra Kara İskender'in kardeşi Cihan Şah Timurluların Tebriz valiliğine getirildi.²²³

Şahruh en azından idaresinin erken yıllarında, vilayetlerde valilik icra eden Timurlu mirzalarının yerlerini sık sık değiştirmiştir. Halil Sultan Semerkand'dan Rey'e, Ömer Mirza Azerbaycan'dan Esterabad'a, İskender Mirza Fergana ve Kaşgar'dan Hemedan'a ve daha sonra Şiraz'a, Baykara Mirza Şiraz'dan Kandehear ve Gernsar'a gönderilmiştir. Bu atamaların ardında mirzaların buldukları yerlerde güç biriktirip bağımsızlığa tevessül etmelerinin önüne geçmek maksadının olduğunu düşünmek mantığa uygundur²²⁴

Şahruh devrinin ortalarından itibaren ilk devirlerde güçlü olan birçok emir ölmüş, onların akrabaları ise onların güçlerinin ancak bir kısmını devralabilmişti. Birçok komutan vefat etmiş, böylelikle geride kalanlarda güç birikmiştir. 1432'de ölen İsfahan valisi Abdülsamed bin Seyfeddin ve Rey ve Kum valisi Yusuf Hoca, 1434'de ölen İlyas Hoca buna çarpıcı örneklerdir. Bu ailenin geri kalan iki ferdi, Hoca Yusuf'un kardeşi Muhammed Mirim Sultaniye'de iken onun amcası Yusuf Hoca Rey'de idi.²²⁵ Yusuf Hoca'nın da ölümünden (1442) sonra burayı Baysungur'un oğlu Sultan Muhammed aldı. Sultan Muhammed burayı bağımsız güç için bir üs olarak kullandı.²²⁶ Özbeklere karşı stratejik bir bölge olan Mazenderan'ı elinde tutan ve merkezi divan'da aktif olan Baysungur (ö. 1433) ve Fars'ı yöneten İbrahim Sultan'ın (ö. 1435) ölmesi merkezi güçte büyük boşluklar yarattı. Bu son ikisi Şahruh'un oğluydu. Ayrıca Gunaşirin'in ölümü

²²³ Roemer, **Timurlular**, İA, s.348.

²²⁴ Roemer, "a.g.m.", s.103.

²²⁵ Manz, **a.g.e.**, s.45.

²²⁶ Manz, **a.g.e.**, s.48.

sonrası Kirman'ı onun oğlu Hacı Muhammed'in iyi yönetememesi Şahruh'un gücünü sarsan olaylar oldu. 1437'de Şeyh Lokman Barlas ve Yadigâr Arlat öldü. Bütün bu ölümler emir Firuz Şah'ın elinde büyük bir gücün birikmesine neden oldu. Firuz Şah'ın bu büyük gücü suiistimal etmesi şüpheleri üzerine 1444'de Şahruh oğlu Muhammed Cuki'ye divan meseleleri ve Firuzşah'ın yetki alanını soruşturma emrini verdi. Aynı yıl Şahruh ölümcül bir şekilde hastalandı. Gevherşad ise Firuz Şah'ı Şahruh'a halef olarak Alaüddeve'yi desteklemeye zorladı. Fakat Şahruh'un iyileşmesi hesapları bozmakla kalmadı, utancını taşıyamayan Firuz Şah öldü. Aynı yıl sonradan Muhammed Cuki de öldü.²²⁷ Muhammed Cuki'nin ölümüyle birlikte Şahruh'un oğullarından geriye yalnızca Uluğ Beg kalmıştı.²²⁸ Bir süre önce Irak-ı Acem'e tayin edilen Sultan Muhammed b. Baysungur dedesinin hastalığından yararlanarak ayaklandı.²²⁹ Bu ise Timurlu Devleti'nde kapatılması zor olan ve sonu parçalanmaya yol açan ciddi bir çatlağın açılmasına neden oldu.

Sultan Muhammed Şahruh'un torunuydu. Sultan Muhammed ile dedesi arasındaki anlaşmazlık İsfahan meselesi üzerinde patlak verdi. Bu dönemde İsfahan hiçbir mirzanın değil, Firuz Şah'ın yönetimi altındaydı. Firuz Şah'ın İsfahan'daki baş temsilcisi kardeşi Handşah, sonra (onun ölümü üzerine) yine kardeşi Mahmud Şah idi. (ölümü 846/1444-45). Mahmud'un ağır bir şekilde hastalanması üzerine yerine Sultan Muhammed'in maiyetinde bulunan yeğeni (Handşah'ın oğlu) Saadet geçti. Mahmud Şah ölünce doğal olarak mevkii Saadet'e kaldı. Mahmud Şah'ın taraftarları devlete bu kadar kendini adanmış birinin İsfahan darugası olmasına sevindiler. Saadet Şahruh'a mektup yazarak kendisinin İsfahan emiri olarak onaylanmasını rica etti. Şahruh'un bunu uygun görüp onaylaması üzerine mirzalar oldukça rahatsız oldu. En hoşnutsuz olan mirza ise Sultan Muhammed

²²⁷ Manz, **a.g.e.**, s.48.

²²⁸ Roemer, "a.g.m.", s.105.

²²⁹ Aka, "Şahruh", **TDV İA**, İstanbul 2010, ss. 293-95, s. 294.

idi. İş Sultan Muhammed'in İsfahan'a 850 Sefer ayında (28 Nisan 1446) sefer düzenlemesine kadar vardı. Saadet ailesi ile birlikte İsfahan'dan kaçtı. Sultan Muhammed İsfahan'ı muhalefetsiz aldı ve Nakş-i Cihan hisarında tahta çıktı. Kaçanların peşinden gidilmesi için bir birlik gönderildi. İki Türkmen prensi Sultan Muhammed ve Emir Kasım (Kara Koyunlu Kara İskender ibn Kara Yusuf'un oğulları) İsfahan'a geldiler ve onurlandırıldılar.²³⁰

Olanlardan memnun olmayan Şahruh duruma müdahale etti. İsyanların bastırılması için Herat'ta bir ordu hazırlandı. Ordu'nun başında Gevherşad vardı. O Sultan Muhammed'in cezalandırılması gerektiğini düşünmekteydi. Şahruh ise torununa Irak'ı bırakmaya eğilimliydi.²³¹

Sultan Muhammed daha sonra Şiraz'a yöneldi. Şirazın başında duran emirlerden Muhammed Derviş'in oğlu Ebu Said, Hoday Kuli ve Ebu Said Kükeltaş Sultan Muhammed'in seferini haber alınca derhal şehrin duvarlarını korumaya karar verip, şehri Şahruh dönene kadar tutabilmeyi umdular. Fakat Muhammed Sultan şehri aldı.²³²

Bunun üzerine Şahruh torununa karşı sefere çıkmak zorunda kaldı. Bu sefer Şahruh için oldukça zor olmalıdır. Hastalığından iyileştikten sonra ileri yaşında hem de sevdiği torununa karşı sefer açmak onu hem utandırmış hem çok üzmüştür. Şahruh'un bu seferi hanımı Gevherşad Hatun'un etkisi altında kaldığı için açmış olduğunu düşünebiliriz. Çünkü sefer tertibinde en çok o ısrar ediyordu.²³³ Aynı baskı ve etkinin altında kalarak Şahruh bu sefer esnasında bazı seyyidlerini idam ettirdi. Barthold bunu "ne

²³⁰ Walther Hinz, "Quellenstudien zur Geschichte der Timuriden", **ZDMG** Vol 90, (n.F 15) no: 2, Leipzig 1936, 357-398, s.388-90; Hinz, "Timuriler Hakkında Menba Tetkiki", çev. Mehmet Altan Köymen, Belleten, cilt IV – sayı 21, 22 – Yıl: 1942, II. Kanun-Nisan, s. 85-120, s. 111-113.

²³¹ Hinz, **a.g.e.**, s. 391.

²³² Barthold, "Noviy İstoçnik po istorii Timuridov", Soçineniya VII, Moskova 1971, s.559.

²³³ Hinz, **a.g.m.**, s. 391; Türkçe tercümesi, s. 114.

Timur ne de Uluğ Beg'in aldığı bir önlem" ²³⁴ olarak tanımlamaktadır. Şahruh bu idamlardan kısa bir süre sonra vefat etti.

Bu büyük Türk hükümdarı hakkında birkaç söz söylemek gereklidir. Girdiği bütün savaşlarda galip gelen Şahruh, Timur'un fethettiği ülkelerin çoğunu elde tutmayı başardığı gibi iç mücadelelere büyük ölçüde son vermiş, devletin kırk yıl daha devamını sağlamıştır. Onun adam seçme hususunda kabiliyetli bir kimse olduğu belirtilir. Beglerbegi Emir Firûz Şah'ın otuz bir yıl, idari işlere bakan, vaktiyle atabegliğini de yapmış bulunan Alike Kükeltaş²³⁵, in kırk üç yıl iş başında kalıp bunların ölümünden sonra yerlerine oğullarının getirilmesi buna bir örnek teşkil eder. Tarihçiler Şahruh'u dindar, barış yanlısı ve cesur bir hükümdar diye nitelendirir. Mizaç itibariyle babasından ve kardeşlerinden farklı idi. Herat'ta bulunduğu zaman Hâce Ebu'l-Velid türbelerini ziyaret ederdi. Timur'un Semerkand'taki tantanalı hayatının aksine Şahruh Herat'ta alelâde bir insan gibi yaşıyor, yanında muhafızları olmadan Cuma günleri camiye gidiyordu. Oyun, eğlence vb. dinen yasaklanmış şeylerden sakınırdı. İçkiyi yasaklamıştı.²³⁶ Ramazan ayında oruç tutmakta, hatta yolculuk esnasında bile buna büyük bir özen göstermekte idi. Haftada dört defa, Pazartesi, Perşembe, Cuma ve Cumartesi günleri saraya hafızlar çağrılırdı. Şer'an yasak olan eğlenceler şiddetle yasaklanmıştı. Şehirde iki muhtesip bulunmakta olup, onlara büyük yetkiler verilmişti.²³⁷ Şahruh ilk büyük dini yapıyı bir medrese ve tekke/dergâh içerecek şekilde Herat'ta yaptırtmıştır.²³⁸ Onun bu dindar kişiliğinde 1397 yılından itibaren idareci olarak yaşadığı coğrafi muhitin tesirini göz önünde bulundurmamak elzemdir. Horasan, 850-1220 yılları arasında Sünni

²³⁴ Barthold, **Ulugbek i Ego Vremya**, s.120.

²³⁵ Sütkardeşi demektir. Kökel "yuvarlak, küre" gibi anlamları olmakla birlikte köke/köken kökünde çoğunlukla kadın memesi anlamı bulunur. Doerfer, **a.g.e. I. cilt**, s.481.

²³⁶ Aka, **Şahruh**, TDV İA, s. 294.

²³⁷ Barthold, **a.g.e.**, s.94.

²³⁸ Manz, **a.g.e.**, s.27.

İslam dünyasının kalbiydi.²³⁹ Bu çevrenin Şahruh'un manevi dünyasındaki ve kişiliğindeki akislerini hesaba katmak mecburiyetindeyiz.

Ancak Şahruh'u tamamen mutaassıp olarak görmek ve onun töreyi tamamen görmezden geldiğini düşünmek de yanlıştır. Şahruh'un 1444 yılında Emir Firuz Şah'ı çağırıp devlet işlerindeki bir ihmalden dolayı "töre böyle midir?" diye hitap ettiği, keza prenslerden Mesut Mirza'ya töre ve kaide-i Çingizi'ye muhalefet yüzünden Kandahar ve Gazne vilayetlerinin valiliklerinden el çektiği meşhurdur.²⁴⁰ Şahruh zamanında yasa aleyhtarlığı başlamasına ve İslam tesirinin artmasına rağmen, yasanın tesirleri hanedanın yıkılmasına kadar sürmüş ve hatta Timurular ile Hindistan'a da gitmiştir"²⁴¹ Şahruh Babası Timur ve oğlu Uluğ Beg'in aksine Cengizi sülaleden kukla hanlar tayin etmemiş, bizzat kendisi Han unvanını kullanmıştı.²⁴² Ayrıca Şahruh, idarede liyakat prensibini dinin etkisinde kalmadan uygulamaya devam ederek oldukça şahsiyetli bir politika gütmüştü.²⁴³

Şahruh, iktidarını mirzalar ve güvendiği emirleri vasıtasıyla vilayetlerde kullanırken onlara daha fazla yetki vermekte bir beis görmemiştir. Semerkand'ta bıraktığı oğlu Uluğ Beg burada bağımsız bir padişah gibi hüküm sürmekteydi. Hem Semerkand ve Şahruh'un payitahtının bulunduğu Herat arasında, hem de Timurlu Devleti'nin çeşitli bölgeleri arasında bilim, sanat ve mimaride gizli bir rekabet vardı. Fars bölgesinde 1409 yılından 1414 yılına kadar yöneticilik yapan Mirza İskender İsfahan'da konaklama

²³⁹ D.G. Tor, "The Importance of Khurasan and Transoxiana in the Classical Islamic World", **Medieval Central Asia and the Persianate World: Iranian Tradition and Islamic Civilisation**, ed. A.C.S. Peacock - D.G. Tor, London: I. B. Tauris, 2015, 1-12.", s.3.

²⁴⁰ Togan, "Büyük Türk Hükümdarı Şahruh", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi** III/3-4, İstanbul 1949, s. 520-538, s.527.

²⁴¹ Aka, **Timur ve Devleti**, s.157-58.

²⁴² Manz, **Power, Politics and Religion**, s.10.

²⁴³ Tarihçi Abdürrezzak Samarkandi'ye göre, Şahruh Maverünnehr idaresini Uluğ Beg'e devrettiğinde, oğluna arazi sahiplerini adaletsizlikten ve şiddetten korumasını ve askerlerin ücretini zamanında ödeyerek orduyu harekete hazır tutmasını tavsiye etmişti. Bu arada köylüyü ve kasabalıları korumak için, sulama sisteminin devam ettirilmesi, imparatorluğun sınırlarının güvenli tutulmasını ve tebaanın memurların yolsuzluklarından korumasını sağlamak için, güçlü bir merkezi idarenin kurulması gerekliydi. R.G. Mukminova, "The Timurid State in the Fifteenth and Sixteenth Century", **History of Civilizations of Central Asia**, ed. M. S. Asimov and C. E. Bosworthi 1998, s. 352

merkezleri, pazarlar, hamamlar, medrese ve hastane yaptırmıştı. O, İsfahan'ın gelişimine önemli katkılarda bulunmuştu. İskender Yezd şehrini tahkim etmiş, dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı daha dayanıklı hale getirmişti. Daha sonra da Yezd'de konaklama yeri ve hamamlar yaptırmıştı. Şiraz, İskender devrinde Çağatay Türklerinin kültürünün merkezi haline gelmişti.²⁴⁴ Emirler de bu dinamik gelişim sürecinin birer parçasıydı. Emirler kendi bölgelerinde vakıflar vasıtasıyla önemli hizmetler vermektelerdi. Bertrand Russell "Authority and Individual" kitabında yönetimin merkezi karakteri fazla artarsa bilimsel ve sanatsal gelişimin zayıflayacağını savunmaktadır.²⁴⁵ Şahruh idaresinin başarısı onun iktidarını temellendiren mirzalar ve emirler zümresini, yani Türk bozkır aristokrasisini doğru zamanda yapılmış atama, görevlendirme ve müdahalelerle kontrol altında tutması sayesinde gerçekleşmiştir. Roemer bu hususta Şahruh'un eşi Gevher Şad'a vurgu yapmaktadır. Ona göre Gevher Şad, oğulları ve bazı devlet adamları ile birlikte devlet işlerinde devamlılığı sağlamış ve bu da geniş kitleler arasında refahın yayılmasını temin etmişti.²⁴⁶

Şahruh herhangi bir veliaht tayin etmemişti²⁴⁷ Onun vefatından sonra Gevherşad Alaüddeve'yi tahta geçirmek istedi. Fakat mevcut şartlar Gevherşad'ın Alaüddeve'yi hükümdar ilan etmesini engelledi. Şahruh öldüğünde ordugâhda mirzalardan Ebu'l-Kasım Babur, Abdüllatif ve Şahruh'un kızından torunu Halil sultan vardı. Beglerin çoğu Sultan Muhammed'i dedesi ile barışması ve ona bağlanması için ikna etmek ve onu dedesinin yanına getirmek için gittiklerinden Barlas Pir Lokman hariç büyük beglerden hiçbiri yoktu. Gevherşad Ağa Abdüllatif'e hükümdarın ölümü ile "il ve ulusun başsız kaldığını" ifade ederek ondan idareyi ele almasını istemişti.²⁴⁸ Abdüllatif, esasında babası Uluğ Beg'in temsilcisi durumunda idi. Gevherşad, Abdüllatif'ten idareyi ele almasını

²⁴⁴ Jean Aubin, "Le Mecenat timouride a Chiraz", **Studia Islamica** (No: 8), Paris 1957, s.71-88, s.75-76.

²⁴⁵ Bertrand Russel, **Authority and Individual**, London and New York 1995, s.67-79.

²⁴⁶ Roemer, "a.g.m.", s.104.

²⁴⁷ Roemer, "a.g.m.", s.105.

²⁴⁸ Thackston, **a.g.e.**, s.146-47.

isteyerek oğlu Uluğ Beg'in de gönlünü almış bulunuyordu. Gevherşad'ın bu isteği üzerine Abdüllatif bulunduğu sağ kanattan ayrılarak tuğun bulunduğu yere geldi. Ordugâhda durumu kontrol altına almaya çalıştı ve babasını haberdar etti. Abdüllatif'in ordugâhda durumu kontrol altına alması kolay olmadı. Mirza Ebu'l Kasım Babur ve Halil Sultan esas ordudan ayrılarak Horasan'a yöneldiler. Bu arada ordu pazarını yağmalamaktan geri durmadılar. Nizamı tesis için birkaç kişi öldürüldü ve nihayet Şahruh'un ölümünün üçüncü günü cesedi bir mahfe içine konarak hareket edilebildi. Semerkandi isim vermeden fitneci ve şerir kimselerin Abdüllatif'e gelerek "Mehd-i Ulya Gevherşad Ağa'nın onun aleyhine Tarhani emirlerle birleştiğini söylediler" demektedir. Gevherşad'ın torununa olan meylini bilen ve endişeye kapılan Abdüllatif, Gevherşad'ın bütün eşyalarını ve Tarhani emirlerden Nizamüddin Ahmed'in mallarını yağmalattı, şüphelenilen adamları tutuklattı ve Simnan'a yöneldi.²⁴⁹

Alaüddeve Mirza, Pir Muhammed Şirazi'nin oğlu Mirza Salih ve Emir Üveys Tarhan ile Emir Ahmed Tarhan idaresinde Abdüllatif'e saldırmak ve Gevherşad ile tarhani emirleri kurtarmak üzere birlikler sevk etti. Abdüllatif ele geçirildi ve İhtiyareddin kalesine hapsedildi.²⁵⁰

Ebu Bekir Tihrani Alaüddeve'nin Abdüllatif'e galebe çalması sonrası şöyle bir menfi tablonun meydana geldiğini belirtir: "Alaüddeve Mirza üstünlük kazanınca Hakan (Şahruh)'un hazinesinin kapılarını askerin yüzüne açtı. Kişi başına gümüş ve altın dağıttılar. Tibet sığırlarını hediye ve nimetlerle askerleri memnun etti. Ümmetler topluluğundan sayısız bir orduyu biraraya getirdi. Silahların ve hayvanların pazarı canlandı. Her itibarsız kişi soylu olunca dirhem ve dinar değersiz ve itibarsız kaldı. Mücevherler, sahte şeylere benzedi. İnciler ve kıymetli taşlar, topraktan yapılmış saksılar

²⁴⁹ Hayrunnisa Alan, "Bir Timurlu Hanımı; Gevherşad Ağa ve Tarhani Emirler", **Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı**, ed. N. Bilgi, M. Ersan, T. Gökçe, İzmir 1999, s.231-248, s.240-41; Ebu Bekr-i Tihrani, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2014, s.193.

²⁵⁰ Tihrani, **a.g.e.**, s.194.

gibi kıymetten düştü. Herat'ın alçakları emirlerin ve valilerin nedimleri oldular.”²⁵¹

Bu satırları dikkatli bir şekilde analiz ettiğimizde Şahruh'un ölümünün ardından Timurlu Devleti'nde yaşanan karışıklıklardan dolayı ciddi bir ekonomik buhranın ortaya çıktığı, enflasyonun yükseldiği, satın alma gücünün azalıp malların fiyatının arttığı anlaşılmaktadır. Şahruh'un hazinesinin askerlere dağıtılmasıyla birlikte en azından Herat pazarlarında arzın talebi karşılayamamasına bağlı olarak bir daralmanın meydana geldiği, bundan mülhem olarak genel bir sosyo-ekonomik problemin yaşandığı söylenebilir.

Böyle bir ortamda kendisini babasının halefi olarak gören Uluğ Beg, oğlunu kurtarmak için Herat'a yürüdü. Fakat kendisini ilerlemekten Huttal, Erheng ve Salı Saray valisi yeğeni Mirza Ebu Bekir alıkoydu. Uluğ Beg Ceyhun Nehri'ni geçerek Belh, Şaburgan ve Kunduz bölgesini Bedehşan'a kadar ele geçirdi ve Muhammed Cuki'nin ölümünden sonra Belh'i yönetmeye başlayan Muhammed Kasım'ı kovdu.²⁵² Bu sorunu hallettikten sonra Uluğ Beg Herat'a doğru devam etti. Alaüddevle anlaşmayı daha uygun buldu ve Abdüllatif babasının yanına gönderildi.²⁵³

Abdüllatif babası tarafından Belh'in idaresine getirildi. Fakat çok geçmeden Mirza Abdüllatif'e ait hazine ve nökerlerin teslimi meselesinde gerginlik ortaya çıktı ve Abdüllatif'in nökerleri Alaüddevle'nin adamları tarafından öldürüldü. Uluğ Beg harekete geçti. Mirza Alaüddevle gerekli hazırlıkları yaptı, Emir Muhammed Sufi Tarhan ve Emir Sultan Ebu Said'i Herat'a tayin etti ve Mevlana Ahmed Yasavul'u hazinesini sakladığı İmad Kalesine göndererek buraları emniyete aldı. Dört bin tümen nakit paranın muhafaza edildiği İhtiyareddin Kalesi'ni de yakın adamlarından Ağa Hacı Beg'e emanet ederek Herat'tan ayrıldı. Taraflar Herat'ın on dört fersah mesafesindeki Tarnab'ta karşılaştılar (852/1448). Yenilen Alaüddevle önce Meşhed'e, arkasından İmad kalesine gitti ve

²⁵¹ Tihrani, **a.g.e.**, s.194.

²⁵² Roemer, “a.g.m.”, s.107.

²⁵³ Tihrani, **a.g.e.**, s.195-96.

buradaki hazinesini kullanarak adam toplamaya çalıştı. Daha sonra Hubuşan vilayetinde kardeşi Mirza Ebu'l Kasım Babur ile buluştu. Alaüddevle yenilince Gevherşad beraberindeki kardeşi emir Muhammed Sufi Tarhan, Hacı Gıyaseddin Pir Ahmed ve Emir Sultan Ebu Said Daruga olduğu halde Herat'ı terk edip Irak'a ulaşmışlardı. Uluğ Tarhan, Raka Tarhan, Veli Tarhan, Hüseyin b. Ali Tarhan ve Emir Hüseyin Tarhan da Gevherşad'ın yanındaydı. Ümera-i tarhani veya tarhaniyan olarak kaynaklarda gösterilen bu emirler Gevherşad'ın tavrına paralel olarak Şahruh'dan sonra Alaüddevle, Sultan Muhammed, Ebu'l Kasım Babur ve Sultan İbrahim b. Alaüddevle'ye hizmet etmişlerdi. Bu isimlerin hepsi de bilindiği gibi Mirza Baysungur'un çocukları ve torunudur. Bu tarhani emirler Şahruh öldüğünde Uluğ Beg'e yakınlık göstermemişler, tam tersine ciddi bir muhalefet sergilemişlerdir. Devletşah; "Uluğ Beg, emirzade Alaüddevle'ye galebe çaldıktan sonra ondan korkan Gevherşad Begüm, tarhanlar ve Şahruh'un bütün emirleri ve vezirleri Sultan Muhammed'e tabi olup onun tarafını tuttular. Emirzade Alaüddevle de her yerden ümidini kesince ona sığındı. Mirza Muhammed Gevherşad'a çok hürmet gösterdi, bütün emirlere Şahruh'un kanunu gereğince mansıb ve rütbelere verdi" demektedir.²⁵⁴

Mirza Alaüddevle'nin bu süreçte en çok Arlat boyu tarafından desteklendiğini hatırlatmakta yarar vardır. Burada da akrabalık ilişkilerinin emirlerle mirzalar arasındaki ilişkileri perçinlediğini gösteren bilgilere rastlıyoruz. Alaüddevle, kız kardeşiyle evli olan Emir Sultan Mahmud b. Emir Yedigâr Şah Arlat'ın sayesinde Arlat boyunun desteğini kazanmıştır.²⁵⁵ Arlat boyunun bu desteği Alaüddevle'yi başarıya ulaştıramamıştır. Çünkü birden fazla güçlü Mirza ile aynı anda mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Bu noktada bu Uluğ Beg'in şahsiyetine ve oğlu Abdüllatif ile olan mücadelesine değinmekte yarar var. Timur'un Cihan hâkimiyeti anlayışının oğulları ve torunlarına

²⁵⁴ Alan, **Bir Timurlu Hanımı**, s.242-43.

²⁵⁵ Thackston, **A Century of Princes**, s.177

miras kaldığını vurgulayan Musa Şamil Yüksel Uluğ Beg'in dedesi Timur'u devlet idaresinde taklit ettiğini söyler.²⁵⁶ O da tıpkı dedesi Timur gibi Cengiz yasasına önem veriyor ve onu yaşatıyordu. Semerkand bu anlamda Herat'ın tam tersi bir görünüm arz ediyordu. Uluğ Beg Cengiz sülalesinden gelenleri kendi hayatı süresince tahtta tuttu. Kendisinin 19 Ağustos 1412'de doğan kızı "Hanzade" unvanını taşıyordu. Ayrıca Uluğ Beg de dedesi gibi Kürgan idi. O Sultan Mahmud Han'ın kızı Ak Sultan Hanike ile evlenmişti.²⁵⁷ Uluğ Beg, Türk milli ananesine çok önem vermiştir. Şarki Türkistan'da Aksu şehrinin hâkimi olan 90 yaşındaki Emir Hudâdâd'ın kendisine Semerkand'a geldiği zaman ondan eski Türk yasa ve ananelerini öğrenmek istediği malum olduğu gibi, onun meskûâtında Türk şamani akidesinin akisleri görülmektedir.²⁵⁸ Uluğ Beg'in büyük din adamlarının katıldığı resmi ziyaretlerde bile Cengiz töresine riayet ettiğini kaynaklar teyit etmektedir. Ubeydullah Ahrar'ın rivayetine göre Uluğ Beg Çinihane (güzel sanat eserleri müzesi) yapıldıktan sonra büyük şölen yapmış ve bütün ulu kişileri çağırmıştır. Cengiz töresine göre şarap fiçileri da hazırlanmıştı. Mutaassıp dervişlerden Seyyid Aşık adamlarını toplayıp çok sert bir protestoda bulunmuştur.²⁵⁹ Gerçekten de Uluğ Beg'in Türk-Moğol geleneklerine uygun olarak Semerkand'da sürdürdüğü hayat tarzı dini çevrenin tepkisini çekiyordu.²⁶⁰

1413'te Uluğ Beg Fergana yönetici Prens Ahmed'i çağırmış, Ahmed Uluğ Beg'den korktuğu için gelmemiştir. Uluğ Beg bunun üzerine Ahmed'e görüşme için emir Bayezid Pervaneci'yi göndermişti. Birkaç gün içinde oğlunu göndermeyi vadeden Ahmed sözünü tutmamış bunun üzerine Uluğ Beg Ahsi ve Endican'ı almış ve buralara kendi askerlerini

²⁵⁶ M. Ş. Yüksel, "Timurlu Devlet Yapısı", **Afyonkarahisar 1. Türk Tarihi Sempozyumu Türklerde Devlet 19-21 Ekim 2017**, İstanbul 2018, s. 159-186, s.175.

²⁵⁷ Barthold, **Ulugbeg i Ego Vremya**, s.71-73.

²⁵⁸ Zeki Velidi Togan, "a.g.m", s.527; İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, s. 157.

²⁵⁹ İnan, **a.g.m.**, s.106.

²⁶⁰ Barthold, **a.g.e.**, s.94-95; Fakat Uluğ Beg kendi sarayında şeyhlere izzet-i ikram ediyor ve önemli meselelerde onlardan tavsiye de alıyordu. **A.g.e.**, s.98.

yerleştirmişti.²⁶¹ Ahsi kalesinde yönetimi Payende Bukavul'a vermiş, Endican'ı Emir Musaka ve Emir Muhammed Taban'a bırakmıştı.²⁶² Keza 1424-25 yılında Uluğ Beg Moğolistan'a sefer için emirlerini göndermişti. Emir Lokman-ı Barlas, Aşpara hududunda kışlamış olan asi ulusa saldırmak için gönderilmışti. Emirleri muzaffer olarak Uluğ Beg'in ordugâhına katılmışlardı.²⁶³

Dolayısıyla gördüğümüz lider portresi biraz daha bozkır geleneklerine uygun bir görünüm arz etmekteydi. Ayrıca herkesin bildiği gibi bir ilim adamı olarak ilmi ve kültürel faaliyetlere patronaj uygulaması sayesinde Türk kültür tarihinin nadide eserleri onun sayesinde ortaya çıkmıştı. Çağatay edebiyatından seçkin eserler onun devrinde yazılmış, kendisinin de bizzat katkıda bulunduğu pozitif bilimler alanında Orta Asya'da tekâmül sağlanmıştı. Fakat Uluğ Beg ne dedesi gibi yetenekli bir askerdi, ne de babası kadar basiretli bir politikacıydı. Oğluna karşı taşıdığı merhameti, onun tehlikeyi önceden sezmesini engelledi. Abdüllatif'in Belh'te bağımsız hareket etmesi nedeniyle onun üzerine yürüyen Uluğ Beg'in diğer oğlu Semerkand'da uygunsuz davranışlar sergiliyordu. Emirlerin ve reayanın ailesine ve yakınlarına el uzatması tabii olarak halk arasında ona karşı nefret uyandırmıştı. Bu durumdan rahatsız olan emirler Uluğ Beg'e şikâyetlerini bildirdiler. Uluğ Beg birkaç kez oğluna davranışını düzeltmesini bildirdiyse de bundan bir netice çıkmadı. Emirler Uluğ Beg'den uzaklaştılar.

Abdüllatif ise babasının Alaüddeve'ye karşı aldığı galibiyetten sonra Belh'e gitmişti. Ebu Bekir Tihrani Abdüllatif'in emirler tarafından nasıl babasına karşı muhalefete teşvik edildiğini şöyle anlatmaktadır: "O Belh'e gittiği zaman Barlas ve Tarhanlı emirleri onu babalarına muhalefete tahrik ettiler. Onu itaat yolundan çıkararak

²⁶¹ Barthold, **a.g.e.**, s.74.

²⁶² Rumlu, **a.g.e.**, s.106.

²⁶³ Rumlu, **a.g.e.**, s.187-88.

itaatsizliğin felaket ortamına ve nankörlük yoluna attılar. Sonunda Abdülatif isyan etti.”²⁶⁴

Abdülatif önce babasının kendi yanına verdiği idarecilerden Emir Mansur ile Sultan Melik’i yetkisiz bıraktı. Ülkede tamga vergisinin kaldırılması için hüküm verdi. Tirmiz geçidini geçti Şehr-i Sebz’e kadar durmadan ilerledi. Çevredeki askerler de ona yöneldiler. Emirzade Ebu Said de kendisine katıldı. Babasını yendi ve tahta oturdu. Uluğ Beg, Abdüllaziz Mirza ve birçok emir öldürüldü.²⁶⁵

Bu olay Maverünnehr’de büyük huzursuzlukların kaynağı olmuştur. Abdülatif bu huzursuzlukların üstesinden gelememiş o da babasından kısa bir süre sonra öldürülerek ortadan kaldırılmıştır. “Baba katili” damgası, Abdülatif’in halk ve emirler ile uzlaşma içinde memleketi idare etmesini engellemiştir.

Uluğ Beg’in ölümünden sonra Mirza Muhammed ile Mirza Babur arasında Herat tahtı için mücadele başladı. Sultan Muhammed b. Baysungur Fars ve Irak-ı Acem ile yetinmek istemedi ve Horasan’a ilerledi. Başlangıçta Ebu’l Kasım Babur’a karşı galibiyetler kazandı.²⁶⁶ Fakat sonradan gücü azaldı. Mirza Muhammed’in Babur’a karşı güç kaybetmesinde emirlerini kontrol altında tutamamasının rolü büyüktür. Emirleri ona Babur ile savaşmanın yersiz olduğunu, barış yapmak lazım geldiğini söylemesine rağmen o emirlerine küfür ederek bağırıyordu. Bu davranışları ile Mirza Muhammed kendisini yalnızlaştırdı. Savaşta kendisini terk ettiler, Sultan Muhammed Mirza Babur’a esir oldu.²⁶⁷ Babur 1451 yılında Sultan Muhammed’i öldürdükten sonra ona ait bulunan Acem Irak’ı ve Fars bölgelerini de kendi topraklarına kattı. Babur daha sonra Kara Koyunlu hükümdarı Cihan Şah’a mektup göndererek dedesi Şahruh zamanında aldığı, Azerbaycan

²⁶⁴ Tihrani, **a.g.e.**, 198.

²⁶⁵ Tihrani, **a.g.e.**, s.198-99.

²⁶⁶ Roemer, “a.g.m.”, s.112.

²⁶⁷ Devletşah, **Devletşah tezkiresi**, s.476-79.

bölgesinin vergisini Herat'a gönderip, kendi adına hutbe okutup, sikke kestirmesini istemişti. Fakat Timuruların artık içten içe çürüdüğünü bilen Cihan Şah, Ak Koyunlular ile barış yapıp, durumunu sağlamlaştırdıktan sonra Tebriz'te bütün gücünü toplamış ve oğlu Pir Budak'ı Bağdad'dan çağırarak, onun idaresindeki bir orduyu Acem Irak'ının istilasını için göndermişti. Pir Budak, Acem Irak'ını, Fars'ı ve Kirman'ı ele geçirmişti.²⁶⁸

Ebu'l Kasım Babur'un adına Emir Halil ve Bayhoca idaresinde hareket eden adamları kaleyi ele geçirdi. Bu arada şehre Emirzade Yar Ali girdi. Şehri ele geçirdi ve yağmaladı. Babur'un adamları onun karşısında dayanamayıp İhtiyareddin Kalesine çekildiler. Sonra bu iki taraf anlaşdı. Böylece Yar Ali şehirde yirmi gün hâkim oldu. Daha sonra Babur Serahs'tan gelerek şehri ele geçirdi. Başlangıçta kardeşi Mirza Alaüddeve'ye Tun'u suyuşgal olarak verse de onun bağımsızlığa tevessül edeceğinden şüpheleneceğinden onun yakalanmasını emretti. Alaüddeve'nin oğlu Mirza İbrahim Tun'a giderken yüklü miktarda hazine ile yakalanarak hapse atıldı.²⁶⁹

Abdülatif'in ölümünden sonra Maverâünnehr'de tahta Şahruh'un bir başka torunu Abdullah b. İbrahim (doğumu 1433) oturdu. Fakat hükümdarlığı kısa sürdü. Kendisine karşı, Şahruh'un ölümü sırasında sadece geçici bir başarı ile de olsa, iktidara karşı hırsından söz edilmiş olan Alaüddeve b. Baysungur ayaklandı.²⁷⁰ Fakat esas büyük tehlike Ebu Said'den geldi.

Mirza Abdullah, ülkenin ve malın tedbirini Emir İbrahim-i İlgu Timur'un iradesinin eline bırakmıştı. Görevini devlet ve ülke için oldukça başarılı ve yararlı ifa eden Emir İbrahim'i Şiraz emirleri yıkmak istedi. Kitab-ı Diyarbekriyye'de Şiraz emirlerinin Emir İbrahim'i kışkandığı gerekçe gösterilmektedir. Şiraz emirleri şehzadenin karısıyla anlaşıp onu Emir Abdurrahman b. Uluğ Beg-i Kürekan'ın işbirlikçisi

²⁶⁸ Aka, **Timur ve Devleti**, s.85-86.

²⁶⁹ Alan, "a.g.m.", s.244.

²⁷⁰ Roemer, **Timurlular**, İA, s.353.

olarak suçlayarak bağlayıp hapsettiler. 40 gün sonra da Emir Abdurrahman ile birlikte katlettiler.²⁷¹

Sultan Ahmed-i Timurtaş, Emir İbrahim'in çocukları, Emir Bayezid'in oğlu, Alaü'd-Devle-i Sipahi gibi büyük emirler ve Şehzadenin dergahından Şadman hisarına gitmiş olan ünlü emirlerden başka bir topluluk Emir İbrahim'in öldürülmesi haberini duydukları zaman dizgini Horasan tarafına çevirdiler. Ülkenin etraf bölgeleri karıştı. Emirzade Sultan Ebu Said-i Miranşahi, Emirzade Abdü'l-latif'in öldürülmesi sırasında isyan etmiş ve Buhara'nın büyükleriyle birleşmişti.²⁷²

Herkes Ebu Said'e katılmaya başlamıştı. Mirza Abdullah ile aralarında geçen ilk mücadeleyi Ebu Said kaybetti. Sultan Abdullah Semerkand'da toy düzenledi. Emirlerin ve diğer toplumsal kesimlerin gönüllerini aldı.²⁷³ Fakat Sultan Abdullah'ın Muhammed Beg isimli bege iktidarın sorumluluklarını bırakması, onu divanda önemli bir mevkiye terfi ettirmesi ve bu kişinin gururlanarak diğer emirleri gücendirmesi işlerin kötüye gitmesine neden oldu. Bütün emirler ve emirzadeler yönünü Ebu Said'e çevirdi. Böylece Sultan Abdullah zayıfladı, Ebu Said güçlendi. Şirazlı emirlerin Sultan Abdullah'ı Ebu Said ile mücadelesinde bırakıp kaçması ibreyi Ebu Said lehine çevirdi²⁷⁴

Sultan Ebu Said saltanata erişmek için Mirza Abdullah ile yarıştı, neticede bu yarış kazandı ve kendini sultan ilan etti. Adına para bastırarak hutbe okuttu. Zafer haberini etrafa duyurdu ve vilayetlere emirler atayıp idaresini tesis etti. Alan, Semerkand'da asker, ahali ve önde gelen zevatın Ebu Said'in gelişinden memnun olduklarını vurgulamaktadır.²⁷⁵

Burada Sultan Ebu Said ile ilgili vurgulanması gereken şey, onun hem dini hem

²⁷¹ Tihrani, a.g.e., s.201.

²⁷² Tihrani, a.g.e., s.201.

²⁷³ Tihrani, a.g.e., s.202.

²⁷⁴ Tihrani, a.g.e., s.204-05.

²⁷⁵ Alan, **Sultan Ebu Said Devri Timurlu Tarihi**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996, s.42-43.

askeri zümrelerin desteğini kazanarak meşru bir temele oturduğudur. Ayrıca kendisini destekleyen güçlü bir boyun mevcudiyeti, bu meşruiyeti güçlendiren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Şehir ahalisinin verdiği desteği kesinlikle hafife almamak gerekmektedir. Çünkü hükümdar şehirde yokken gündeme gelebilecek herhangi bir olası saldırıda şehir ahalisinin hükümdarı meşru kabul etmemesi ve onun için savaşmayı reddetmesi, payitahtın elden gitmesine bile neden olabilir. Babur Horasan'dan gelip Semerkand'ı kuşattığında şehir halkının gösterdiği direnç Horasan askerlerinin dağılmasına neden olmuştu. Ayrıca Babur'un iki önemli emiri Emir Halil ve Ahmed Yasavul esir edilmişti.²⁷⁶ Sonunda her iki taraf da ele geçirdiği emirleri serbest bıraktıktan sonra barış sağlanmıştı.²⁷⁷

Ebu Said, Uluğ Beg'in maiyetinde kendini yetiştirmek için uygun bir zemin bulmuş bir Timurlu mirzasıydı.²⁷⁸ Kendisi Uluğ Beg'in etkisi altında şekillenmiş bir dünya görüşüne sahip olduğunu düşünebiliriz. Ebu Said Türk askeri aristokrasisinin tipik bir temsilcisidir. Gücünü tahkim etmek için suyural uygulamalarına başvurmuş fakat bunu yaparken yalnızca boy seçkinlerine değil, aynı zamanda sivil ve dini zümrelerin ileri gelenlerine suyural dağıtmıştır.²⁷⁹ Sultan Ebu Said Timur ve Şahrüh'tan sonra kendisine sadakate bağlı bir maiyet yaratan son Timurlu sultanıydı. Kaynaklara bakıldığında bu grupta Argun boyunun hâkim olduğu görülür. Yani Ebu Said'in iktidara gelişinde onu askeri ve idari gücün kaynağı olan Argun boyu ile yerel ahali ve ilmiye sınıfının temsilcisi olan Hoca Ahrar'ın²⁸⁰ liderliğinde tasavvuf ehli desteklemişti. Ebu Said bu iki toplumsal

²⁷⁶ Thackston, **a.g.e.**, s.181.

²⁷⁷ Thackston, **a.g.e.**, s.182.

²⁷⁸ Thackston, **a.g.e.**, s.181.

²⁷⁹ Roemer, **The Successors of Timur**, s.117.

²⁸⁰ Hoca Ahrar Ebu Said'in 1451'de Taşkent'ten Semerkand'a çağırıldığı Nakşibendi tarikatının meşhur temsilcisiydi. Bu kişi daha önce Mirza Abdullah ile görüşmek maksadı ile onu ziyarete gitmiş, fakat Mirza Abdullah kendisi ile görüşmeyi reddetmişti. Tarikat çevresinde Mirza Abdullah'ın bu olaydan bir ay sonra iktidarını kaybetmesi bu olaya bağlanır. Ebu Said Semerkand'a yürüdüğünde önce bu şeyhten kendisine duacı olmasını istemişti. John P. Brown, **The Dervishes; or Oriental Spiritualism**, London 1868, s.133-34; Bu tarihten itibaren o kırk sene boyunca Maverâünnehr'in kaderinde belirleyici nüfuz sahibi olmuştur. Halk nezdindeki popülaritesi birçok efsaneye dayanmaktaydı. Ebu Said'in Uzun Hasan'a karşı yaptığı

tabaka ile de iyi anlaşıyordu.²⁸¹ Hayrunnisa Alan bu iki grubun Ebu Said üzerinde uzlaşmasından yola çıkarak birbirine yakın olabileceğine dikkat çekmektedir.²⁸²

Bu toplumsal grupların dışında Ebu Said dışarıdan, Özbeklerden de yardım almıştı. Buna mukabil hükümranlılığı zamanında Özbeklerin Seyhun üzerinden Maverâünnehr'e akınları bir türlü son bulmadı. Bir iki yıl önce Ebu Said'i Abdullah'a karşı desteklemiş ve bundan sonra zevce olarak Uluğ Beg'in kızlarından birini almış olan bulunan Ebu'l Hayr Han, daha 1454/55 yılında şehzade Üveys b. Muhammed b. Baykara'nın bir isyanını desteklemiş ve bu mücadele esnasında Ebu Said ağır bir yenilgiye uğramıştı.²⁸³ Fakat Timurlu devlet otoritesi, Sultan Ebu Said devri genel olarak değerlendirildiğinde, Maverâünnehr'de sağlamdı. Sultan Ebu Said sonradan Horasan'a hâkim oldu. Onun Horasan'daki hâkimiyetinin önünü açan olayları anlayabilmek için, Babur devrinden itibaren Horasan'daki siyasi gelişmeleri izah etmek gereklidir.

Yukarıda vurguladığımız gibi Horasan'da Mirza Sultan Muhammed ile Mirza Babur arasındaki taht mücadelesini Babur kazanmıştı. Babur hiçbir zaman Ebu Said'e boyun eğmedi ve Ebu Said'in topraklarını ele geçirmek için başlarda çok çalıştı. Ebu Said tarafından 858 (1454) yılı baharında Belh'in fethedilmesine cevap olarak Babur Maverâünnehr'in işgali programını başlattı ve Herat'tan çıkarak Semerkand'ı kuşattı.

felaketle sonuçlanan seferini desteklemiş, Sultan Ahmed'i büyük etki altına almıştı. Çağdaşları tarafından Sultan değil o gerçek hükümrân olarak görülmekteydi. Bu dönemde bir emirin mütecaviz faaliyetlerini şikâyet eden mektubun Sultan Ahmed'e değil, Hoca Ahrar'ın şahsına yöneltilmiş olması bu etkinin mahiyetini göstermektedir. Roemer, **Staatschreiben der Timuridenzeit**, s.189; Bu tarikatın etkisi Timurlu Devleti'ni ortadan kaldıran Şeybani Han'ın devletinde de devam etti. Henüz 1494-96 yılında Buharada iken Şeybani Han ve kardeşi Muhammed-Sultan Bahadır Mevlana Muhammed Hitay'dan etkilendi. Bu hususta İbn Rüzbihan ve Hasan Hoca Nesari bu bilgilere tanıklık eder. Buna mukabil Şeybani Han Semerkand'a girdiğinde şehri Babur'a teslim etmeye taraftar olan, ancak koşullar nedeniyle kendisine teslim eden Hoca Yahya'yı önce Hac'a yollamış, Hoca Ahrar'ın küçük oğlu olan bu kişi, yolda Şeybani Han'ın emirlerinden Kanber Beg ve Kopek Beg'in saldırısıyla öldürülmüştü. Bahtiyar Babacanov, **La naqshbandiyya sous les premiers Sheybanides**, Cahiers d'Asie centrale, ¾ 1997, ss.69-90, s.70-72; Bu tarikat, içerden bölünmek suretiyle Maverâünnehr'deki eski nüfuzunu koruyamamıştır. Babacanov'a göre bunun temel sebeplerinden biri Orta Asya'daki siyasi bölünmüşlükler nedeniyle bu tarikatın kendine istikrarlı ve tutarlı bir politik pozisyon belirleyememesi olmuştur. Çünkü kâh Timurluların ve Fergana'daki Moğolların, kâh Şeybanilerin başarısı bunların siyasi duruşlarını etkilemişti. Babacanov, **a.g.m.** s.86.

²⁸¹ Alan, **a.g.e.**, s.141.

²⁸² Alan, "Argun: Bir Türkmen Boyu", s.15.

²⁸³ Roemer, "Timurlular", s.354.

Görünüşe göre Hoca Ubeydullah Ahrar'ın baskısı altında Ebu Said şehri savunmaya karar verdi. Fakat düşmanlık Ceyhun Nehri'nin karşılıklı olarak sınır kabul edilmesinin ardından son buldu.²⁸⁴

Sulhtan sonra Mirza Babur kendi bölgesinde bazı düzenlemeler yaptı. Belh şehrini suyurgal olarak Emir Şeyh Hacı; Caryek ve Beyan vilayetlerini Emir Farisi'ye; Endehud diyarını Emir Şeyh Zünnun ile kardeşi Ahmed'e; Şirgan Kasabasını Emir Baba Kükeltaş'a verdi.²⁸⁵ Bu verilen suyurgaller Ebu Said ile giriştiği savaşta kahramanlıklarını gösteren emirlere verilen birer ödül niteliğindedir.²⁸⁶

1456 yılında Babur'un emirleri kendi aralarında bölündü ve birbirleri arasında anlaşmazlıklar doğdu. Sağlığı bu dönemde kötüleşen Babur kimi zaman nasihat ederek kimi zaman sert bir biçimde azarlayarak onları hizaya getirmeye çalıştı. Ve sonunda emirleri arasında uzlaşmayı sağladı. Bir taraftan Emir Hudâdâd, Emir Şir Hacı ve Pehlivan Hüseyin Divane, diğer taraftan Emir Şeyh Ebu Said, onun kardeşi Emir Hüseyin Ali ve Hoca Vahdeddin Simnani bir araya geldi ve birbirlerine güvencelerine dair söz vererek barış içinde yaşamının savaştan daha iyi olduğunu kabul ettiler.²⁸⁷

İktidarı için emirlerin birbiriyle uyumunun ne kadar hayati olduğunu bilen Mirza Babur bu barışa çok sevindi ve onların hepsini övdü. Anlaşmayı tahkim etmek üzere her bir emir ayrı bir ziyafet düzenledi ve padişahı eğlendirdi.²⁸⁸ Fakat padişah 1457 yılında hayata gözlerini yumdu.

Ebu'l Kasım Babur öldükten sonra emirler bir araya gelerek onun 11 yaşındaki oğlu Mirza Şah Mahmud'u tahta oturttu. Emir Hüseyin Ali Herat'a yöneldi, onun ağabeyi

²⁸⁴ Roemer, "The Successors of Timur", s.113.

²⁸⁵ Alan, **Sultan Ebu Said Devri Timurlu Tarihi**, s.51.

²⁸⁶Thackston, **a.g.e.**, s.182.

²⁸⁷ Thackston, **a.g.e.**, s.184.

²⁸⁸ Thackston, **a.g.e.**, s.184.

Emir Şeyh Ebu Said Serahs'a gitti. Sadr pozisyonunu tutan Şeyhzade Pir Kivam Mirza Mu'izzuddin Sencer'i çağırarak üzere Merv'e gitti. ²⁸⁹

Babasının ölümünden on gün sonra Herat'a yola çıkan Mirza Şah Mahmud'a Mirza Sencer'in itaate yanaşmadığı yönünde bir rapor geldi. Aynı anda Herat'tan Emir Hüseyin Ali tarafından Mirza İbrahim'in hapisten kaçarak Ahmed Tarhani'nin yanına sığındığı haberi geldi. Bunların karmaşaya mahal vermesini istemeyen Şah Mahmud hızlı bir şekilde yol katedip 21 Nisan 1457'de Bağ-ı Muhtar'a geldi. Seyyidler, kadılar ve eşraf hemen huzura gelip bağlılık ve hürmetlerini gösterip vefat eden padişah için başsağlığı bildirdiler. Buradan ayrılarak Bağ-ı Zağlan'a vardığı sırada Mirza Şah Mahmud'a Emir Şeyh Ebu Said'in Herat'ta tiranlığa başladığı ve halkı ezdiği haberi geldi. ²⁹⁰

Emir Şeyh Ebu Said, Babur'un emirleri arasında en fazla güce sahip olanıydı. Herat'ta halkın sırtına büyük vergiler yükledi. Şehri ise ikiye böldü. Bir kısmında Emir Şeyh Ebu Said'in uşakları, diğer kısmında ise Emir Şir Hacı'nın adamları toplandı. Bunlar bir kenara dursun Mirza Şah Mahmud'un divanında nişan sahibi iki vezir, Hoca Kulal Barkaş ve Hoca Ali Emir-Hoca apaçık ve ciddi bir yolsuzluğa başladı. Önce vakıf gelirleri üzerinde mutlak bir kontrol kazandılar sonra da kelle vergisini on ile çarpıp öyle topladılar ve sonuçları vergi fişlerine girdiler. ²⁹¹

Aslında işlerin en başından beri 11 yaşındaki Mirza Şah Mahmud'un kontrolünde olmadığı açıktı. Devleti yöneten fiiliyatta tamamen emirlerdi. Mirza Şah Mahmud'un bu süreçte Emir Şir Hacı'nın kontrolünde olduğu anlaşılıyor. Emir Şir Hacı Şeyh Ebu Said'in suçlarına bir son vermek üzere Sultan Mahmud'u Bağ-ı Zağlan'dan aldı ve Herat'a girdi. Şehir halkına şu direktifleri verdi:

²⁸⁹ Thackston, a.g.e., s.189.

²⁹⁰ Thackston, a.g.e., s.189.

²⁹¹ Thackston, a.g.e., s.190.

“Kimse kimseye bir dinar bile kelle vergisi ödemesin. Şeyh Ebu Said’in adamları nerede görülürlerse yağmalansın.”²⁹²

Böylece Emir Şir Hacı Emir Şeyh Ebu Said’e karşı açıkça savaş bayrağını açmış oldu. Diğer bütün emirler Emir Şir Hacı ile ittifak halindeydi. Emirler, askerler, köylüler ve tacirleri yanına alan Emir Şir Hacı şehirden çıkarak onu aramaya başladı. Muhtar Dağı ile Dokuz Ribat arasında kalan alanda Emir Şir Hacı ile Emir Şeyh Ebu Said arasında savaş patlak verdi. Savaşı Emir Şir Hacı kazandı ve onun adamlarından biri Emir Şeyh Ebu Said’in kafasını kesti.²⁹³

Böylelikle Emir Şir Hacı’nın iktidarı kontrol etme yolunda önündeki en büyük engellerden biri kalkmış oldu. Bu savaştan sonra Emir Şeyh Ebu Said’in kardeşi Emir Hüseyin Ali ve Hoca Vahdeddin Simnani’nin de nüfuzlarını önemli ölçüde kaybetmiş olduklarını varsayabiliriz. Babur döneminde ortaya çıkan ve büyük huzursuzluk kaynağı haline gelen iki emir grubu arasındaki rekabet, böylelikle kısa bir barıştan sonra onun oğlu Mirza Şah Mahmud döneminde kaldığı yerden devam etmiş ve Emir Şir Hacı hizbinin mutlak üstünlüğüyle sonuçlanmıştı.

Fakat bu arada hapisten kurtulan Mirza İbrahim’in emirler ve begleri arkasına aldığı ve Herat’ı fethetmeyi hedeflediği haberi ulaştı. Bu sebepten ötürü Emir Şir Hacı, Emir Nizameddin Ahmed Firuz Şah, Pehlivan Hüseyin Divane ve Tarhan emirleri kendi aralarında meşveret edip Horasan’da huzuru sağlamak için bir şekilde Mirza Şah Mahmud ile Mirza İbrahim arasında barış tesis etmeye karar verdiler. Gevherşad Ağa’nın nökerlerinden biri Türkanşah, onun onayıyla Mirza İbrahim’in ordugâhına gitti ve barış görüşmeleri için zemin hazırladı. Fakat Türkanşah dönmeden bazıları tarafından Emir Şir Hacı uyarıldı ve Gevherşad Ağa’nın Alaüddevle ile Mirza İbrahim için duyduğu büyük

²⁹² Thackston, **a.g.e.**, s.190.

²⁹³ Thackston, **a.g.e.**, s.190.

sevgi hatırlatıldı. Tarhan emirlerinin Gevherşad'a sadakatinin çok güçlü olduğu vurgulandı. Bu uyarı Emir Şir Hacı'yı Pehlivan Hüseyin Divane ile birlikte Tarhan emirlerini öldürmeye yönelik bir komplo geliştirmeye itti.²⁹⁴

Bir gün Emir Şir Hacı Bağ-1 Zağlan'da toplantı bahanesiyle emirleri topladı. Emir Ahmed Firuz Şah bir gariplik sezdi ve bir bahaneyle bahçeden çıkararak kardeşi Emir Sultan Hüseyin'in vali olduğu Tun'a yöneldi. Bu esnada Emir Şir Hacı ve Pehlivan Hüseyin'in nökerleri Tarhan emirlerine saldırdı. Çarpışma esnasında Emir Şir Hacı'nın kendisi de yaralandı.²⁹⁵ Bu baskında Üveys Tarhan, oğulları Yusuf Tarhan ve Emir Hüsrev Tarhan, Gıyaseddin Ali Tarhan ağır yaralanırken Muhammed Tarhan yaralanıp öldü. Nizameddin Ahmet Yasavul ve Gıyaseddin Muhammed Tarhan sağ kurtulmayı başardılar ve tarhanilerden bir grup Mirza İbrahim Sultan ile birlikte Ab-1 Murgab tarafında çekildiler. Hayrunnisa Alan baskından kurtulan emirlerin Mirza İbrahim'e sığınmaları ve onunla birlikte hareket etmeleri Şir Hacı'nın şüphelerini haklı gösterir demektedir. Şir Hacı baskından sonra Gevherşad Ağa'yı evinden alarak Şahrüh Medresesine gönderdi. Bu aslında bir tutuklama idi. Adına hareket ettiği Mirza Şah Mahmud b. Ebü'l-Kasım Babur'u Herat'ın iç kalesi ve son derece muhkem bir kale olan İhtiyareddin'e yerleştirdi. Fakat baskında yaralanan Şir Hacı durumu kontrol altına alamamıştı. Şah Mahmud da paniğe kapılıp Herat'ı terk etmişti. Duruma Gevherşad el koydu. Kadı Kutbeddin Ahmed el-İmam'a emir vererek önce İhtiyareddin Kalesi'ni kontrol altına aldı sonra şehirdeki güvenliğini sağladı. Şah Mahmud'un emirlerinden bir kısmı yakalandı ve öldürüldü. Yakalanan emirlerden Karaman Türkmen ve Melik Kasım Gevherşad'ın isteği üzerine affedildi. Bu arada baskında aldığı yara nedeniye zor durumda kalan Şir Hacı takipten kurtularak Niretu Kalesi'ne sığındı.²⁹⁶

²⁹⁴ Thackston, **a.g.e.**, s.191.

²⁹⁵ Thackston, **a.g.e.**, s.191.

²⁹⁶ Alan, "Bir Timurlu Hanımı", s.245. Thackston, **A Century of Princes**, s.191.

Mirza İbrahim Herat'ı ele geçirdi ve tahta oturdu. Memleket işlerini halletmesi için Hoca Şemseddin Muhammed Buhari ve Hoca Saadeddin Muhammed'i vezir olarak atadı. Mirza Alaüddevle'nin elitlerinden biri olan Emir Kara Bahadır şehrin valisi olarak atandı. Devlet işleri tamamlandıktan sonra 1457 Temmuzunda İhtiyareddin Kalesi'ni Hoca Ahmed Yasavul'a emanet ederek Meşhed'e Mirza Şah Mahmud'un üzerine yürüdü.²⁹⁷

Yapılan savaşta önce üstünlük Mirza Şah Mahmud'daydı, fakat tam yenilmek üzereyken durum değişti ve Mirza İbrahim savaşı kazandı. Mirza Şah Mahmud Meşhed'e geri çekildi. Bunlar olurken zamanın Belh valisi Emir Şeyh Hacı Horasan'da etkin bir yöneticinin bulunmadığını söyleyerek Ebu Said'i hâkimiyeti ele geçirmek üzere Horasan'a davet etti.²⁹⁸ Emir Şeyh Hacı'nın bu çağrısının sebebi 1457 yılı Kasım'ında Kara Koyunlu Cihan Şah'ın ordusuyla birlikte Horasan'a doğru hareket etmesi olmalıdır.

İsmail Aka, "1458 yılına gelindiğinde Timurlu Devleti o kadar dağınık bir halde idi ki, Esterâbâd'ı ele geçiren Cihan Şah Sebzar'a kadar hâkim bulunuyor, Ebu Said Maverâünnehr'de, Mirza Alaüddevle Âbiverd'de, oğlu Sultan İbrahim Herat'ta, Mirza Sencer Merv'de, Kasım Sistan'da hâkim oldukları gibi, Ahmed Yasavul Herat'ın iç kalesi İhtiyareddin'de, Moğol Pirken Neretu kalesinde, Abdullah Pirzade Serahs kalesinde, Emir Baba Hasan İmad kalesinde, Handşah oğlu Emir Üveys Tabes kalesinde, Emir Hasan Şeyh Temür Habuşan kalesinde hüküm sürmeye başlamışlardı"²⁹⁹ demektedir. Ayrıca Suluk Kalesi Emir Hudâdâd'ın elindeydi.³⁰⁰

Herat Mirza İbrahim'in kendi yerine bıraktığı babası Alaüddevle'nin kontrolündeyken Emir Cihan Şah'ın işgaline uğradı. Hoca Ahmed Yasavul Cihan Şah'a

²⁹⁷ Thackston, **a.g.e.**, s.192.

²⁹⁸ Thackston, **a.g.e.**, s.192-93.

²⁹⁹ Aka, **Timur ve Devleti**, s.87.

³⁰⁰ Volin, **a.g.e. cilt-I**, s.534.

teslim oldu ve Cihan Şah tarafından onurlandırıldı. Bu olaydan sonra Mirza İbrahim ile babası Alaüddeve'nin arası açıldı. Çok geçmeden ikisi arasında bir savaş patlak verdi. Bu savaşta Tarhan emirlerinin Mirza İbrahim'i terk ederek Mirza Alaüddeve'nin tarafına geçmesi savaşın sonucunu belirledi. Babasına teslim olan İbrahim hapsedildi. Fakat İbrahim'i hapisten kurtaran da bir başka Tarhan emiri Emir Abdullah Hoca Tarhan oldu. Bu olaylardan sonra Emir Cihan Şah Alaüddeve'yi tahta oturttu.³⁰¹

Horasan net bir şekilde Cihan Şah'ın nüfuzu altına girdi. Durumu değiştiren Sultan Ebu Said oldu. O Cihan Şah'ın üzerine yürüyerek onu barışa ve çekilmeye zorladı. Böylece Horasan Timurlulara kaldı.³⁰²

Sultan Ebu Said Maverünnahr ve Horasan'ı tek bir idarede birleştirme girişimi için elleri kolları sıvazladı. Ona karşı Alaüddeve, Mirza İbrahim ve Mirza Sencer birleşerek ittifak oluşturdu. Başlangıçta bu grup karşısında güçsüz pozisyonda olan Ebu Said, kendisine Seyyid Mecid Argun ve Emir Sultan Ahmed Temürtaş'ın güçlü bir ordu ile katılmasıyla zaferi kazandı. Mirza Alaüddeve ve oğulları kaçtılar.³⁰³

Mirza Sultan Ebu Said şüphesiz Herat'ta Tarhani emirlere karşı Şir Hacı'nın yaptıklarını, Mirza İbrahim ile Mirza Şah Mahmud arasındaki mücadeleyi biliyordu. Mirza Mahmud adına hareket eden Emir Şir Hacı, Tarhani emirlerin bir kısmını ortadan kaldırmış ve onların gücünü kırmıştı. Fakat kendisi de yaralanmış ve bu durumdan istediği gibi yararlanamamıştı. Neticede bu karmaşadan en kârlı çıkan Ebu Said oldu.³⁰⁴

Sultan Ebu Said Herat'ı kuşattı. Ebu Said İhtiyareddin Kalesini kuşattığında kalenin kontrolünde bulunan Mevlana Ahmed Yasavul ve Emir Kara Bahadur bütün kapıları kapattırdı. Burada çok enteresan bir olay yaşandı. Şeyh'ül İslam Kutbeddin

³⁰¹ Thackston, a.g.e., s.198.

³⁰² Thackston, a.g.e., s.199.

³⁰³ Thackston, a.g.e., s.199-200.

³⁰⁴ Alan, **Sultan Ebu Said Devri Timurlu Tarihi**, s.59.

Teftazani dahil olmak üzere prensler Ebu Said ile barışmaya karar vermiş ve Şeyh'ül İslam Ebu Said'e barış için konuşmaya giderken Mevlana Ahmed kadiya ve şehrin asillerine şunları söyledi: “Şehrin anahtarları üzerine verilecek kararı siz bilirsiniz. Ancak Hisar bana patronum tarafından emanet edilmiştir. Hayatta kaldığım müddetçe onu savunmak için mücadele edeceğim. Bu hisarı kolay kolay hiç kimseye vermem ve kimseden korkmuyorum.” Bunun üzerine kadı ve diğer asiller Malik-Kapısını açtı. Başkent Herat böylece fethedildi. Fakat hisar halkı muhalefet etti.³⁰⁵

Böylelikle Horasan ve Maverünnehr son kez aynı anda Timurlu hanedanından bir kişinin idaresi altına girmiş oldu. Ebu Said 22 Aralık 1458 yılında Herat'a girmiş ve Semerkand yerine başkent olarak burayı tercih etmişti.³⁰⁶

Fakat Ebu Said idaresinin ilerleyen safhalarında ortaya çıkan çeşitli problemler onun otoritesini zayıflatmıştır. Bu problemlerin ilki Hüseyin Baykara'nın politik bir rakip olarak ortaya çıkmasıydı. İkincisi Emir Halil isyanıydı. Üçüncü problem ise Muhammed Cuki b. Mirza Abdülatif ve Emir Nur Said'den kaynaklanmaktaydı.

Hüseyin Baykara politik kariyerine kazaklık³⁰⁷ yaparak başlamıştır. Karizmatik kişiliğiyle çevresine destekçiler toplamış ve politik hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Onun ilk ciddi politik teşebbüsü Esterâbâd'ı ele geçirmeye çalıştığı

³⁰⁵ Paul, “Wehrhafter Städter”, s.174-75;Thackston, **A Century of Princes**, s.193.

³⁰⁶ Aka, **Timur ve Devleti**, s.89.

³⁰⁷Bu ifadeyi alışlageldiği manada “herhangi bir otoriteye bağlı olmadan hareket etme, akınlar düzenleme” olarak kullanıyoruz. Doerfer (1967, 462-68) bu kelimenin güvenilir bir etimolojisi olmadığını ifade ederken aynı fikirler diğer önde gelen Türkologlar tarafından da dile getirilmiştir. Kelimenin kökeni “kaz”dır. Ak ise tıpkı yat-ak, kon-ak, sür-ek kelimelerinde görüldüğü gibi fiilden isim türeten bir ektir. Annemarie von Gabain bu kelimenin Orhun abidelerindeki kazgan- : “toplamak, fethetmek” fiilinden geldiğini ifade etmektedir. Bu kelime Avrasya göçebelerinde kullanılan bir kelime olduğu için daha sonraki yerleşik Türk devletleri olan Uygur(740-840) ve Karahanlı (840-1220) devletlerinin edebiyatlarına girmemiştir. Türk dilinin mükemmel bir sözlüğü olarak karşımıza çıkan Divân-ı lügâtü't-Türk'te kaz- ve kazak kelimelerinin göçebe devirden kalan anlamı görülmemektedir. Zamanla bu kelime değişik bir anlam kazanmıştır. Mesela Babur'da bu kelime “yağmacı, mülkü ele geçiren” gibi bir anlamda kullanılmaktadır. Babur'un Vekayi'sinde bir yerde “özüm bile kazaklıklarda bile bolup kelgen beglerge ve yiğitlerge azisiye kent ve yetel dek berildi” (Kazak akınlarda benimle birlikte olan prens ve savaşçılara şehirler mülk olarak verildi) cümlesi geçmektedir. Omeljan Pritsak, **The Turkic Etymology of the Word “Qazaq” ‘Cossack’**, Harvard Ukrainian Studie, Vol. 28, No. ¼, Rus Writ Large: Languages, Histories, Cultures: Essays Presented in Honor of Michael S. Flier on His Sixty-Fifth Birthday (2006), ss.237-243.

kuşatmadır. Mirhand'dan öğrenebildiğimiz kadarıyla Sultan Sencer Meşhed'de iken Sultan Hüseyin kendisine eşlik eden Yasavul-Can Ali ve 60 atlı ile birlikte galibiyet umarak şehri basar. Sultan Hüseyin'in hizmetindeki Muhammed-beg Şirazi, Şeyh Zunnun Iraki ve diğer emirler toplanarak Sultan Hüseyin gece eğlencesi için dışarı çıktığında Sultan Hüseyin'in maiyetindekileri öldürürler. Can Ali'nin kardeşi Veli kaçarak her şeyi Sultan Hüseyin'e anlatır. Bu arada Mirza Sencer geri döner ve Sultan Hüseyin'in peşinden adam gönderir fakat Sultan Hüseyin'i yakalayamaz. Daha sonra Alaaddin Dövl'e'nin başkomutanı olan emir Baba Hasan ve Sultan Hüseyin arasında savaş yaşanır. Savaşı Sultan Hüseyin kazanır ve Baba-Mir-Hasan öldürülür. Onun askerleri Sultan Hüseyin'den bağışlanmak isterler. Sultan Hüseyin onları kendi gücüne katar ve Abiverd'den Nesu'ya gidip buradan topladığı haracı emirler arasında dağıtır. Zamanla Sultan Hüseyin'in çevresindeki emirlerin sayısı da artar. Sultan Hüseyin'in ordusu Nesu'da ve Abiverd'de bulunduğu sırada Şah Garip, Abdullah Kamededdin ve Abdurrahman Argun Sultan Sencer'e hizmet etmeyi reddedip Sultan Hüseyin'e katılır. Fakat tehlikenin büyüdüğünü gören Ebu Said Sultan Hüseyin üzerine sefer açıp onu Esterâbâd'ı terk etmek zorunda bırakır.³⁰⁸

Bu sırada Sistan valiliği yapan Emir Halil Herat'ı kuşatmıştı. Emir Halil Ebu Said'in emirlerindendi. Ebu Said ona sadece emirlik vermemiş, Semerkandi'ye bakılırsa memleket ve mal vermişti. Ve kaynakta belirtilmeyen bu memleketi Emir Halil istediği gibi idare etmişti. Ancak Emir Halil, Ebu Said'in yanından ayrılan herkesi yanına çağırıyor, himaye ediyordu. Ebu Said'in sarayına geldiği zaman yanında sürekli bir grup adamını bulunduruyordu. Kısacası bağımsız bir hükümdar olma hayaline kapılmıştı.³⁰⁹

Şehri Sultan Ebu Said adına yöneten Emir Nizameddin Barlas ve vali Emir Nazir, seyyidler, kadılar ve diğer liderlerle beraber şehri savunmada ve Sistanlıları

³⁰⁸ Volin, **a.g.e. cilt I**, s.535-38.

³⁰⁹ Alan, **Sultan Ebu Said Devri Timurlu Tarihi**, s.115.

savurmada büyük marifet gösterdiler. Ebu Said'in gelişiyle beraber Halil kaçtı fakat sonradan onu Ebu Said'in huzuruna arkadaşı Emir Kerimded getirdi. Emir Halil affedildi. Bu arada Sistan'ın idaresi ondan alınarak bölgedeki meliklerden birinin oğluna verildi. Emir Halil de kendi malının mülkünün başına geçti. Fakat Emir Halil yerinde durmadığı ve Ebu Said aleyhine komplolar kurmaya devam ettiği için Ebu Said'in emriyle büyük emirleri tarafından idam edildi³¹⁰

Bu olayda Herat ahalisinin duruşu Ebu Said'in Horasan hâkimiyetini korumasına çok büyük katkı sağladı. Tam burada huzur sağlanmışken bu kez Maverâünnehr'de bir başka problem yaşandı. Muhammed Cuki b. Mirza Abdüllatif Emir Nur Said'in tahrikiyle isyan etmiş ve vilayetteki her yeri yağmalamaya başlamıştı. Sultan Ebu Said derhal geri döndü. Muhammed Cuki kaçtı ve Şahruhiye hisarına sığındı ve Sultan Ebu Said de onu o hisarda kuşattı. Tam zaferi kazanmak üzereyken şaşkıncu bir haber geldi. Hüseyin Baykara Herat'ı kuşatmıştı.³¹¹

Ebu Said derhal Horasan'a Emir Asileddin Argun'u gönderdi. 1461'de kendi adamlarıyla Herat'a gelen Asileddin şehri tahkim etme işine koyuldu. Emirler kuleleri ve duvarları güçlendirdiler. Melik kapısı şehrin o zaman ki darugası Emir Binazir'in sorumluluğundaydı. Irak kapısından Emir Abdannasır sorumluydu. Firuzabad kapısını şehrin hâkimi Emir Ahmed Hacı üstlenmişti. Huş kapısında ise Emir Sultan Hüseyin Erhengi beklemekteydi. Kıpçak kapısını Emir Ahmed Yar tutuyordu. Emir Asileddin Arguni ve Emir Seyyid Murad gerektiği yerde devreye girmek için yedekte beklemekteydi.³¹²

³¹⁰ Thackston, **a.g.e.**, s.201-03.

³¹¹ Thackston, **a.g.e.**, s.202.

³¹²J. Paul, "a.g.m.", s.177.

Bu ilk kuşatma başarısız oldu, Ebu Said savaşa yetişti ve kendisini Ali Şeyh Timur'un askerlerden bir topluluk ile terk edip Ebu Said'e katılması haberi Hüseyin Baykara'nın afallamasına neden oldu. Hüseyin Baykara ricat etti.

Fakat Hüseyin Baykara iktidar amacından vazgeçmemişti. 1467/68 yılında Harezm bölgesinden Emir Nur Said'in bir elçisi Ebu Said'e gelerek Mirza Sultan Hüseyin'in Harezm'e gelip burayı yağmaladığını, emirlerin ve kumanların onu durduramayıp kaçtığını ve Harezm'in büyük bir tahribata uğradığını haber verdi. Bunun üzerine Ebu Said emirlerine "ihmalkârlık gösteren emirlerin zincire vurulup getirilmesi" talimatını verdi. Bunlar arasında Emir Nur Said de vardı. Emirler görevlerini yerine getirdiler. Sultan Hüseyin'in askerleri çok sayıda olmasına rağmen bozguna uğratıldı. Ebu Said'in büyük bir tümen verdiği Emir Pir Derviş Kauçin Emir Nur Said'i yakalayarak Herat'a gönderdi. Onun malvarlığı ise yağmaya maruz kaldı. İhtiyareddin kalesine hapsedilen Nur Said'e Şeyh Nureddin Muhammed şefaet etti ve Ebu Said onu serbest bıraktı.³¹³

Hüseyin Baykara'nın Herat'ta tahta oturması ancak Ebu Said'in Uzun Hasan'a karşı verdiği savaşta ele geçirilmesi ve öldürülmesinden sonra 1469 yılında mümkün olabildi. Baykara kendi adına hutbe okuttu ve devletini düzenlemeye başladı.

1469 yılında Ebu Said'in ölümünden sonra Maverâünnehr ve Horasan'da yine iki ayrı bağımsız devlet ortaya çıktı. Maverâünnehr'de Ebu Said'in büyük oğlu Sultan Ahmed tahta çıktı. Fergana'yı suyurgal olarak alan Ömer Şeyh ayrılıkçı hedefler taşıdığını gösterdi. Ömer şeyh Ebu Said'in dördüncü oğlu ve Babur'un babası idi. Ömer Şeyh bastırdığı paralara kendi adının olduğu damgayı bastırmıştı. Onun ölümünden sonra Fergana'da başa Babur geçti.³¹⁴

Timurlu Devleti'nin yeniden ikiye bölündüğü ve neticede yıkıldığı son devresi

³¹³ Volin, *a.g.e. cilt I*, s.534-35.

³¹⁴ Ludmila Speneva, "La politique monétaire du Timouride Omar Sheyk au Ferghana à la fin du XV siècle", *Cahiers D'Asie*, No: 3-4, 1997, s.147-155.

Maveraünnehr’de Sultan Ahmed Mirza ile başlamaktadır. 1451/52 yılında doğan Sultan Ahmed Mirza Sultan Ebu Said Mirza’nın oğullarının en büyüğü idi. Annesi Orda Buğa Tarhan’ın kızı ve Derviş Muhammed Tarhan’ın ablası olup, Ebu Said Mirza’nın muteber karısı idi. Sultan Ahmed Mirza, Babur’a göre “herhangi bir işi beglerinin kararından başka türlü halletmezdi”. Aynı zamanda Hoca Ubeydullah’ın müridi idi. Dindar bir kişiydi ve mühim meseleler ekseriya şeriat yoluyla halledilirdi. Fakat bu dindar kişiliğine karşın alkol de kullanırdı. Hatta bazen aşırıya kaçardı.³¹⁵

Onun emirlerinin çoğu Ebu Said devrinden gelmekteydi. Cani Beg Dulday, Ahmet Hacı Beg, Derviş Muhammed Tarhan, Abdulali Tarhan, Muhammed Mezid Tarhan, Bari Tarhan, Sultan Hüseyin Argun, Kul Muhammed Bugda, Abdülkerim Eşrit onun emirleriydi. Aslında fiili olarak bütün güç emirlerdeydi. Bunlar valileri oldukları bölgelerin mutlak hâkimleri sayılabilirdi. Mesela Muhammed Mezid Tarhan, Şeybani Han gelene kadar Türkistan’ın hâkimiydi.³¹⁶

Sultan Ahmed Mirza’nın ölümünden sonra begler ittifak ile dağ yolundan Sultan Mahmud Mirza’ya adam göndererek onu istemişlerdi. Sultan Ebu Said Mirza’nın büyük kardeşi Minuçih Mirza’nın oğlu Melik Muhammed Mirza, saltanat iddiası ile ordudan ayrıldı. Semerkand’a gelmekle de hiçbir iş yapamadı. Sultan Mahmud Mirza tahta oturdu. Fakat Sultan Mahmud Mirza’nın yönetiminden aşağı ve yüksek tabakaya mensup asker ve halk hiç memnun olmadı ve dağılıp kaçtı.³¹⁷

Babur “Şehir halkının, esnafın ve askerlerin bile çocukları çehre yapılır korkusu ile evden çıkmazlardı. Semerkand Ahalisi Sultan Ahmed Mirza’nın yirmi-yirmi beş sene süren saltanatı zamanında müreffeh ve rahat yaşamışlardı. Bu tip kötülüklerden çok fazla rencide oldular. Bu sebepten ötürü onun iktidarı Semerkand’da beş altı aydan fazla

³¹⁵ Babur, **Vekayi**, Haz. Reşid Rahmeti Arat, Ankara 1985, s.25-28.

³¹⁶ Babur, **a.g.e.**, s.33.

³¹⁷ Babur, **a.g.e.**, s.34.

sürmedi”³¹⁸ demektedir.

Sultan Mahmud Mirza'nın emirleri arasında başı Hüsrev Şah çekmekteydi. Bu kişi Türkistanlı Kıpçaklardandı. Gençliğinde tarhan beglerine yakın hizmetlerde bulunmuştu. Sonra Mezid Argun'un hizmetine girdi. Irak bozgununda Sultan Mahmud Mirza'ya iltihak edip, yolda gelirken yararlılık gösterdiği için Sultan Mahmud Mirza da kendisine riayet etmişti. Sonraları fevkalade büyümüş ve Sultan Mahmud mirza hayatta iken bile askeri beş altı bini bulmuştu. Bedaşşan müstesna olmak üzere, Amu-Derya'dan Hindukuş dağına kadar olan vilayetler, tamamiyle ona aitti. Sultan Mahmud Mirza'dan sonra, oğullarının zamanında da çok yükselmiş ve askeri yirmi bine yaklaşmıştı. Kardeşi Veli de önemli bir güce sahipti fakat onun gücü devlete zarar vermekteydi. Sultan Mesud Mirza'nın gözüne mil çekilmesine ve Baysungur Mirza'nın öldürülmesine neden olmuştu.³¹⁹

Sultan Mahmud Mirza'nın ölümünden sonra Hüsrev Şah, bu vakayı ahaliden gizleyerek hazineye el uzattı. Derhal bu haber bütün şehir halkına yayıldı. Asker ve halk Hüsrev Şah'a hücum etmek istediler. Ahmed Hacı Beg ve Tarhan begleri kavgayı yatıştırarak, Hüsrev Şah'ı şehirden çıkarıp, Hisar'a gönderdiler. Sultan Mahmud Mirza hayatta iken Hisar'ı büyük oğlu Sultan Mesud Mirza'ya, Buhara'yı da Baysungur Mirza'ya vererek, oraya göndermişti. Bunun için ölümünde hiçbiri hazır değildi. Hüsrev Şah'ı çıkardıktan sonra Semerkand ve Hisar begleri ittifakla Buhara'da bulunan Baysungur Mirza'ya adam göndererek getirttiler ve Semerkand tahtına oturtular.³²⁰

Baysungur Mirza tahta oturduğunda 18 yaşındaydı ve ilk işi Semerkand'ı almak isteyen Moğol hanı ile savaşmak oldu. Onları yendi.³²¹ Uğraşılması gereken daha büyük

³¹⁸ Babur, **a.g.e.**, s.36.

³¹⁹ Babur, **a.g.e.**, s.43-45.

³²⁰ Babur, **a.g.e.**, s.45-46.

³²¹ Babur, **a.g.e.**, s.46.

problem kaynağı Hüsrev Şah oldu. Vilayetleri kendi padişah ve mirzalarınkinden daha fazla idi.³²² Bu problemin çözümü Babur'un gelişini bekledi.

1495-96 yılında ise Semerkand'da Tarhanların isyanı vardı. Sebebi de şu idi. Baysungur Mirza Hisar begleri ve sipahileri ile o kadar samimi ve beraber olduğu halde Semerkand begleri ve sipahileri ile böyle değildi. Şeyh Abdullah, büyük ve ihtiyar sahibi bir beg idi. Oğulları Mirza'ya o derece yakın ve candan arkadaşlıklar ki bunları aşuk ve mâşuka benzetirlerdi. Tarhan begleri ile bâzı Semerkand beleri bu yüzden gücendiler. Derviş Muhammed Tarhan Buharadan geldi ve Sultan Ali Mirza'yı Karşı'dan getirtip padişah ilan ederek Bağ-ı Nev'e geldiler. Baysungur Mirza burada bulunuyordu. Kendisini esir gibi adamlarından ve uşaklarından ayırıp erke getirdiler. Her iki mirzayı bir yere oturtular. İkinci namazına doğru Baysungur Mirza'yı Göksaray'a çıkarmayı³²³ düşündüler. Baysungur Mirza abdest almak bahanesi ile Bostan-Saray'ın şimal tarafındaki imaretlerden birine girdi. Tarhanlar kapıda durmuşlardı. Baysungur Mirza kaçtı ve Hoca Kefşir'e Hocake Hoca'nın evine vardı. Ertesi sabah tarhanlar toplanıp Hocake Hoca'nın kapısına geldiler fakat Hoca Mirzayı teslim etmedi. Bir-iki gün geçtikten sonra Hoca Ebülmekarim, Ahmed Hacı Beg, diğer bazı yiğit ve sipahiler ve bütün şehir ahali hep birden tarhanlar üzerine hücum ettiler. Baysungur Mirza'yı evinden getirdiler ve Sultan Ali Mirza ile tarhanları erkte kuşattılar. Derviş Muhammed Tarhan idam edildi. Sultan Ali Mirza Gök Saray'a çıkıp gözlerine mil çekildi. Lakin milin zararı olmadı. Cerrah bunu bile bile veya istemeyerek yapmıştı. Daha sonra Sultan Ali Mirza ve Sultan Mesud Mirza tarafından yapılan Semerkand kuşatması başarısızlıkla sonuçlandı.³²⁴

Timurlu Devleti bu dönemde de mirzaların hâkimiyet mücadelesi ile çalkalandı.

³²² Babur, **a.g.e.**, s.53.

³²³ İdam etmek.

³²⁴ Babur, **a.g.e.**, s.55-57.

Bu mücadelelerde emirler dengeyi ve genel gidişatı belirledi. Fakat Babur gelene kadar barış tesis edilemedi. O 1497-98 yılında Semerkand tahtına oturduktan sonra, Semerkand beglerine tıpkı eskisi gibi riayet ve inayet ettiğini söylemektedir.³²⁵ Baysungur Mirza ise 1499/1500 yılında Hüsrev Şah tarafından öldürüldü.³²⁶

Horasan'da ise Maverâünnehr'e göre daha başarılı bir siyasi ve kültürel süreç Hüseyin Baykara ile başladı. Baykara'nın tahta çıktıktan sonraki ilk hedefi eski düzeni tesis etmek oldu. Bu nedenle Emir Şeyh Ebu Said Dermiyân'ı Herat'ın darugası olarak atadı ve ona huzursuzluk yaratan unsurların bastırılması görevini verdi. Ayrıca dini sınıflara verdiği desteği ifade eden ve şeriatı güçlendireceğini söyleyen bir ferman çıkardı. Bu arada Sultan Ebu Said'in kızı Şehribanu Begüm ile evlendi. Böylece kendi rejimi ile onun saygın selefi arasında bir sembolik irtibat kurdu.³²⁷

Fakat tahta çıktıktan sonra işler onun için pürüzsüz gitmedi, Şahruh'un torununun oğlu Yadiğâr Şah Muhammed tahtta hak iddia etti. Eylül 1469 yılında iki Timurlu mirzası arasında yapılan savaşı Hüseyin Baykara kazandı. Hüseyin Baykara bu zaferi güvenilir emiri Hasan Şeyh Timur'a atfetmiştir.³²⁸

Bu mağlubiyetten sonra Yadiğâr Muhammed Uzun Hasan'dan yardım istemiştir. Uzun Hasan ona 2.000 kişilik askeri birlik verdiği gibi sonradan kendi oğlu Sultan Halil'i de onun yardımına göndermiştir. Bu gelişmelerin sonucunda Emir Hasan Şeyh Timur da dâhil olmak üzere onun birçok emiri ve Horasan askerleri Yadiğâr Muhammed'in tarafına geçmiştir. Özgüvenini kaybeden Baykara önce Meşhed'e çekilmiştir. Terk etmelerin devam ettiğini duyması üzerine Murgab nehri kenarına gitmiştir. Burada Arlat boyunu organize eden Emir Muzaffer Barlas ile buluşmuştur. Bu esnada Herat'ta başka emirler

³²⁵ Babur, **a.g.e.**, s.78.

³²⁶ Babur, **a.g.e.**, s.104-05.

³²⁷ Subtelny, **a.g.e.**, s.61.

³²⁸ Subtelny, **a.g.e.**, s.64.

Yadigâr Muhammed'in halası Payanda Begüm'e itaat bildirmiştir. Bu koşullar Yadigâr Muhammed için tahta çıkmanın koşullarını kolaylaştırmıştır. Böylelikle Yadigâr Muhammed 5 Haziran 1470 yılında Herat'ta tahta çıkmıştır. Onun adına hutbe okunmuştur. Sonradan hutbelerde Uzun Hasan'ın ismi onun isminden önce zikredilmiştir.³²⁹

Bu süreçte Yadigâr Muhammed Mirza'nın gaflet içinde olduğu ve Türkmenlerin Horasan'daki olumsuz tesirini kıramadığı görülmektedir. Sultan Hüseyin Mirza ise ihtiyatlı ve kararlı davranarak Emir Muzaffer-i Barlas, Emir Şeyh Ebu Said-i Can Dermiyani, Emir İbrahim-i Barlas, Derviş Ali-yi Arlat, Emir Ali-yi Celayir ve bilhassa Emir Ali Şir gibi itaatkâr ve cesur emirlerin hizmetlerinden ustaca faydalanmıştır. Sultan Hüseyin Horasan'ı Türkmen zulmünden kurtarmak sloganıyla Herat'a yürüdü ve Yadigâr Muhammed ele geçirilerek idam edildi.³³⁰

Türkmenlerin Horasan'daki savaşlarda kullanılması bir ihtiyaçtan doğmaktaydı. Bu ihtiyaç kendini Sultan Hüseyin devrinde de göstermiştir. Mesela Sultan Hüseyin'in Mirza Sultan Muhammed Yadigâr ile giriştiği savaşta her iki taraf da kendi emirleriyle birlikte savaşa Azerbaycan'dan gelen kiralık Türkmen askerlerini kullanmıştı. Yine 1493'te Sultan Hüseyin ve oğlu Bedü'iz-zaman arasındaki savaşa da Azerbaycanlı Türkmen askerler katılmışlardı.³³¹ Sadece savaşlarda kullanılan Türkmenlerin kontrol altında tutulması zarureti söz konusuydu ki burada Sultanın politik marifeti kendisini göstermekteydi.

Hüseyin Baykara kazaklık devrinde yanında yer alan emirlerini idaresinin merkezine oturtsa da bu idare daha çok yerleşik halkları bünyesinde barındırdığı için İran-İslam devlet gelenek tarzını benimsemek durumunda kaldı. Mali ve bürokratik işler

³²⁹ Subtelny, **a.g.e.**, s.64.

³³⁰ Hasan-ı Rumlu, **a.g.e.**, s.484.

³³¹ Volin, **a.g.e. cilt-I,** s.540-41.

divanlarla idare edildi. Böylece Timurlu devlet teşkilatının yapısı askeri ve sivil bürokrasi arasında ayırım yapan bir dikotomi kazandı. Bu, Timurlu cemiyetindeki Türk – Tacik (İranlı) kültür ayırımına uygun düşmektedir.³³²

Kazaklık devrinde yanında olan emirlerden başka Hüseyin Baykara Ebu Said'in emirlerini de kabul etmiştir. Emir Seyyid Murad Uğlacı, onun birçok akrabası Karabağ savaşından sonra Hüseyin Baykara'ya katılmışlardı. Sultan Hüseyin Baykara'ya kazaklık devrinde verdikleri destekten ötürü onun tarafından çok önemsenen Barlas, Arlat ve Celayir boyu dışında Argun, Kongırat, Türkmen (özellikle Senceri kolu), Tarhan, Özbek, İlçigiday (özellikle Nüküz ve Kıpçak kolu) ve Uygur boyları da onun hizmetindeydi. Bilhassa Barlas, Arlat ve Tarhan boyları üyelerinin kalıtsal ayrıcalıkları vardı. Uygur ve Nüküz'den çıkan begler ise İçki olarak önemli rol oynadılar.³³³

Hüseyin Baykara Devrinde Türk bozkır aristokrasisi bakımından çok çarpıcı ve ilginç bir olay idarede yaşanan Turanlı – İranlı rekabeti olmuştur. Hüseyin Baykara Sultan Ebu Said ve Sultan Ahmed'in oğlu Muhammed Sultan'a bürokratik işlerde hizmet eden Meceddeddin'in kabiliyetini duymuş ve onu kendi hizmetine almıştı. Baykara onu 1472 yılında mâli işlerden sorumlu olan ve tüm hükûmet belgelerinde mührü bulunan pervaneciliğe atadı. Sivil yönetici olarak ona verilen otorite Meceddeddin'i Timurlu yönetimini divan-ı tavacı ve divan-ı mal ile domine eden emirlerle karşı karşıya getirdi. Daha önemlisi Meceddeddin "mükerreb" olarak adlandırıldı (ki bu kavram Türkçe "İçki"nin karşılığıdır) ve dolayısıyla ona saray muhafızlarının bir azası olma hakkı tanındı. Halbuki bu ayrıcalık Türk askeri elitlerine verilebilen bir ayrıcalıktı. Bunun daha önce hiç örneği olmadığı söylenemez, Reşideddin de bu tip bir ayrıcalığı İlhanlılar da elde etmişti.³³⁴

Bunu kendi haklarının bir ihlali olarak kabul eden Hasan Şeyh Timur'un başını

³³² Subtelny, a.g.e., s.68.

³³³ Subtelny, a.g.e., s.72.

³³⁴ Subtelny, a.g.e., s.84.

çektığı Türk emirleri Sultan Hüseyin'e bir Tacik'i böyle bir göreve atamanın geleneklere aykırı olduğunu bildirdi. Hasan Şeyh Timur Babur Mirza'nın itibar gösterip, beylik derecesine yükselttiği bir emirdi.³³⁵ Bu tepkiyi göğüsleyen, Mecdeddin'in başlardaki destekçisi Mir Alişir Uygur (Nevai) oldu. Bunun bir yenilik olduğunu ve eskinin adetlerini köle gibi takip etmemek gerektiğini söyledi. Uygur'dan çıkan bir emir olan Ali Şir Nevai kaynaklardaki bilgilere göre Ömer Şeyh'in ailesine sütkardeşliği bağıyla bağlı idi. Bu ilişki Hüseyin Baykara'nın şahsiyetine de teşmil olmuştur.³³⁶ Sultan Hüseyin'in sarayında Ali Şir Nevai başlangıça yalnızca mühürdardı ve o, önemini bu görevin ifasına değil sultana yakınlığına borçluydu. Bu sebepten ötürü yapabildiği kadar resmi görevlerden istifa etmeye çalıştı. Mühürdarlık görevini şair ve hamî Nizameddin Suheyli'ye bıraktığına dair bir kayıt dahi vardır. Yine de Mir Ali Şir, 1472 yılında resmi olarak emir oldu. Onun üstünde yalnızca Muzaffer Barlas Beg vardı. Muzaffer'in ölümünden sonra onu başka bir Barlas Begi, bu dönemde Türkistan'dan Horasan'a gelen Burunduk'un oğlu Suceddin Muhammed takip etti. O, Herat Sarayında görevliler listesinde birinci sıradaydı.³³⁷ O da Mir Ali Şir'in üstündeydi.³³⁸ Babur onu şöyle tanımlamaktadır: "Ali Şir Nevai, Mirza'nın begi değil, belki musahibi idi. Orta yaşlarında beg olup, bir müddet Esterâbâd'da hükûmet sürdü. Sonraları sahipliği terk etti. Mirza'dan hiçbir şey almazdı. Kendisi her sene Mirza'ya mühim miktarda hediye verirdi. Sultan Hüseyin Mirza Esterâbâd seferinden döndüğü zaman, istikbale geldi. Ertesi gün öldü."³³⁹ Ali Şir Nevai'den on yıl sonra onun küçük kardeşi Derviş Ali emir oldu. O da kitaplarla ilgilenen biriydi, bu sebepten ötürü Mir Ali Şir ona kütüphanecilik görevi sağladı. Beg olduktan sonra birkaç kere Sultan'ın lütfunu yitirdi. Belh valisiyken ihanetle suçlandı ve Mekke'ye hac ifa etmeye gitti. Dönüşünde Sultan'ın yakın çevresine tekrar kabul

³³⁵ Babur, **a.g.e.**, s.266.

³³⁶ Roemer, **Staatschreiben der Timuridenzeit**, s.182.

³³⁷ Roemer, **a.g.e.** s.176.

³³⁸ Barthold, **Four Studies on the History of Central Asia** İngilizce'ye çev. V. ve T. Minorsky, Leiden 1962, s.38-39.

³³⁹ Babur, **a.g.e.**, s.265.

edildi.³⁴⁰ Babur onun için “Beceriksiz ve kabiliyetsiz bir adamdı. Sultan Hüseyin Mirza ilk defa Kunduz ve Hisar üzerine geldiği zaman, onun beceriksizliği yüzünden muvaffak olamadı. Belh hükümetinden azlettiler.” demektedir.³⁴¹

Böylelikle kendisine karşı ilk reaksiyondan Ali Şir Nevai'nin desteği sayesinde kurtulan Meceddedin, görevi boyunca Horasan'da idareye düzen getirdi, tarım onun devrinde ihya edildi. Fakat daha sonra hakkında açılan soruşturma sonucu dokuz yıl görevinden ayrı kaldı. Sultan Hüseyin'in onu geri getirme girişimlerine bu kez Alişir Nevai karşı çıktı. Fakat Sultan Hüseyin muhalefete rağmen onu göreve getirdi ve böylelikle Alişir Nevai'nin politik nüfuzu kırıldı. 1487 yılında ikinci görev dönemine başlayan Meceddedin'in ilk kalkıştığı iş merkezileşme reformları oldu. Suyurgal sistemini hedef aldı ve yolsuzlukları bitirmeye yöneldi. 1490 yılına kadar askeri elitler Meceddedin'e sürekli olarak komplo kurdu. 1490 yılında Meceddedin kovuldu. Meceddedin'in kovulmasında Mir Alişir'in kardeşi Derviş Ali Kökeltaş emirleri mobilize ettiği muhalefetle büyük rol oynamıştır. Meceddedin yolsuzluklardan yargılandı, işkencelere tabi tutuldu. Böylelikle Türk emirleri, kendi ayrıcalıklarını kısıtlayan İranlı bürokrattan kurtulmuş oldu.³⁴²

Hüseyin Baykara devrinde Türk divanına Türk olmayanların da girebildiği görülmektedir. 1472 yılında Nizam'ül-Mülk bunun bir örneğidir. Fakat bu kişi terfi ettikten sonra Barlas emirlerin düşmanlığını üzerine çekmiş ve komploların ortasında kalmıştır. 1498 yılında iki oğluyla beraber trajik bir sona uğramıştır.³⁴³

Hüseyin Baykara devrinde Horasan'da Timurlu devleti olaysız ve huzur dolu bir yaşam sürmedi. İsyanlar, iç çalkantılar ve dış tehditler bu devleti mütemadiyen yıprattı.

³⁴⁰ Barthold, **a.g.e.**, s.44.

³⁴¹ Babur, **a.g.e.**, s.268.

³⁴² Subtelny, **a.g.e.**, s.85-96.

³⁴³ Roemer, **a.g.e.**, s.170-72.

Baykara'nın kendi oğlu Bediüzzaman ile mücadelesi (1497-1500), Ahmed Muştak (1475), Emir Moğol ve diğer emirleri(1490) tarafından kendisine yöneltilen tehditler ve Sultan Ahmed ve Sultan Mahmud Mirza'nın emirlerin merkez-kaç faaliyetlerini desteklemesi Baykara'yı birçok kez zor durumda bıraktı. Ancak bütün bunlara rağmen Hüseyin Baykara dimdik ayakta kalabildi. Bunu hiç şüphesiz başını Emir Muzaffer Barlas'ın çektiği Barlas emirlerinin kendisini dirayetli bir şekilde desteklemesine borçluydu.

Roemer Hüseyin Baykara için şu ifadeleri kullanır:

“Hüseyin Baykara'nın başarısı, 37 yıllık Herat hükümdarlığı sırasında Timurlu İmparatorluğunu, sınırları çok küçülmüş olsa bile, herşeye rağmen oldukça sakin şartlar içinde yürütmüş olmasındadır. Babur, onun idaresinden, Horasan'da sayısız mühim şahsiyetlerin yaşadığı üstün bir devir olarak bahseder. Hayatının ilk yarısında cengaver bir adam olarak tanınan Hüseyin Baykara, sadece çok iyi kılıç kullanan ve savaşta vuruşmaların ortasına atılmaktan çekinmeyen bir insan olmakla kalmayıp aynı zamanda bilgiliydi; çağının düşünce ve sanat hayatına karşı büyük bir ilgi besler, sanatkâr ve âlimleri desteklerdi. Hüseyini mahlası ile kendisi de Türkçe ve Farsça şiirler yazardı. ... Siyasi görüşünün zayıflığı ve Timurlu devletinin çöküşünde en mühim sebeplerden biri olan Özbekler karşısındaki gevşekliğe varan kararsızlığı, belki de ihtiyarlık belirtileriydi. Çünkü onun canlı bir seciyeye sahip olduğu söylenirdi. Bu seciye hususiyeti, sadece çabuk-çabuk konuşmasında değil, mesleğinin başlangıcındaki ani kararlar vermesinde de görülmekteydi.³⁴⁴

1506 yılında Baykara hayata gözlerini yumdu. Onun ölümü Timurlu mirzaları arasında büyük bir kargaşaya sebep oldu. Uzun süre devam eden iç karışıklık ve taht kavgalarından sonra Baykara'nın büyük oğlu Bediüzzaman Mirza Timurlu tahtına

³⁴⁴ Roemer, “Timurlular”, s.359-60.

oturmuştu. Fakat Çok geçmeden Özbeklerin Herat'ı ele geçirmesinden sonra Bediüzzaman buradan ayrıldı ve bir müddet Şah İsmail'in himayesinde kaldı. Bediüzzaman, Şah İsmail'in Yavuz Sultan Selim'e yenilmesinin ardından İstanbul'a gitmiştir. Orada kendisine maaş bağlanmış ve 12 Ağustos 1515 tarihinde 46 yaşındayken ölene kadar İstanbul'da yaşamıştı.³⁴⁵

Aslında Baykara'nın ölümünden sonra bütün güç emirlerin eline geçmişti. Zünnun Argun ve Muhammed Burunduk gibi emirler mirzaları etkileri altına almışlardı.³⁴⁶ Özbek tarihi ile ilgili başlıca kaynaklardan Kemaleddin Benai, Timurlu Devleti'nin yıkılış sebeplerinden önemli bir tanesini Timurlular arasında birliğin bulunmayışı ve onların emirlerin hizmetinde olmaları olarak görmektedir.³⁴⁷

³⁴⁵ Cihan Oruç, **Hüseyin Baykara ve Zamanı**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2013, s. 107.

³⁴⁶ Babur Bu hususta Zünnun Argun ve Muhammed Burunduk ile ilgili şunları söyler: “Cesur bir adamdı. Fakat biraz delice idi. Bir avuç adamla pek çok hezare ve nekdirileri iyice mağlup etti. Bir müddet sonra Zemin-Dâver'i de ona verdiler. Oğlu Şah Suca Argun da, daha küçüklüğünde, babası ile birlikte seferlere iştirak edip, kılıç kullandı. Sultan Hüseyin Mirza, babasının inadına, ona itibar edip, Kandahar'ı babası ile müştereken, ona verdi. Sonra bu baba ile oğul arasına düşmanlık sokup fitne çıkardılar. Nihayet ben Hüsvrev Şah'ı ele geçirip asker ve adamlarından ayırarak Kabil'i Zünnun'un küçük oğlu Mukim'den aldığım sene Zünnun ile Husrev Şah, benim yüzümden çaresiz kaldılar ve gidip Sultan Hüseyin Mirza'yı gördüler. Sultan Hüseyin Mirza'dan sonra Zünnun daha da yükseldi. Herat'ın dağ eteklerindeki vilayetlerden Evbe ve Çahçeran'ı ona verdiler. Bediüzzaman Mirza ile Muzaffer Mirza müştereken padişah oldukları zaman, Bediüzzaman Mirza'nın kapısında bu sahib-i ihtiyardı. Muzaffer Mirza'nın kapısında ise Muhammed Burunduk sahib-i ihtiyardı.” Babur, **a.g.e.**, s.267

³⁴⁷ B. A. Ahmedov, **Gosudarstva Koçevih Uzbekov**, Moskova 1965, s. 22.

İKİNCİ BÖLÜM

Timurlu Devlet Teşkilatı

Tarihçi Barthold, Timurlu Devleti'ni, Türk-Moğol devlet unsurlarının ve askeri tabakasının Müslüman, bilhassa İran kültürüne ait unsurlarla bir sentezi olarak kabul etmektedir.³⁴⁸

Timurlu hanedanı uruğ, uruğ-u büzürgvar, uruğ-u namdar, urug-i hümayun veya al-i Timur olarak adlandırılmaktadır. Timurlu hükümdarları mektuplarında ve emirlerinde kendi hâkimiyet alanlarını tanımlarken memalik-i mehruse (korunmuş memleketler) ifadesini kullanmaktadırlar. Memalik-i mehruse ifadesi Farsça diplomatik yazılarda sık sık görülen bir ifadedir. Mesela Celayirliler devrinde buna çok rastlanır. Timur'un torunları zamanında hâkimiyet alanının zaman zaman “memalik-i mevrus” (miras alınmış topraklar) olarak tanımladığı da görülür.³⁴⁹

Timurlu ülkesinin nüvesini Çağatay Ulusu meydana getirmekteydi. Bu ulus, devlet içindeki en ayrıcalıklı zümreleri muhteva etmekteydi. Timurlu ordusu, ordu komutanları ve onların yayılma alanları genellikle leşker-i Çağatay, ümera-yı Çağatay ve ulus-u Çağatay olarak adlandırılmıştır. Çağatay ulusu ifadesinden Cengizilerin yönetimi altındaki Çağatay Hanlığı değil, daha ziyade Timur hanedanının (uruğ-u hümayun) bu ulus içinde yaşayan göçebeler üzerinde kurduğu egemenliğe dayalı olarak oluşan devlet yapısı anlaşılmalıdır.³⁵⁰ Çağatay Ulusunun bakiyelerinin ayrıcalıklı konumunu İspanyol elçi Clavijo şöyle aktarmaktadır: “Çağataylar özellikle krallarından (Timur) ihsan görürler. Onlar sürüleriyle istedikleri yerlere gidebilirler, onları otlatabilirler, ekin ekebilirler ve yaz kış istedikleri yerde yerleşebilirler. Onlar özgürdürler ve krala vergi vermezler, çünkü ne zaman kral onları çağırırsa savaşta ona hizmet etmeye giderler. Ve

³⁴⁸ Barthold, *Ulugbek i Ego Vremya*, s.3.

³⁴⁹ Ando, *a.g.e.*, s.218-19.

³⁵⁰ Ando, *a.g.e.*, s. 218.

bunların bir yere gittiklerinde karısı ve çocuklarını geride bıraktıkları düşünülmesin; savaşa da gitseler, başka bir yere de, gittikleri her yere onları da götürürler.”³⁵¹

Çağatay ulusunun seçkinlerinin yaşamında dinin etkisi pek az görülmekteydi. Onlar zaferde, sevinçte ve hüzünde kendilerini eski geleneklerine göre ifade etmekteydiler. Mesela Muzafferi Şah Mansur’un alt edilmesinden sonra emirler bir araya gelerek şarkılar eşliğinde eğlenerek zaferi kutlamışlardı.³⁵² Dolayısıyla devletin temelini oluşturan bu kütlenin sosyal hayattaki eğilim ve alışkanlıkları şüphesiz devletin karakterine yansımıştı. Çünkü devlet dediğimiz organizasyon, insanlardan mürekkepti bu insanlar da kendi toplumlarının ürünleriydi.

A) Divanlar

Timurlu devlet teşkilatı ele alınırken üzerinde durulması gereken en önemli kurum şüphesiz divandır. Çünkü Timurlu divanı, idari yapı içerisinde hükümdardan sonra gelen en yetkili makam ve her türlü idari ve askeri kararların alındığı bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Timurlu devletinin sahip olduğu askeri vasıftan dolayı Timurlu divanı, idari yapı açısından olduğu kadar askeri teşkilat açısından da özel bir öneme sahiptir.³⁵³

Askeri işlerle “Divan-ı buzurg-i emaret” ilgileniyordu. Tavacı Divanı adı da verilen bu divanın begleri devrin tarih yazarlarından Handmir’in ifadesine göre Cengiz yasası ve Timur’un töresi gereğince diğer bütün görevlilerden önde geliyordu. Divanın başında bir Divan Begi bulunmakla birlikte, kaynaklarda sık sık “ümera-yı Tavacı” şeklinde kaydedilmelerine bakarak bunların çok sayıda olduklarını söylemek mümkündür. Zira Timur’un 1370 yılında sekiz kişiyi birden Tavacı tayin ettiğini biliyoruz. Geniş yetkileri bulunan bu emirler askeri topluyor, ordunun nizam ve inzibatı

³⁵¹ Clavijo, **Embassy to Tamerlane**, Routledge 2005, s.195-96.

³⁵² Jean Aubin, “Comment Tamerlan prenait les villes”, **Studia Islamica**, XIX, Paris 1963, ss. 83-122, s. 86.

³⁵³ Yüksel, **Timurlu Devlet Yapısı**, s.180.

ile uğraşiyor, ganimeti paylaşıyor, hükümdar önünde geçit resimlerini de onlar yaptırıyordu.³⁵⁴

Maliye ve Türk-Moğol unsurları dışındaki diğer reayanın işleri hakkındaki sorumlu divan ise “Divan-ı Mal” veya “Sart Divanı” idi. Bu divanın başında da bir divan begi bulunuyor, kâtiplerine ise “nüvisendegân-ı Tacik” deniliyordu. Bu divanın başlıca görevi vergi işlerini yürütmek³⁵⁵, gelirlerin artırılmasını sağlamak, şehirlerin imarı ve ziraatın ihyası gibi meseleleri halletmekti.³⁵⁶ Bu divanın begleri Orun'da³⁵⁷, yani devlet protokolünde Timur töresi gereğince Tavacı emirleri ile vilayetlerin darugaları arasında yer alıyorlardı.³⁵⁸

Handmir, Timurlu hükümdarlarının bu makama getirilen kimseleri sık sık değiştirdiklerini, aşağı tabakadan birçok kimseyi bu yüce makama getirdiklerini ifade ile bundan dolayı hükümdarı tenkid eder. Aslında sık sık azlin sebebi, divan ileri gelenleri ve memurlarının adlarının çoğu zaman yolsuzluklara karışması veya memurlar arasındaki geçimsizliklerdi. Bu gibi yolsuzluklara mani olabilmek için Şahruh, oğlu Mirza Baysungur'u da Divan işlerini takip ile görevlendirilmişti.³⁵⁹

Bundan başka Divan-ı Âla isimli bir divan vardı ki Musa Şamil Yüksel, bazı araştırmacılar bunu müstâkil bir divan olarak görse de Divan-ı Buzurg ve Divan-ı Mâl'ın bir arada adlandırılması olarak kabul etmektedir.³⁶⁰

³⁵⁴ Aka, **a.g.e.** s. 162

³⁵⁵ Vergilendirme sisteminde Moğol geleneği aynen taklit edilmiştir. Tamga vergisi alınmakta idi. Ancak doğal felaketler, kıtlıklar, başka türlü olağanüstü durumlarda veya din adamlarının nüfuzu ile dini sebeplerle bu vergiler düşürülürdü. Fakat bu durum hiçbir zaman kalıcı olmadı. Şahruh döneminde bile tamga vergisi alındı. Şahruh bu uygulamaya meşruiyet kazandırmak için ticaret vergilerinin zekât amaçlı alındığını ifade edip, ufak bir terminoloji değişikliğiyle bu gelir kaynağından devletini beslemiştir. Roemer, “The Successors of Timur”, s.134.

³⁵⁶ Yüksel, **a.g.e.**, s.181.

³⁵⁷ Etimolojik olarak bu kelime taht manasına gelmektedir. Yer manasına da sahiptir. Doerfer, **a.g.e. I. cilt**, s.164.

³⁵⁸ Aka, **a.g.e.**, s.165.

³⁵⁹ Aka, **a.g.e.**, s.165.

³⁶⁰ Yüksel, **a.g.e.**, s.181.

Bu ikili yapı Timur'un Çağatay Ulusuna hâkim olduğu 1370 yılından itibaren kullanılmıştır. Her ne kadar ümera-yı tavacıya ait olanların bir araya getirdiği yapı Timur zamanında herhangi özel bir isimle çağrılmıyorsa da, Şahrüh'un zamanında divan-ı leşker, divan-ı tavacı ve Türk divanı isimleri kullanılmıştır.³⁶¹

Divan begleri Fars kaynaklarında geçen ümera-yı divan ile eşleştirilebilir. Ümera-yı divan neredeyse bütün Timurlu kaynaklarında ümera-yı divan-ı âla ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.³⁶² Emir-i divan pozisyonu ise hem merkezi idarede, hem prenslerin idaresinde mevcut olan, orduda ve idarede büyük yetkileri uhdesinde toparlayan bir pozisyondur.³⁶³ Bu hem Sultan'ı çevreleyen konsülün içindeki emirlere hem de mali idarede görev alanlara atıfta bulunan bir kavramdır.³⁶⁴ Handmir emirlerin Timurlu yönetim sisteminde eklenmesi ile ilgili olarak şunları söylemektedir: Emirlerin rütbeleri onların yerleri ve güvenilirliklerine göre çok çeşitlidir. Cengiz Han'ın yasasına ve Sahib-Kıran'ın (Timur) töresine göre "divan-ı tavacı"da bulunan emirler diğer bütün emirlerden daha yüksek konumlanırlar. Onları divan-ı mal emirleri ve daha sonra vilayetlerdeki valiler takip eder. Bunlarla kuş begleri ve ahta begleri mukayese edilemez.³⁶⁵

B) Dini Bürokrasi

Dini bürokrasinin tepesinde Sadaret memurluğu vardı. "Sadır, ilk önceleri seçkin kişiler için kullanılan onursal bir unvan idi. İlhanlılar dönemi İran'ında dini işlerden sorumlu bir memuriyet için kullanılmaya başlanmıştır. İslam tarihindeki en yüksek konumuna Timurlu devleti döneminde ulaşmıştır. Timurlulardan sonra İran'a hakim olan Safeviler döneminde de bu konumunu devam ettirmiştir".³⁶⁶

³⁶¹ Ando, **a.g.e.**, s.227.

³⁶² Ando, **a.g.e.**, s.225.

³⁶³ Manz, **a.g.e.**, s.16.

³⁶⁴ Manz, **a.g.e.**, s.82.

³⁶⁵ Ando, **a.g.e.**, s.223.

³⁶⁶ Yüksel, **a.g.e.**, s.145-56.

Sadr, İslam'ın yaygınlaştırılması ve şeriatın uygulanmasından sorumlu olup birçok görev ve yetkiye sahipti. Kadı, muhtesip, nakib, imam, vaiz, hatip, şeyhler ve seyyidler gibi tüm din adamlarının başı olup bu kimselerle ilgili olarak atama, azil, emeklilik ve maaş gibi her türlü işlerden sorumluydu. Dini işlerde ve hukuki meselelerde tüm din adamları onun kararına göre hareket etmek zorundaydı. Aynı zamanda cami, medrese, hankah, türbe ve kurumların da hamisiydi. Bu kurumların inşası, işleyişi, korunması, idarecilerin ve görevlilerin tayini de sadırdan sorulmaktaydı. Sadra yüklenen bir diğer önemli görev de hem sosyal hem de ekonomik açıdan çok önemli rol oynayan vakıfların mesuliyetiydi. Bütün vakıfların idaresi, korunması, mütevellisinin atanması, gelirlerin ve kayıtların kontrolü, vakıf malları ve gelirlerinin kullanılıp kullanılmadığının denetimi, gelirlerinin artmasının sağlanması gibi her türlü sorumluluk da sadra aittir. Bütün dini makam sahiplerinin atanma ve azledilme yetkisi sadra verilirken, şeyhülislam bunun dışında tutulmuştur.³⁶⁷

Sadr'ın bu geniş yetkileri onu büyük bir nüfuza sahip kılar. Bu yüzden Sadr seçilecek kişinin kim olduğu meselesi çok önemlidir. Bu bir memuriyettir ve devletin dini yaşamı kontrol etmek için elinde tuttuğu bir vasıta. Musa Şamil Yüksel, Roemer'in sadrın niteliği ile yaptığı tespitleri eserinde şöyle alıntılar:

”Roemer'e göre sadr olacak kişinin ilk önce seçkin bir aileden, yani seyyid ailesinden gelmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra akıllı, yüksek eğitilmiş, etrafına ün salmış biri olması şart idi.”³⁶⁸

Dini bürokrasinin bir diğer ayağı şeyhülislamıdır. Şeyhülislam, Timurlu devletinde "şehirlerde görevli yüksek bir hukuk memurunun unvanıdır.”³⁶⁹

Timurlu muhtesibi şeriat kurallarının ve yasaklarının uygulanmasından sorumlu

³⁶⁷ Yüksel, **a.g.e.**, s.148.

³⁶⁸ Yüksel, **a.g.e.**, s.148.

³⁶⁹ Yüksel, **a.g.e.**, s.156.

idi. Atama belgelerinde kendilerine fisk ve fücur ile mücadele etmek, şarap ve diğer alkollü içeceklerin içilmesi ve Timurlu muhtesiplerine şarap küplerini kırmak, tambur ve mezmur gibi müzik aletlerini parçalamak yetkilerinin de verildiğini görmekteyiz. Ayrıca kötü mezhepliler ve zındıklarla mücadele etmek ve İslamiyet ile uyuşmayan eski örf ve adetleri kaldırmak, kumar ve güvercin oyunlarını yasaklamakla görevlendirilmişlerdir. Kötü kadınların kontrolü ve yetimlerin korunması da onların sorumluluğu altına verilmiştir.³⁷⁰

Burada muhtesibin uhdesinde olan sorumlulukların toplumun ahlaki birliğini sağlayan onu daha güçlü kılan değerleri korumak çizgisinde oluşturulmuş olduğu görülüyor. Bu sorumluluklarda içkinin aşırılıklara sebep olduğu kabul edilen ve zinanın da zinhar olmaması gerektiğine inanılan Türk töresinin kadim hikmetlerinden izler görmek mümkündür. Ancak muhtesibin görevleri bundan ibaret değildir. Musa Şamil Yüksel, muhtesibe dini karakterli diğer görevlerin de kendilerine yüklenmiş olduğunu ifade eder:

"Mesela Cuma gününün cemaate hatırlatılması ve Cuma öngörülen duaların okunması ve duaları okumayanların uyarılması, Allah'ın zikredilmesinin hatırlatılması, imam ve müezzinlerin teftişi, cami ve ibadet yerlerinin inşa edileceği yerlerin tespit edilmesi gibi görevlerden bahsedilmektedir.³⁷¹

Timurlularda kadı, diğer İslam ülkelerine paralel olarak başlıca şu görevleri ifa etmekteydi: en önemli görevi hukuki davalarda karar vermek idi. Bunun yanı sıra evlilik akdi yapar, gelinin velisi olsa da olmasa da evliliği gerçekleştirilebilir ve miras konularını bakar; yani mirasın bölüştürülmesini, vasiyetin yerine getirilmesini ve kontrolünü sağlardı. Orada bulunmayan kimselerin ya da sürgünde olanların mallarını idare eder,

³⁷⁰ Yüksel, **a.g.e.**, s.168.

³⁷¹ Yüksel, **a.g.e.**, s.168.

öksüzlerin ve akıl hastalarının vekillerini tayin ederdi. Ayrıca kad'ı kudatlık bir belge memurluğu sıfatı taşımaktaydı. Sadece yazılı hüküm belgelerinin hazırlanması değil, hukuki belgelerin doğruluğunun tespit edilmesi, fetvaların kopyalanması ve şikâyet yazılarının kontrol edilmesi ve gerekirse mühürlenmesi görevleri arasında idi.³⁷²

Timurlular döneminde dini kontrol vasıtası olarak kullanılan ve önemsenen bir diğer idari müessese nikâbet müessesesidir. Bu, Abbâsî döneminden beri seyyidlerin işleri ile meşgul olan, isimlerini, şecerelerini, çocuklarını, ahlaka muğayir davranışlarını özel bir deftere kaydeden ve sahte seyyidler hakkında takibatta bulunup cezalandırılmalarını sağlayan bir teşkilattir. Nikâbet makamına atanacak kişi yüksek bir itibara sahip olmalıydı.³⁷³

C) Ordu Teşkilatı

Hükümdarın hassa alayı olarak 1000 kişiden ibaret Kavçin bölüğü bulunuyordu. Hükümdarın buyrukları olarak yarlıklar çıkarılıyor ve bunlar orduya tebliğ edilerek, binbaşı ve yüzbaşılardan bu emri aldıklarına dair möçelka³⁷⁴ denilen bir yazı alınıyor ve bu evrakı getirip-götüren vazifelilere ise möçelkacı deniliyordu. Hükümdarın yakınlarından olarak ayrıca İçki³⁷⁵, İçki begler, İnaklar³⁷⁶, Yasavullar ve Çehrelere³⁷⁷

³⁷² Yüksel, **a.g.e.**, s.172.

³⁷³ Yüksel, **a.g.e.**, s.182.

³⁷⁴ Bu hukuki belge alındığında möçelkacılar belgenin ihtiva ettiği emre itaatsizlik gösterdiklerinde suçlarının karşılığı olan cezası çekmeyi de kabul ederlerdi. Doerfer, **a.g.e. I. cilt**, s.502.

³⁷⁵ İçkiler, nökerler ve çehreler gibi hükümdar veya beglerin maiyetinde bulunarak sarayda görev alan ve askeri hizmetlerde bulunarak yüksek makamlara gelen kimselerdi. Ensar Macit, **Timurlu Devleti'nin Askeri Teşkilatı**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2012, s.11; Ando İçki kelimesiyle, sarayda hükümdara yakın bulunan, ancak herhangi bir görev icra etmeyen kişilerin kastedildiği kanaatindedir. Ando, **a.g.e.**, s. 251.

³⁷⁶ İnak Hükümdarın danışmanlarına ve nedimlerine verilen bir isimdir. Arkadaş, yoldaş gibi anlamlara gelir. Kendisine inanılan, güvenilir kimseler için kullanılır. Doerfer, **a.g.e. II. cilt**, Wiesbaden 1965, s.217; İran Moğollarında Han'ın maiyeti zamanla yalnızca saray asillerinden oluşan bir çevreye tekabül eder hale gelmiştir. Bu çevrenin mümessillerine "inak" adı veriliyordu. Bertold Spuler, **Die Mongolen in Iran**, Berlin 1955, s. 275.

³⁷⁷ Çehre ıstılahı "yüz, veçhe, güzel yüz" anlamına gelen Ç. Ancak Babur'da bu terim "oğlan" anlamında kullanılmıştır. Çehreler sürekli olarak hükümdarın yanında yer alırlardı. Mirza Şahrüh'un 21 Şubat 1427 yılında Cuma namazını kıldıktan sonra Hurufiler'in suikastına uğraması sırasında Şahrüh'un yanında bulunan bir çehresi de yaralanmıştı. Macit, **a.g.e.**, s. 10.

rastlıyoruz. .

Timurlu Devleti'nde hem ordu hem de saray görevlisi olan yasavullar³⁷⁸, inaklar, çehreler ve içki begleri ile hem hükümdar hem de mirza veya beglerin maiyetinde görev alırlardı. Bunlar saray hizmetleri veya askeri hizmetler ifa eder ve devlet işlerinde yükselebilirlerdi. Bunlar, emrinde bulunduğu hükümdar veya mirzaların sürekli olarak yanında yer alır ve herhangi bir saldırı veya suikaste karşı onları koruyarak bir maiyet askeri gibi görev yaparlardı.³⁷⁹

Ordu, Tümen, Binlik(Minlik veya Hezare) ile kaynaklarda değişik rakamlarla ifade edilen Yüzlük(Koşun)lerden meydana geliyordu. Savaş için hazırlanan ordu Sağ kanat(Baraungar), Sol kanat(Caungar) ve Merkez (Kol) kısımları le öncü olarak Manglay veya Irevül" ve artçı olarak ise Çagdavul kısımlarına ayrılırdı³⁸⁰

Moğolca "saymak, toplamak, hesaplamak" anlamındaki "togaca"dan gelen tavacı Çağatay Türkçesi'nde "sayı sayan, asker toplama müfettişi, haberci, zâbit, dellâl, muhbir" gibi karşılıklara sahipti. Terim olarak ise geniş yetkilerle donatılan kumandanları ifade eder. Tavacılar orduya asker toplar, ordunun nizam ve inzibatıyla uğraşır, toplanma yerini belirler, kıtaları teftiş eder, idam cezalarının uygulanmasına nezaret eder, ganimetleri taksim eder ve hükümdarın önünde geçit merasimlerini yaptırırdı. Bütün göçebe halkların devletlerinde rastlanan bu göreve daha çok Timurlu kaynaklarında tesadüf edilir.³⁸¹ Tavacılar, sefere çıkılacağı zaman ya da sefer esnasında vilayetlere giderek askerin toplanması ve orduya katılmasını sağlardı. Hükümdarla birlikler arasındaki haberleşmeyi düzenleyen tavacılar, sefer sırasında hükümdarın emirlerini ordu kumandanlarına bildirdikleri gibi bazen bu emre uyacaklarına dair onlardan senet (möçelka) alma işini

³⁷⁸ Han'ın koruma veya gözeticileri için kullanılan bir kelimedir. Etimolojik olarak düzeni sağlayan koruyan gibi bir anlama gelir. Yasa kelimesinden türemiştir. Doerfer **a.g.e. IV. cilt**, s.166.

³⁷⁹ Savaş Eğilmez – Ensar Macit, **Türk Devlet Teşkilatlarında Yasavul**, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt 12 sayı: 49, Erzurum 2012, ss. 89-104, s. 94-95.

³⁸⁰ Aka, **a.g.e.**, s.162-63.

³⁸¹ Alan, **Tavacı, TDV İA**, İstanbul 2011, s. 177.

üstlenirlerdi. Ordudaki emirler arasında görev dağılımı yapmak da tavecilerin işiydi. Sefer esnasında akın ve yağma aracılığıyla çevreye dağılan askeri birlikleri taveciler toplardı. Yine sefer sırasında kanal açılması, konak yerlerinin düzenlenmesi, şölen hazırlıklarının yapılması gibi işler bazen ordu inzibatıyla görevli yasavul, bazen de mali işlere bakan muhassıl ile birlikte tavecilerin kontrolünde gerçekleştirilirdi. Bir kısım savaşlarda her askerin kesilmiş bir düşman başı getirmesi istendiğinde bunun kontrolü de tavecilere aitti. Ankara savaşında Yıldırım Bayezid'in oğullarının akıbetini taveciler araştırmıştı. Bunun yanında tavecilerin önemli bir görevi de askeri kayıtları tutmaktı. Taveciler her bölgeden çıkacak asker miktarını ve bunların tertibini, ulus emirleriyle vilayet hâkimlerinin idaresinde orduya katılacak askerlerin listesini düzenliyordu.³⁸² Tavecilere askeri toplamaları emri verilince, askerin tespit edilen yer ve zamanda bulunmaları mecburi idi. Askerler ihtiyaçlarının birçoğunu da yanlarında getirmek zorunda idiler. Mesela Timur 1391 yılında Toktamış üzerine giderken Tavecilere adet gereğince yaya ve atlı her askerin şu gereçleri getirerek teftiş esnasında göstermesini buyurmuştu: bir yay, otuz adet ok, bir sadak, kılıç ve kalkan, her iki askerden birinin bir at, her on kişinin bir çadır, iki kürek, bir kazma, bir orak, bir testere, bir balta, bir nacak, yüz adet iğne, bir parça deri ve kazan.³⁸³ Buna mukabil Shiro Ando, Timur devrinde bu görevleri icra eden kişiler için tavecî isminin kullanılmadığını, divan-ı tavecî kelimesinin ilk kez 1437 yılında Semerkandî tarafından “divan-ı leşker”e eşanlamlı bir sözcük olarak kullanıldığını söyler.³⁸⁴

Ordunun silah ihtiyacını karşılamak üzere Cebhane veya Kurhane bulunmakta olup, bunun idaresi Kurbegine verilmişti. Semerkand kalesinde zırh, kalkan, ok, yay ve miğferlerde yapmakla meşgul 1000 kadar sanatkâr çalışıyordu. Şahrüh'un I. Azerbaycan

³⁸² Alan, **a.g.m.**, s. 175.

³⁸³ Aka, **a.g.e.**, s.163-64.

³⁸⁴ Ando, **a.g.e.**, s. 225.

seferi sırasında Cebehanede, 30.000 aded silah bulunmakta olup, hükümdar 10.000 tane daha hazırlanmasını buyurmuştu. Savaşta bazen düşman orduları yakınında ordugahlar kurar ve ordugahın etrafında siperler kazıp, tura ve çeper adı verilen savunma sedleri koyarlardı. Geceleyin bu gibi ordugâhlarda ateş yakmak ve yüksek sesle konuşmak bile yasaktı.³⁸⁵

Savaşlarda fillerden istifade ediliyor, kuşatma aleti olarak mancınık, Karabuğa gibi aletler kullanılıyordu. Ordudan Kahılcı denilen istihkâmcılar ve Nakabcı denilen lağımcılar da bulunuyordu. İzmir'in kuşatılmasında petrol kullanılarak, duvarlar yıkılmıştı. Kuşatmada petrol şişeleri de kullanılıyordu. Savaş sırasında coşmak ve düşmana korku salmak için süren salıyor, yani bağıyorlar, boru çalıyor, kös vuruyorlardı. Savaşa girişmeden önce askerlerin şevkini arttırmak için öglige adı verilen armağanlar dağıtılırdı. Savaşta yararlılık gösterenler ve kendilerine suyuğallar veriliyordu. Hükümdarın hizmetindekilere bir ihsanı olarak ifade edilen bu tabir ile daha çok bir arazi kastedilmekte idi. Bununla Suyugal sahibi bütün vergi ve resimlerden muaf tutuluyor, daha önce devlet hazinesine ödenmekte olan vergileri toplamak hakkını kazandırıyor. Bu müessese zamanla veraset yolu ile intikal eder hale gelmiş, din adamları ve ibadet yerleri içinde verilir olmuştu.³⁸⁶

D) Diğer Memuriyetler

Herhangi bir şehir veya bölgenin idari ve askeri işleri ise, hâkim veya darugaların üzerinde idi. İsmail Aka, bu iki unvanın aslında çoğu zaman eş anlamda ve tek memuriyeti ifade etmek üzere kullanılmakta olduğunu söyler. Darugalar buldukları yerlerde Yargu yani adli işleri yürütüyorlar; istenildiği hallerde bölgenin askerleri ile savaşa giriyorlar; olağanüstü hallerde bir yerin vergisini toplamak üzere

³⁸⁵ Aka, **a.g.e.**, s.164.

³⁸⁶ Aka, **a.g.e.**, s.164.

gönderiliyorlardı.³⁸⁷ Shiro Ando daruga ve hâkim arasında önemli bir farkın olduğunu söylemektedir. Her iki kelimenin bazen birbirinin yerini ikâme ettiğini kabul eden Ando, vilayetlerde valilik görevi icra eden prenslerin daruga olarak değil (eğer vali olarak adlandırılmıyorsa bile) hâkim olarak adlandırıldığını söyler. Ona göre Timurlu devlet teşkilatında hâkimler, darugalardan daha yüksek bir yer işgal etmekteydi.³⁸⁸

Aradaki fark ne olursa olsun bu iki unvan ile anılan yöneticiler Timurlu otoritesinin vilayetlerde temellendirilmesi görevini icra etmekteydi. Timur için istikrar, sükûnet ve ekonominin işleyişi oldukça önem arz etmekteydi. Tacirler kimse tarafından taciz edilmemeli, ticaret rahat ifa edilmeliydi. Bu yüzden yolların güvenliği önem arz etmekteydi. Eğer bir tüccar soyguna maruz kalırsa, onun soyulduğu bölge tacirin zararının iki katını ona tazmin etmek mecburiyetindeydi. Aynı zamanda bu bölgenin hazinesine tacirin mağduriyetinin dört katı kadar para toplanmak mecburiyeti doğuyordu.³⁸⁹ Bu hususta daruga veya hâkimlerin üzerine büyük görev düşmekteydi.

Shiro Ando, Timurlu hâkim ve darugarını dönemlerine göre şu şekilde listelemiştir:

Timur devrinde

Barlas

Şirga sülalesinden Caku (hükûmet, 1372-1383/84): Kunduz, Bağlan

Cihan Şah b. Caku (hükûmet, 1383/84-1404?): Kunduz, Bağlan

³⁸⁷ Aka, **a.g.e.**, s.168-69.

³⁸⁸ Ando, **a.g.e.**, s. 239.

³⁸⁹ Aubin, “a.g.m.”, s.91; Gömeç, Türk devletlerinin en temel hususiyetlerinden birinin adalet olduğunu vurgulayarak Börü Tonga (veya Tokta/Mo-tun), Ata İllig (Atilla), Kapgan, Çingiz, Temür gibi güçlü Türk hükümdarlarının çağında çoluk-çocuk, köylü, tüccar kim olursa olsun, devletin sınırları dahilinde bir yerden başka bir yere korkusuzca seyahat yapabildiklerini ve Türk’ün an’anevi adalet anlayışının her tarafa hâkim kılındığını gördükleri için kendilerini güven içerisinde hissettiklerini söyler. Gömeç, “Kök Türkçe Kaynakların Işığında”, s.19-20.

Şirga sülalesinden İdikü (hükûmet, 1393-1407): Kirman

İçil sülalesinden Hamza (hâkim, 1405): Buhara

İçil sülalesinden Rüstem (daruga, 1405): buhara

Lala sülalesinden Murad (hükûmet, 1370-?): Belh

Lala sülalesinden Yedigâr (daruga, ? – 1388-1399 - ?): Belh

Yisûnte Mûnke sülalesinden Cihangir (hükûmet, ?) Baherz

Seyfel (hâkim, 1383/84 - ?): Kandehar

Huttal'lı-Barlas

Sultan Mahmud (hâkim, ?-1407-) : Huttal

Çekene-Barlas

Şeyh Ali (daruga, 1379): Harezmi

Dörbet

Emirke (daruga, 1381 ? – 1383) : Herat

Meliket (daruga, ?-1399 – 1405 ?) : Herat

Timuke (daruga, 1393 – 1403 öncesi) : Yezd

Nüküz

Mûseke (hakim, 1391 – 1405) : Harezmi

Nayman

Ak Bûğa (hakim, 1377) : Semerkand

Timurtaş (daruga/hakim, ?-1381-1387-?) : Tirmiz

Bayan Timur (hükûmet, 1372 – 1387 öncesi): Şaburgan

Kıpçak

Yusuf Celil (daruga, ? – 1403 – 1406 öncesi) : Yezd

Bilküt

Taban (daruga/şihne, 1381-1383) Sebzevar

Duğlat

Davud (daruga, 1370 - ?) : Semerkand

Süleymanşah (hükûmet, 1404 – 1405) : Rey, Firûzkûh

Aparı

Hoca Ali (hâkim, ? – 1407) : Salı Saray

(Kavçin)

Bayan (1399-1403/04) : Tebriz

Lalim (daruga, 1393): Eberkuh

Şahrûh devrinde

Barlas

Mızrab b. Caku (hükûmet, ? – 1414) : Kunduz Bağlan

(hükûmet, 1414) : Fars

İbrahim Sultan b. Cihan Şah (hükûmet, 1414 – 1427) : Kunduz, Bağlan

(hükûmet, 1427 – 1430) : Isfahan

Yahya b. Cihan Şah (1427) : Kunduz, Bağlan

Pir Muhammed b. İbrahim Sultan (be'd ez Yehya tuman-i Buralday ra mi
daned, 1427 - ?) : Kunduz, Bağlan

Sultan Muhammed b. Cihan Şah (hükûmet. ? - ?) : Baherz

Şirga sülalesinden Nur Melik (hükûmet, ? - ?) : Huttal

Sultan Bayezid b. Nur Melik (hükûmet ? - ?) : Huttal

Tevekkül (hükûmet, ? - ?) : Rûstabazar

Muhammed Derviş (daruga, ? – 1432) : Herat

Sultan Ebu Said b. Muhammed Derviş (daruga, 1432 - ?) : Herat

Çekene-Barlas

İlyas Hoca (hükûmet, 1415 – 1420li yılların ortası) : Rey, Kum,

(1421 – 1420'li yılların ortası): Sultaniye

Yusuf Hoca (hükûmet, 1420'li yılların ortası 1442) : Rey, kum

Hoca Yusuf (hükûmet, 1420'li yılların ortası – 1432) : Sultaniye

Muhammed Mirim (1432 - ?) : Sultaniye

Nüküz

Abdülsamed (hükûmet, 1418 - ?) : Germsir, (1427-31/32) : İsfahan

Kıpçak

Yusuf Celil (daruga, 1406) : Tebes

Bilküt

Şah Melik (hükûmet, 1423-1426): Harezm

Tarhan

Mihrab (hükûmet, ?-1431) : Fûşeng

Seyyid Ahmed (hâkim, 1407 – 1422): Endehud

İsmail Sufi b. Seyyid Ahmed (hâkim, 1422 – 1449 ?) : Endehud

Senceri-Türkmen

Firuz Şah (hükûmet, 1414-1444) : Eberkûh

Hanşah (hâkim, 1435 – 1435) : İsfahan

Mahmudşah (hâkim, 1435 – 1442 ?) : İsfahan

Saadet (daruga/hâkim, 1442? – 1446) : İsfahan

Alike'nin ailesi

Alike (hükûmet, ? – 1406 – 1440) : Merv, Serahs

Şeyh Ebu el-Fazl (hükûmet, 1440 - ?) : Merv, Serahs

Ebu Said Devrinde

Barlas

Ahmed b. Ali Farsi (hâkim, ? – 1460) : Herat

Ahmed b. Tevekkül (hâkim, ? – 1471/72) : Kandahar

Bilküt

Nur Said (hükûmet, 1460 öncesi – 1467)

Devleday'm ailesi

Ahmed Hacı (hükûmet, 1461-1467/68) : Herat

(hükûmet, 1467/68-?): Semerkand

Cani (hükûmet, ? – 1467/68?) : Semerkand

Hafız Muhammed Beg (hükûmet, 1463/64 – 1469): Endican

Nayman

Huday Birdi (1462-1463/64) : Endican

Argun

Şeyh Cemal (hâkim, ? – 1472/73)

Tarhan

Pir Ahmed (hâkim, ? – 1454/1455): Otrar

Hüseyin Baykara Devrinde

Nüküz

Vali (eyalet, 1470/71): Meşhed; (eyalet, 1471 - ?) Esterâbâd

Argun

Zunnun (der eyalet-i en vilayet istiklal yeft, 1480 – 1507): memleket-i

Kandahar ve Ferah Sehar Tülek ve Zemindaver

Seyyid Muhammed (= Muhammed Sa'id) (hükûmet, ? - ?) Endehud

Abdürrahman (hükûmet, 1461): Esterabad

Sencer-i Türkmen

Abdül-Halik (vali/hâkim, ? – 1486 - ?) : Harezm

Uygur

Ali Şir (hükûmet, 1486/87 – 1489 civarı) : Esterabad

Iraklı Türkmenler

Ahmed Müştak (eyalet, 1471 – 72) : Belh.³⁹⁰

Saraydaki memuriyetlere gelince, gerek hükümdar, gerekse mirzalar ve büyük beglerin içki, nöker ve çehreleri bulunuyordu. Bunlar hükümdarın veya begin şahsi hizmetine girerek, sarayda veya askeri hizmetlerde bulunup, devlet işlerinde yüksek mevkilere gelebiliyordu. Sarayda ayrıca mutfığa ve yemeklere nezaret eden, yemeklere zararlı şeylerin konulmamasına bakan Bukavul, bundan daha aşağı bir durumda, fakat aşçı olarak çalışan Bavurçi, hükümdar elini yıkarken ibrik tutan Aftabeci, saraydaki yatak, döşek, çadır gibi eşya ile hükümdar başşehirden ayrılınca konaklama yerlerinde çadırını kuran Ferraşlar, teşrifat işlerini gören Şigavul, Hacib veya Eşikağası ile hükümdarın çetirini taşıyan Şökürcü, atlar ve ahırlardan sorumlu olan Ahtacı, eğerler, gem ve yem torbaları ile hayvanlara dair öteki levazıma bakan Rikabdar, hâkimiyet alametlerinden olan Nevbet'in çalınması ve bunun için kullanılan aletlerin bulunduğu tablhone veya Nekkarehane'ye bakan Nekkareci ile av hayvanlarının yetiştirildiği Kuşhaneye bakan Kuşhane Emiri veya Kuş Begi'nin var olduğunu biliyoruz.³⁹¹

Timurlu vezirleri Selçuklu, Türk-Moğol, Safevî devletlerindeki vezirlerden farklıydı. Sayılan devletlerdeki vezir veya sahib-i divânlar Timurlulara göre güçlü bir konumda idi. Timurlularda ise vezirler çeşitli görevler icra etmekteydi. Askeri alanda seferlere katılmak, köprü ve kaleler inşa etmek gibi fonksiyonlar gösteriliyordu. Kimi vezirler seferlerde kendi adlarından başarıyla söz ettiriyordu. Fakat vezirlerin en çok temayüz ettiği alan mâliye idi. Malların kaydedilmesi ve bunun ilgili divana gönderilmesi, ordunun mâli ihtiyaçlarının karşılanması gibi görevler icra ediliyordu.

³⁹⁰ Ando, **a.g.e.**, s. 240-43

³⁹¹ Aka, **a.g.e.** s.115-16.

Onların imaret ve yargıya ilişkin de fonksiyonları vardı³⁹²

Vezirler devlet mali bürokrasisinin en üst konumundaki görevlileri oldukları³⁹³ için istifa ve siyak ilimlerini çok iyi bilmeleri gerekiyordu. Bu konuda iyi olanlar ve hükümdarın dikkatini çekenler vezir olarak tayin ediliyorlardı. Timurlular döneminde vezir olarak görev yapanların büyük ekseriyetinin babaları ya vezir ya da bürokraside yer almış simalardı. Bunun dışında işi iyi bilenlerden ders alma yoluyla da öğrenilebiliyordu.³⁹⁴

Bu bölüme son verirken Timurlu Devleti tarihinde önemli bir yer tutan suyurgal uygulamasından bahsetmek gerekmektedir. Bu, Moğolca bir terimdir ve “hükümdar tarafından tahsis/hibe” gibi bir anlama gelir. Bilhassa babadan oğula geçen nitelikte kalıtsal hibeleri ifade eder. Bu sistem, Ortaçağ’da Selçuklularla birlikte olgunluğa ulaşmıştır.³⁹⁵ Selçuklu Türkleri sayesinde İslam dünyasının doğusunda bu sistem yaygınlaşmıştır.³⁹⁶ Vergilerin toplanması, mezalim mahkemesi, güvenliğin genel denetimi ve dini işlerin yönetimini kapsayan idari bir ayrıcalığı içermekteydi. Uzun vadede bu sistem emirlere nazaran sultanın gücünün azalmasına ve sonunda Selçuklu İmparatorluğu’nun parçalanmasına sebep olmuştu.³⁹⁷

Suyurgal, vergi ve harçlardan başka idari ve yargısal ayrıcalıkları da kapsayan bir uygulamaya verilen bir isimdir. Suyurgal uygulaması, 13-14. Yüzyıllara kadar geri gider. Timur tarafından getirilmemişti. Bu, zaten kendi zamanında uygulanan bir pratikti. Timurlu devletinde suyurgal, çeşitli bölgelerin, şehirlerin, burçların önceleri Timur’un akrabalarına, sonra devlete hizmetleri geçmiş askerlere verilmesi ve nihayetinde Timur’a

³⁹² Yağlı, **a.g.e.**, s. 155-70.

³⁹³ Yağlı, **a.g.e.** s.126.

³⁹⁴ Hayrunnisa Alan, “Timurlularda Vezirlik Müessesesi”, **XVI. Türk Tarih Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Yay, c.1, 9-13 Eylül 2002, s.100-101.

³⁹⁵ Marshall G. S. Hodgan, **The Venture of Islam Vol. II**, Chicago and London 1974, s.62.

³⁹⁶ Barthold, **Turkestan v Epohu Mongolskogo Naşestviya**, s.369-370

³⁹⁷ Ann K. S. Lambton, “İkta üzerine Düşünceler”, Çev. Halil İbrahim Hançabay, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 25, Bursa 2016/2, 165-184, s.181.

boyun eğmiş olan kişilerin önceden sahip oldukları arazilerin kendilerinde bırakılması şeklinde uygulanmıştır.³⁹⁸ Şahruh devrinde suyurgal veya tiyullar genellikle emirlere buldukları yerin dışında veriliyordu. Frederick Starr Timurlularda suyurgal uygulamasıyla ilgili olarak Lost Enlightenment adlı eserinde şöyle bir analiz yapmaktadır “Göçebe selefleri gibi Timur da hızlı bir şekilde düzenli bir vergi sisteminin önemini kavramıştı. Şehirleri ezmek devletin hazinesi için yararlı olmayacaktı. Timur’un bürokratları bu yüzden geniş toprakları hanedandan çeşitli kimselere dağıtılıp, düzenli ödemeler alarak hazineyi doldurma yolunu tercih etmişlerdi. Fakat bu şaşırılmayacağı gibi zamanla yeni bir merkezi kontrolün ötesinde yer alan, zengin ve otonom kişiler sınıfının ortaya çıkmasına neden oldu. Bu kişilerden bazıları kültürel faaliyetlere patronaj uyguladı, fakat aynı zamanda Timur’un devletinin parçalanmasına neden olan merkezkaç problemlerin mümessili oldu.³⁹⁹ Ali Şir Nevai bu kültürel patronajın önemli örneklerinden biridir.⁴⁰⁰ Bilhassa 16. Yüzyılda Cengizilerin otoritesinin önemli ölçüde azalmasına paralel olarak siyasal arena da daha fazla boyların söz sahibi olması suyurgal uygulamasının da karakterinin değişmesine neden olmuştur. Eskiden daha çok tarkanlara, ve hizmetleriyle ayrıcalık kazanan sıradan insanlara verilen suyurgallar 16. Asırda daha çok akrabalara dağıtılır olmuştur. Timurlu devletini fethettikten sonra Muhammed Şeybani Han, suyurgalları hep kendi akrabalarına dağıtmıştı.⁴⁰¹

³⁹⁸ Roemer, **Persien**, s. 117-18; Roemer, **Timur in Iran**, Cambridge History of Iran ed. P. Jackson, Cambridge 1986, ss. 42-47 s. 94-95; Petruşevskii, **K İstorii İnstituta Soyurgala, Sovetskovo Vostokovedeniye**, VI, Moskova 1949; Leningrad, ss. 227-246, s. 228-230; Kazım Paydaş, **Moğol ve Türk Devletlerinde Suyurgal Uygulaması**, Bilig, Güz/2006, sy-39, 195-218, s.198.

³⁹⁹ F. Starr, **Lost Enlightenment**, Princeton, 2013, s.486.

⁴⁰⁰ Starr, **a.g.e.**, s.502.

⁴⁰¹ Pochekaev R. Yu. “The Evolution of Soyurghal in Chinggisid and Non-Chinggisid States during the Post-Imperial Period”, **Zolotoordynskoe obozrenie = Golden Horde Review**, 2018., vol. 6, no. 4, pp. 729-740, s.731.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Kuruluş, Gelişim ve Yıkılış Devrinde Türk Bozkır Aristokrasisi

A) Timurlu Devleti'nde Emirler

Çoğunlukla Türklerden ve Türkleşmiş Moğollardan oluşan Emirler tabakası, Timurlu “memalik-i mehruse”sinin yönetici tabakasını oluşturur. Onların kaderi Timurlu hanedanının kurduğu devletin yükselişi ve çöküşüyle yakından ilintilidir. Bu göçebelere birçok yazar Çağatay demiştir. Timurlu hâkimiyeti altında Çağatay Ulusu yabancı unsurlara kapalı bir politik ve kültürel birlik görünümü arz etmekteydi. Hafız-ı Ebru Yayık Sufi Kongırat'ın Timur'a olan sadakatini göstermek için Harezm savaşında özel bir çaba gösterdiğini, çünkü onun Çağatay Ulusuna bigâne olduğunu söylemektedir.⁴⁰²

Bu yüzden Bahadırılık müessesesi oldukça önemliydi. Bahadır savaşlarda kahramanlığı ile sivrilen kimselere verilen bir isimdi. Timurlular, Türkmenler ve Özbekler devrinde bu unvan her hükümdarın isminin yanında kullanılmıştır.⁴⁰³ Muizzü'l-Ensab'ta Timurlu hükümdarlarının bahadırlarını incelediğimizde en çok bahadırın Timur devrinde temayüz ettiği göze çarpmaktadır. Muizzü'l-Ensab'ın Paris yazmasına göre Timur'un bahadırları şu kimselerdi:

Çintay Kıpçak; Bayan Kavçin; İyke Bahadır; Olcay Buğa Nüküz; İlçi Ketme; Suyunç-Timur Bahadır; Olcay Buğa Nüküz; Şeyh Ali Bahadır; İlçi Buğa Kavçin; Bahtı Şah-Oğlan; Seyyid Hoca (Ali Bahadır'ın oğlu); Ebu Bekir Bahadır; Ak Timur Bahadır; Suyunçak; Kara Hindu Nüküz; Apaçı Kelte Kavçin; Şeyh Timur Bahadır; Karaman Bahadır; Kazan Buğa (Arslan-Bahadır'ın oğlu); Şeyh Ali Bahadır.

⁴⁰² Ando, **a.g.e.**, s.218-19.

⁴⁰³ Doerfer, **a.g.e. II. cilt**, s.366.

Bahadırların bilhassa Timur devrinde sayısının fazla olmasını pek tabii olarak Timur devrindeki savaş ve fetihlerin sıklığına bağlayabiliriz. Timur, seferden sefere koşarken savaş meydanları bahadırların eğitim alanı oluyor, bu meydanlarda Türk emirleri kendisini Timur'a kanıtlamak için çabalıyordu. Hatta emirlerin kendi aralarında bu hususta rekabete girdiği görülür. Mesela kroniklerde Hıtay Bahadır ve Şeyh Ali Bahadır arasında bahadırılık rekabeti olduğuna dikkat çekilir. Bu iki bahadır her savaşta saldırı esnasında ön sırada olmak için birbirleriyle tartışmışlar.⁴⁰⁴

Shiro Ando Muizzü'l Ensab'ın bütün yazmalardan da istifade ederek Timurlu emirleri hakkında şöyle bir tablo oluşturmuştur. Biz de Paris yazmasına dayanan Rusça tercümeyle bir kontrol gerçekleştirdik. Ando oluşturduğu tablo listeyi eksiksiz aktarmaktadır:

Timur Devrinde

Barlas: Yadigâr Barlas; Murad Barlas; Lal Barlas, Hudaydâd-Çini Barlas⁴⁰⁵, Mirke Barlas (Timur'un damadıydı, ayaklandı ve cezalandırıldı); Argun Barlas; Tevekkül Barlas; Çin Barlas, Mızrab Barlas; Togan Buğa Barlas; Muhammed Derviş Barlas; Rüstem Tagay-Buğa Barlas; Şeyh Muhammed Bayan Barlas;

Duğlat: Süleyman Duğlat (Sahib Kıran'ın damadı, Şahrüh'un hizmetine verilmişti); Davud Duğlat;

Dörbetler (Ulus-u İlçigiday⁴⁰⁶): İskender (tavacı), Ali Kavçin(tavacı); Ak Timur (bahadır); Şeyh Timur (bahadır); Ebu Bekir Kavçin bahadır); İnak Humari (tavacı);

⁴⁰⁴ Ando, **a.g.e.**, s.101-102.

⁴⁰⁵ Bu kişi kaynaklarda Hudâdâd, Emir Hudaydâd Hüseyini, Hudaydâd Çini Barlas isimleri ile geçmektedir. Yağlı, "Timurlu Devleti Emirleri I-Barlas Boyu: Hudaydâd Hüseyini Barlas", **Türk Tarihine Dair Yazılar**, Ed. Alpaslan Demir, Tuba Tombuloğlu, Eralp Erdoğan, Ömer Düzbakar, Ankara 2018, ss. 745-758, s.758.

⁴⁰⁶ Ando, Ulus-u İlçigiday ya da Kavm-i İlçigiday adlandırmasının Kebek Han'ın maiyetinde yer alan ve Çağatay Prensi Yasavur'un Horasan'daki isyanını bastırarak Yasavur'u öldüren İlçigiday'ın isminden geldiği kanaatindedir. Ando, **a.g.e.** s.88.

Naymanlar (Ulus-u İlçigiday): Ak Buğa Nayman; Seyyid Ali Tutak Nayman; Saadet Nayman; Timur Hoca Nayman; Lütfullah Nayman; Ali Sultan (tavacı)

Kıpçaklar (Ulus-u İlçigiday): Osman-ı Abbas İlçikday (suç işledi ve öldürüldü); Şemseddin (tavacı); Seyf ül-Mülk; Hıtay Bahadır; Caka (tavacı) Hudâdâd (tavacı), Şeyh Ali, Yusuf Celil, Sevinçek (bahadır);

Nüküzler (Ulus-u İlçigiday): Mönke Nüküz, Allahdad, Musaka, Hacı Seyfeddin, İlçi Kesteme (bahadır) Olcaybuğa (bahadır) Kara Hindu (bahadır)

Bilküt: Şah-Melik Bilküt; İku Timur (mühürdar); Şah Melik (mühürdar); İlçi Buğa Kavçin (bahadır); Şeyh Muhammed Kavçin (mühürdar); Taban Kavçin (bahadır);

Celayir: Adilşah, Sarıbuğa, Birdi Beg, Şeyh Nureddin

Sulduz: Şeyh Muhammed, Devlet Timur (tavacı), Buri (tavacı)

Merkit: Hoca Yusuf

Tarhan: Gıyaseddin

Yasavuri: Hacı Mahmudşah (Sahib Kıran'ın teyzesinin oğlu)

Senceri-Türkmen: Argun Şah

Kıyat: Burhan Oğlan (Emir Timur tarafından idam edildi)

Horasanlılar: Muhammed Sultan Şah

Harezmliler: Lokman (tavacı)

Diğer emirler: Eleke Kavçin; Erdeşir Kavçin; Heri Melik; Besteri; Muhammed ül-Buğra; Hacıka Kavçin; Kazan Timur (Suç işledi, Moğolistan istikametinde kaçtı ve orada

öldü); Ebaçi Kelte Kavçin; Tektek Kavçin; Devletşah-bahşi; Uç-Kara; Kûçik, Tumançı; Şah Bahşi; Allah-Dadaş.⁴⁰⁷

Barlas emirleri Timur devrinde tartışılmaz şekilde diğer boylardan üstündür. Ancak Timur Duğlat boyuna da özel bir önem vermiştir. Bilhassa bu iki boydan gelen emirler Timur devrinde idarede en üst yerlerde yer almıştır. Ancak Timur diğer boylardan gelen kimseleri de idaresinde yüksek yerlere getirmiştir.

Timur'un bütün emirleri arasında kendisine en yakın gördüğü ve büyük yetkileri bahsettiği emirler şunlardı: Timur'un iki kayın biraderi Davud Duğlat ve Müeyyed Arlat, iki Barlas; Caku ve Hüseyin, iki Kıpçak emiri, Abbas ve kardeşi Hitay ve iki kavçin, Taban ve Kumari İnak. Çağatay Ulusunda güçlü olmayan boylardan gelen iki emir daha vardı; Akbuğa Nayman ve Seyfeddin Nüküz. Boy isimleri belirtilmeden gösterilen emirler arasında İlçi, Şeyh Ali, Aktimur ve Eyeci Timur vardı. Sarıbuğa Celayir de Timur'un maiyetindeydi. Bunların dışında Uç Kara, Gıyaseddin Ali Tarhan ve Togay Buğa Barlas da Timur'un maiyetinde idi.⁴⁰⁸

Şahruh Devrinde

Barlas: Emir İçil Mirza; Emir Sultan Şah (emir-i divan); Emir Tevekkül; Emir Şeyh Lokman (tavacı); Pir Lokman (tavacı); Emir Mızrab (divan emiri, tümen komutanı, tavacı); Emir Sultan Muhammed (tavacı); Emir Sultan Bayezid (divan emiri ve tümen komutanı); Emir Nuşirvan; Emir Cakana Barlas; Emir Seyyid Hoca (emir-i divan, divan emiri, tümen komutanı, sonradan isyancılara katıldı ve Emirzade Pir Muhammed'in tarafına geçti. Onu tutuklayan Pir Muhammed, Şahruh'a geri gönderdi ve bu emir idam edildi.); Emir İlyas Hoca (divan emiri, tümen komutanı, başlangıçta Muhammed

⁴⁰⁷ Muizzü'l-Ensab, s.117-18; Ando, **a.g.e.**, s.66-68.

⁴⁰⁸ Manz, **a.g.e.**, s.74-75.

Sultan'ın hizmetindeydi, sonra Şahruh'un hizmetine geçti. Kum ve Rey yöneticisi oldu)

Emir Yusuf Hoca (emir-i divan) Emir Seyyid Yusuf (emir-i divan, mühürdar);

Tarhan: Emir Ali (emir-i divan, tümen komutanı), Hasan Sufi (divan emiri, tümen komutanı, tavacı); Emir Mihrab (divan emiri, tümen komutanı); Emir Muhammed Sufi (emir-i divan, tavacı); Emir Yusuf; Emir Hüsrev; Emir Muhammed Gıyas;

Senceri-Türkmen: Emir Firuz Şah (divan emiri, tümen komutanı, Aberkuh yöneticisi); Emir Ahmed (emir-i divan); Emir Handşah; Emir Mahmudşah; Emir Saadet (divan emiri, tümen komutanı);

Alike'nin ailesi: Emir Alike Kükeltaş (divan emiri, tümen komutanı, Merv, Serahs yöneticisi, İsfahan'dan vergileri toplayan kişi (Muhassıl)); Emir Şeyh Ebu'l-Fazl (emir-i divan, Merv ve Serahs yöneticisi, İsfahan Muhassılı, kükeltaş emir.)

Dörbet (Ulus-u İlçigiday): Emir Cihan-Melik (divan emiri, tümen komutanı, tavacı, ayaklandı, yakalandı ve idam edildi);

Nayman (Ulus-u İlçigiday) Lütfullah (emir-i divan, tümen komutanı)

Kıpçak (Ulus-u İlçigiday): Emir Gıyaseddin (divan emiri, tümen komutanı), Emir Osman (emir-i divan); Yusuf Celil, Hasan Candar (= Hasan Aga, tümen emiri, divan emiri, tavacı, isyan etti, sonra Kâbe'ye hac görevini ifa etmeye gitti, dönerken yolda öldü); Emir Muhammed Abbas;

Nüküz (Ulus-u İlçigiday): Musaka (divan emiri, tümen emiri, Uluğ-Beg Küregen'in emrine verilmişti); Emir Abdüssamed (divan emiri, tümen komutanı, tavacı, sonradan isyan etti, Pir Muhammed'in tarafına geçti, sonradan isyan etti ve önce Emirzade Pir Muhammed'in, akabinde Emirzade İskender'in tarafına geçti. Şahruh İsfahan'a geldiğinde bu kişi affedildi);

Bilküt: Emir Şah-Melik (divan Emiri, tümen komutanı, Harezmi yöneticisi)

Duğlat: Emir Süleymanşah (divan emiri, tümen komutanı, emir-ül ümera. Sonradan isyan etti ve Emir Halil'in tarafına geçti.)

Arlat: Emir Yadigâr Şah; Emir Baydu;

Özbek: Melik Hüseyin (yasavul); Emir Ferruh Hüseyin (yasavul) Emir Çeharşenbe (yasavul);

Buharalı: Emir Muhammed-i Pirzad.

Uluğ-möng: Emir Yusuf-hoca (divan emiri, serdar, tümen komutanı, Kum, Rey, Luristan, Erdebil yöneticisi)

Diğer Emirler: Emir İbrahim Cihan Şah (divan emiri, tümen komutanı, tavacı); Emir Pir-Muhammed (divan emiri, tümen komutanı, Amul ve Sari yöneticisi. Sonradan "yasaya" göre idam edildi); Emir Nemdek (Cihan Şah Melik isyanına katıldı ve idam edildi); Emir Ferman Şeyh b. Melik Şah Bahşi; Emir Seyyidi; Emir Yunus; Emir Hızır Hoca; Emir Hand Said Ateke; Emir Şibli; Emir Sultan Kabul⁴⁰⁹

Shiro Ando Şahruh dönemi emir topluluğu ile ilgili iki önemli tespit yapmaktadır:

- 1) Timurlu devrinde önem arz eden emirler grubu, Barlas boyu üyeleri hariç bu dönemde önemlerini yitirmiştir. Yani Şahruh döneminde emirler panoraması değişmiştir.
- 2) Barlas boyu Şahruh devrinde açık üstünlüğüyle öne çıkmıştır. Bunun dışındaki değişiklikler de Şahruh'un şahsi ilişkileri sonucu meydana gelmiştir.⁴¹⁰

Şahruh tıpkı babası gibi güvendiği adamları idarede hep yakınında tuttu. Genel olarak bakıldığında Şahruh devrinde dört emir hiyerarşinin tepesinde durmaktaydı. Emir Mızrab

⁴⁰⁹ Muizzü'l-Ensab, s.152-54; Ando, **a.g.e.** s.120-22.

⁴¹⁰ Ando, "Das Corps der timuridischen Emire unter Sahruh", **ZDMG** cilt 139 No: 2 Stuttgart 1989, 368-386 s.393-94

Barlas boyundandı ve Barlas Şahruh'un ait olduğu boydu. Emir Hasan Sufi Tarhan boyundandı bu boy Şahruh'un kız aldığı ve akrabalık ilişkisi kurduğu bir boydu. Emir Alike Şahruh'un Atabeyi idi. Emir Firuz Şah ise Argun Şah ailesinden idi ve Şahruh bu aileyle muhtemelen çocukluğundan beri bir yakınlık içindeydi. ⁴¹¹ Bilhassa Şahruh devrinin sonraki döneminde güç Emir Alike ve Emir Firuz Şah'ın elinde toplanmıştır. ⁴¹²

Şahruh devrinde Barlas ve Tarhan emirleri ezici üstünlüğe sahip bir konumu işgal eder⁴¹³. Barlas boyunun İçil şubesinden İçil Mirza gelmekteydi. İldar Sülalesinden Sultan Şah gelmekteydi. Lala şubesinden Tevekkül gelmekteydi. Yisunte Münke şubesinden Pir Lokman ve Şeyh Lokman gelmekteydi. Şirga sülalesinden Mızrab, İbrahim Sultan, Sultan Muhammed, Ali, Sultan Bayezid gelmekteydi. Nuşirvan'ın soyu bilinmemekteydi. Çeken Barlas şubesinden Seyyid Hoca, İlyas Hoca, Yusuf Hoca ve Seyyid Yusuf gelmekteydi ki bunların hepsi emir-i divandı. Bu dönemde kısacası Barlas boyundan on beş tane emir vardı. Sekiz tane emir-i divan, beş tane tavacı bir tane emir-ül ümera çıkmıştı. ⁴¹⁴ Tarhan boyundan emir-i divan Ali, emir-i divan Sufi, emir-i divan Mihrab, emir-i divan ve aynı zamanda tavacı Muhammed Sufi, Yusuf, Hüsrev ve Muhammed Gıyas çıkmıştı. Burada Tarhan boyundan çıkan emirler Timur dönemine nazaran sayıca artış göstermekteydi. ⁴¹⁵

Şahruh devrinde idarede şaşırtıcı bir şekilde Tarhani emirler ön plana çıkmaya başlamıştır. Bunun Şahruh'un Barlas boyuna karşı devlet içerisinde dengeleyici bir başka unsur arama çabasının bir sonucu olduğu kanaatindeyiz. Akrabalık müessesesi devletin idaresinde liderin kendi maiyetine yeni kişiler dâhil ederken müracaat ettiği müesseselerden biriydi. Buna Timur'un da müracaat ettiğini görüyoruz. Mızrab bin Caku Barlas'ın kuzeni Edigü, Timur'un bir kuzeni ile evlenmişti ve Kirman valiliğini elinde

⁴¹¹ Ando, "a.g.m.", s.393

⁴¹² Ando, **a.g.e.**, s.139

⁴¹³ Ando, "a.g.m.", s.369.

⁴¹⁴ Ando, **a.g.e.**, s.120-22.

⁴¹⁵ Ando, **a.g.e.**, s.121-22.

tutuyordu. Emir Abdül-Samed b. Hacı Seyfeddin de hanedana akraba olan bir aileden geliyordu. Ayrıca emirlerle hanedan arasında kurulan akrabalık bağları emirlerin devlet içerisindeki yerini sağlamlaştıran bir faktördü. Hanedan ile akrabalık ilişkileri kurmak suretiyle ayrıcalıklarını güçlendiren aileler arasında Gıyaseddin Tarhan'ın ailesi sayılmalıdır. Ali Tarhan ve Hasan Sufi Şahruh'un eşi Gevherşad'ın kardeşleri idi.

Bunun dışında Şahruh'un etrafında onunla akrabalık bağı bulunmayan fakat Timur'a hizmet eden emirlerin oğulları yahut akrabaları vardı. Seyyid Hoca bin Şeyh Ali Bahadır, Timur'un takipçisi Hitay'ın yeğeni Hasan Candar, Aktimur'un akrabası Meliket ve Meliket'in oğlu Cihan Melik bu grubun içindeydi. Bunlara ek olarak nereli olduğu bilinmeyen Pir Muhammed bin Pulad vardı. Bütün bu emirlere Timur tarafından ayrıcalıklar verilmişti.⁴¹⁶

Akrabalık ilişkisi taşımaması bir yana, Çağatay ulusundan bile olmayan emirlerin Şahruh idaresinin sütunları arasına girdiği görülmektedir. Emir Çıharşanbe ve Emir Fermanşeyh, Timur'un ölümünden sonra Şahruh'a katılan ve Çağatay elitlerinden olmayan iki emirdi. Emir Çıharşanbe Muizzü'l-Ensab'ta Şahruh'un bir yasavulu olarak gösterilmektedir. O 1415 yılında İskender b. Ömer Şeyh'e karşı yapılan operasyona katılmıştı. İkinci Azerbaycan savaşında bu kişi ölmüştür.⁴¹⁷ Bunun dışında Şahruh yönetiminin temelini teşkil eden yeni emirler vardı. Bunlar Yezd valisi Celaleddin Çakmak Şami ve Kirman valisi Gunaşirin idi.

Ebu'l Kasım Babur Devrinde

Arlat: Emir Sultan Mahmud Arlat; Emir Baydu Arlat

Senceri-Türkmen: Emir Sultan Hüseyin Firuz Şah;

⁴¹⁶ Manz, **a.g.e.**, s.22.

⁴¹⁷ Shiro Ando, **a.g.e.**, s.169-70.

Alıke'nin Ailesi: Emir Şeyh Ebu-l Fazl

Diğer Emirler: Emir Seyyidi Yusuf; Emir Şir Hacı (tavacı); Şeyh Ebu Said (tavacı); Emir Sultan Ebu Said; Emir Hüseyn; Emir Ahmed Firuz Şah; Emir Baba Hasan; Emir Payanda; Ali Duladay; Emir Hüseyn Divane; Emir Hudâdâd; Muhammed Salih; Muhammed Hudâdâd; Emir Hasan Candar, Emir Hacı Vecih; Cümle-bik; Emir Bühlül; Üveys⁴¹⁸

Sultan Ebu Said Devrinde

Barlas: Emir Ali Parsi; Emir Osman;

Argun: Emir İzi-birdi; Emir Can Said; Emir Urus; Emir Sultan; Emir Sevinç-Timur; Emir Farid; Emir İbrahim; Emir İskender Bahadır; Emir Şeyh Cemal; Emir Muhammed Hoca; Emir Burhan Said; Emir Pir Hacı

Nüküz (Ulus-u İlçigiday): Emir Mahmud Musaka

Nayman (Ulus-u İlçigiday): Emir Muhammed Ali-yi Timurtaş (pervanecei), Emir Sultan Ahmed-i Timurtaş (tavacı), Emir Abdül Ali-yi Timurtaş (tavacı);

Kıpçak (Ulus-u İlçigiday): Emir Şeyh Hacı Abbas;

Bilküt: Emir Nur Said; Emir Hudâdâd; Emir Abdürrahman-i Taban

Devleday'ın Ailesi: Emir Cani; Emir Muhammed-i Cani;

Aparı: Emir İskender (emir-i tümen)

Burkut: Emir Davud

Moğol: Emir Kanber Ali (tavacı, pervaneci), Emir Yar Ali (emir-i tümen)

Sağerçi: Emir Şir Hacı;

⁴¹⁸ Muizzü'l Ensab, s.174.

Kavçin: Emir Payende Muhammed (tavacı); Emir Düst Muhammed (tavacı); Emir Dekene (tavacı); Emir Ali Sultan (tavacı); Emir Muhammed Mezid (tavacı); Emir Muhammed Emin; Emir Hudâdâd;

Diğer Emirler: Emir Sultan Muhammed-i Musa (tavacı); Emir Muhammed Yar (tavacı); Emir Musa Pir Muhammed-i Melik (tavacı); Emir Muhammed Hazin (tavacı); Emir İbrahim Oğlan (emir-i tümen); Emir Mahmud Hoca Oğlan (emir-i tümen); Emir Abdü'l-Vali (emir-i tümen); Emir Pir Muhammed (emir-i tümen); Emir Ebu Said (emir-i tümen); Emir Melik İslam (emir-i tümen); Emir Külün Kiya (emir-i tümen); Emir Sultan Ahmed-i Gıyas Beg (emir-i tümen); Emir Hacı Ali (emir-i tümen); Emir Can Baba (emir-i tümen).⁴¹⁹

Argun emirleri Ebu Said devrinin en ayrıcalıklı emirleri olmuştur. Fakat bu boydan gelen emirler Ebu Said devrindeki etkin konumlarını onun halefleri döneminde koruyamadı. Handmir'in ifadesine göre 1470'li yılların başında Sultan Ahmed devrinde Semerkand'ta Argun emirleri ile Tarhan emirleri arasında çatışma meydana gelmiş, Argunlar Herat'a yönelmek zorunda kalmışlardı. 1490'lı yıllara gelindiğinde Maverâünnehr'de güç Tarhan emirlerinin elinde bulunuyordu.⁴²⁰

Barlas emirleri bu devirde Timur ve Şahrüh devrinden biraz daha az ağırlığa sahip olmuştur. Yine de Barlaslar bu devirde önemli emirler çıkarmıştır. Bu emirlerden Emir Farsi biraz sonra kendisinden bahsedeceğimiz gibi Sultan Ebu Said için önemli hizmetler ifa etmişti. Ama Argun emirlerinin yanında Barlas emirleri hükümdara yakınlıkları ve ifa ettikleri görevler bakımından biraz daha geri planda kalmaktaydı.

Ando'ya göre Ebu Said devrinde Tarhan emirleri olarak verilen kişiler Şahrüh devrinin tarhanlarıyla şecere bağlamında hiçbir yakınlığa sahip değildir. Ebu Said

⁴¹⁹ Muizzü'l-Ensab, s.179; Ando, **a.g.e.** s.172-73.

⁴²⁰ Ando, **a.g.e.**, s.177.

devrindeki Tarhanlar köken bakımından Cuci Ulusu'ndandır. Tarhanlar Sultan Ebu Said devrinde, pek bir önem arz etmemiştir.⁴²¹

Hüseyin Baykara Devrinde

Hüseyin Baykara Merv'de iken etmiş emirler (1457):

Barlas: Emir Pir Sultan (tavacı)

Arlat: Emir Hasan

Celayir: Emir Üveys (pervaneci)

Argun: Emir Abdurrahman b. Kubad (mühürdar, pervaneci)

Senceri-Türkmen: Emir İsmail b. Handşah (mâl)⁴²²

Alıke'nin ailesi: Emir Şeyh Ebu'l Fazl (mâl)

Iraklı Türkmenler: Emir Şeyh Zu'l-Nun Müştak

Iraklı: Emir Abdül-Ali b. Huş Muhammed (mühürdar)

Şirazlı: Emir Seyyid Muhammed

Diğer Emirler: Mahmud-i Çerkes; Hasan-i Çerkes; Ali Dad Mülk (mâl); Can Ahmed (pervaneci, emir-i ahta); Can Ali (yasavul); Tengriberdi-yi Yuldi Şah (mühürdar); Kazak-ı Yuldi (mühürdar)

1457'den 1458 sonbaharına kadar Hüseyin Baykara'nın emirleri:

Celayir: Misri (mâl), Ebu Şeyhim (tavacı)

Argun: Emir Abdürrahman Kubad (mâl, kuşçu);

⁴²¹ Ando, **a.g.e.** s.180-81.

⁴²² Divan-ı mal.

Kıpçak: Emir Melik Muhammed-i Seyyid Ahmed

Özbek: Emir Şerbet Hoca (mâl)

Türkmen: Emir Şad (mâl); Emir Misr (mâl)

Kavçin: Emir İbrahim (mâl, bukavul)

Diğer Emirler: Kuli-yi Devlet Melik; Muhammed-i Hudâdâd (tavacı); Devlet Hoca Candar; Kara Bahadır; Şeyh Baba; Mevlana İsa; Maksud İranci; Şah Kuli; Davud-u Mir Eşkar;

1458'den 1460 yılına kadar Hüseyin Baykara'nın Emirleri:

Barlas: Emir Muzaffer; Emir Muhammed (mâl); Emir Ethem-i Pir Sultan; Emir Sultan Ebu Said (tavacı)

Tarhan: Emir Abdul-Ali (mâl); Emir Muhammed Mezid (mâl);

Nüküz (ulus-u İlçigiday): Emir Vali Beg (mühürdar)

Özbek: Emir Şeyh Hüseyin-i Ferruh Hüseyin (mâl), Emir Uluğ Beg (tavacı)

Hazerceribi: Emir Seyyid Muzaffer (mâl)

Simanlı: Emir Hoca Gıyaseddin (mâl)

Türkistanlı: Emir Seyyid Ali (mühürdar); Emir Tülek (suçi)

Iraklı: Emir Abdül-Ali-yi Muhammed (mühürdar)

Diğer Emirler: Ağa Ali Rûzefzûn; Eyyüb; Derviş Muhammed (suçi); Abdül-Ömer Cevidi; Ahmed Kirik; Pir Ali Lûti; Birdi Beg (bahşi); Muhammed Kikeç; Abdullah Fahreddin; Emir Kul Ali (suçi); Emir Şeyh Beyazıd Bayrı; Emir Seyyid Muhammed; Emir Abdullah Hoca;

1460'dan 1461 Mayıs'ına kadar Hüseyin Baykara'nın Emirleri:

Barlas: Emir Nuşirvan

Kongırat: Emir Atuk Sufi; Emir İskender; Emir Ak Sufi; Emir Şah Sufi b. Ak sufi; Emir Muhammed Sufi b. Ak Sufi; Emir Devlet Sufi b. Ak Sufi; Emir Osman Sufi;

Salur: Emir Sultan Ebu Said; Emir İbrahim; Emir Mahmud;

Özbek: Emir Gıyas;

Oyrat: Emir Muhammed;

Türkmen: Emir Bahti

Moğol: Emir Seyyid Hasan;

Tarumlu: Emir Şeyh Zahid;

Iraklı: Emir Muhammed;

Diğer Emirler: Emir Yusuf Sufi Candar; Emir Sultan Ali; Emir Muhammed Ali; Emir Hoca Ali Çehre; Emir Kul Ali Çehre; Emir Behlül Sufi; Emir Muhammed; Emir Uluğ Ata; Emir Bezr Bayri; Emir Hoca; Emir Mevlana Pir ali Muhammed Candar; Emir muhammed divan; Emir Bermezid; Emir Ahmed; Emir Salar; Emir Şeyh Mezid Oğlu Barkan; Emir Sıddık; Emir Abbas; Emir Ebu Bekir; Emir Hamza-yi Kûçek

1461 Mayısından 1461 sonbaharına kadar Hüseyin Baykara'nın emirleri:

Barlas: Emir Muzaffer (mâl); Emir Muhammed b. Muhammed Ali;

Celayir: Emir Turan (tavacı); Emir Sultan Hüseyin (tavacı); Emir Hasan Şeyh Timur (mâl);

Özbek: Emir Nayma Sufi (tavacı) Emir Kul Çerkes (tavacı); Emir Sultan Muhammed b. Gıyas Beg (mâl);

Kongırat: Emir Efak (tavacı);

Argun: Emir Abdürrahman (mâl, barsçı);

Diğer Emirler: Emir Baba Ratan (mâl); Emir Sultan Muhammed b. Ferman Şeyh (barsçı);

Emir Şeyh b. Hand Said (barsçı)

1469 Mart'ından sonra Hüseyin Baykara'nın Emirleri:

Barlas: Emir Cihangir; Emir Ahmed-i Ali Farsi (mâl); Emir Şah Hüseyin; Emir Efdel;

Emir Şah Melik (bukavul);

Arlat: Emir Pir Muhammed (mâl); Emir Şeyhim b. Pir Muhammed (mühürdar)

Celayir: Emir Hasan Şeyh Timur (mâl)

Tarhan Emir Şeyh Ebu İshak (tavacı); Emir Yusuf (mâl); Emir Ebu Müslim (tavacı); Emir

İsfendiyar (pervaneci)

Nüküz (Ulus-u İlçigiday): Emir Vali Beg (tavacı, mâl); Emir Muhammed b. Vali Beg

(mühürdar)

Nayman (Ulus-u İlçigiday): Emir Abdül-Ali b. Timurtaş (tavacı); Emir Ahi b. Timurtaş

(tavacı)

Kıpçak (Ulus-u İlçigiday) Emir Sevinç Abbasi (mâl)

Sencer-i Türkmen: Emir Abdül-Halîk Firuz Şah (mâl)

Argun: Emir Sultan (mâl)

Moğol: Emir Seyyid Murad Oğlakçı (mâl), Emir Seyyid Muhammed Oğlakçı (mâl); Emir

Muhammed-i Emir Ahur (pervaneci); Emir Seyyid Hasan b. Seyyid Murad (pervaneci);

Uygur: Emir Şir (mühürdar); Emir Derviş Ali Kitabdar (pervaneci);

Erhengli: Emir Sultan Hasan (mâl);

Hvafi: Emir Hoca Mecdeddin (Pervaneci)

Diğer Emirler: Emir Sultan Bayezid Oğlan; Emir Hasan Mülki; Emir Yusuf Sufi Candar; Emir Şeyh Ahmed Süheyl; Emir Moğol; Emir Nazar Sufi b. Yusuf Sufi Candar; Emir Hudâdâd; Emir Muhammed Ali; Emir Davu-u Mir Eşker; Emir Hoca Ahmed Barik; Emir Sultan Ahmed Cügançı; Emir Tahi Sadık; Emir Sıddık; Emir Kul Ali; Emi Keke; Emir Muhammed Ali Küyûk; Emir Nimet; Emir Hacı Muhammed; Emir Şeyh Ebu Said Candermiyan.

1469 sonbaharından sonra Hüseyin Baykara'nın emirleri:

Barlas: Emir Muzaffer (tavacı, mal)

Arlat: Emir Zeynelabidin (tavacı); Emir Cafer (tavacı); Emir Ali Ekber (tavacı); Emir Ebu Yusuf;

Nüküz (Ulus-u İlçigiday): Emir Vali Beg (tavacı, mâl)

Kıpçak (Ulus-u İlçigiday): Emir Şeyh Abdullah Abbasi (tavacı); Emir İskender Abbasi (tavacı)

Tarhan: Emir Hacı;

Özbek: Emir Gıyas (tavacı, barsçı); Emir Sultan Bayezid b. Gıyas (bahşi);

Uygur: Emir Ali Şir; Emir Hacı Muhammed (bahşi)

Devleday'ın Ailesi: Emir Hacı Muhammed Hüsrev (tavacı)

Iraklı Türkmenler: Emir Ahmed Müştak (mâl)

Kavçin: Emir Ali Sultan

Diğer Emirler: Emir Seyyid Hasan Erdeşir; Emir Kerimdad b. Mevlana Mübarekşah; Emir Muhammed Ali Haydar (bahşi); Emir Sayenrû; Emir Veled Sadr İslam; Emir Gıyaseddin b. Necmeddin Tavacı; Emir Yusuf b. Mahmud; Emir Sultan Ahmed; Emir Hoca Ahmed; Emir Sübûr.

1473/74'den sonra Hüseyin Baykara'nın Emirleri

Barlas: Emir Ahmed-i Ali Farsi (mâl); Emir Ahmed-i Tevekkül (mâl); Emir Feridun (tavacı); Emir Şeyh Lokman (tavacı); Emir Muzaffer; Emir Muhammed Burunduk (mâl)

Argun: Emir Muhammed Said Urus (mâl); Emir Aşık Muhammed (mâl); Emir Zü'l-Nun Mevlana Nusret (tavacı); Emir Sultan (tavacı); Emir Muhammed b. Sultan;

Arlat: Emir Pir Muhammed (mâl) Emir Abdi muhammed (tavacı);

Kıpçak (Ulus-u İlçigiday): Emir Sevinç Beg Abbasi (mâl);

Senceri-Türkmen: Emir Abd'ül-Halik Firuz Şah (mâl)

Özbek: Emir Sultan Bayezid-i İle (mâl);

Uygur: Emir Sultan Hasan Bayezid-i İle (mâl);

Türkmen: Emir Seyyid Beg (mâl);

Kavçin: Emir Şeyh Derviş (tavacı)

Diğer Emirler: Emir Gıyas (tavacı, bahşi); Emir Ebu'l Kasım b. Haldar (tavacı); Emir Abdül-Halik (bahşi, pervane-nevis); Emir Moğol Candar (tavacı)⁴²³

Timurlu tarihi boyunca değişmeyen bir durum varsa o da Barlas emirlerinin devlet içindeki ayrıcalıklı konumlarıydı. Bu boydan çıkan emirler her dönemde sözleri dinlenen ve devlet için ehemmiyetli kabul edilen kimseler olmuştur. Mirza Şahrüh devrinde Tarhani emirler, Sultan Ebu Said devrinde Argun emirleri ön plana çıkmış fakat Barlas emirler bütün Timurlu tarihi boyunca büyük önem arz etmişti. Hüseyin Baykara devrinde Barlas emirleri idarenin payandası olmuştu. Hüseyin Baykara'ya yakınlığı ile bilinen Alişir'in üzerinde yalnızca Muzaffer Barlas vardı. Bu kişi tavacıydı⁴²⁴ ve

⁴²³ Ando, **a.g.e.** s.196-200.

⁴²⁴ **Mu'izz el-Ensab**, s.189.

Mirza'nın kazaklıklarında yanında idi. İtibarı o derece idi ki, Sultan Hüseyin kazaklığında onunla şöyle şart koşmuştu: “eğer herhangi bir vilayet zaptedilirse üçte ikisi Mirza'nın ve üçte biri onun olacaktı”.⁴²⁵ Bu Hüseyin Baykara'nın Muzaffer Barlas'a ne kadar çok güvendiğini göstermektedir.

Hüseyin Baykara'nın 1469 yılında iktidarı ele geçirmesinden sonra kendisine Sultan Ebu Said'in Argun emirlerinin birçoğu katılmıştı. Ando bunu Argun emirlerinin Tarhan emirleri ile Maveratünnehr'de girdiği çatışmayı kaybetmelerine bağlamaktadır.⁴²⁶ Ayrıca Timur ve Şahruh devrinde pek bir önem arz etmeyen Arlat emirleri Hüseyin Baykara devrinin en azından başlangıç safhalarında en yüksek emirler zümresinin içine girmiştir.⁴²⁷

Emirü'l- Ümera Timurlu devlet yapısında kelime anlamı olarak hükümdardan sonra en üst kademeli emir demektir. Moğollarda bu terimin karşılığı “ulus beyi” idi. Emirü'l-ümera, hem askeri hem de siyasi meselelerde en üst dereceli emir niteliğine sahipti.⁴²⁸ Timur ve Şahruh devrinde sürekli olarak aynı anda iki emirü'l-ümera olduğu görülür. Demek ki bu iki lider de, askeri ve politik meselelerde en yüksek yetkileri şahsiyetinde toplayan emirü'l-ümera pozisyonunu iki kişi arasında paylaşmak yönünde bir siyaset gütmüşlerdir. Ando, Timurlu emirü'l-ümeralarını şöyle listelemiştir:

Timur Devrinde

Caku Barlas (imaret-i leşker ve tavacı, 1370-1383/84)

Davut Duğlat (imaret ve menseb-i divan, 1370-1389)

Cihan Şah Barlas (tavacı, 1383/84-1404)

⁴²⁵ Babur, **a.g.e.**, s.263-64.

⁴²⁶ Ando, **a.g.e.** s.205.

⁴²⁷ Ando, **a.g.e.** s.207.

⁴²⁸ Macit, **a.g.e.**, s.44.

Süleymanşah Duğlat (emir-i divan, 1389-1405)

Burunduk Barlas (tavacı, 1404-1405)

Şahruh Devrinde

Mızrab Barlas (emir-i divan, tavacı, ?-1414)

Seyyid Hoca Çekene Barlas (emir-i divan, 1405-06)

Cihan Mülk Dörbet (emir-i divan, tavacı, 1406-1408)

İbrahim Sultan Barlas (emir-i divan, tavacı, 1414-1427)

Ali Tarhan (emir-i divan, ? – 1417)

Hasan Sufi Tarhan (emir-i divan, tavacı, 1417-1424)

Mızrab Tarhan (emir-i divan, 1424-31)

Şeyh Lokman Barlas (tavacı, ? – 1437)

Pir Lokman Barlas (tavacı, 1437 - ?)

Sultan Muhammed Barlas (tavacı, emir-i ulus, 1437/38 - ?)

Alike Kükeltaş (emir-i divan, ? – 1440)

Firuz Şah Senceri Türkmen (emir-i divan, ? – 1444)

Sultan Şah Barlas (emir-i divan, 1444/45-1447)

Ebu'l Kasım Babur Devrinde

Hinduka Nuyakut (der divan-ı âla be-ğeyet sahib-ihtiyar, tavacı, 1449)

Sultan Ebu Said Devrinde

Mirza Ebu Said devrinde kaynaklarda kimse emirü'l-ümera olarak bahsedilmemektedir.

Hüseyin Baykara Devrinde

Muzaffer Barlas (divan-1 tavacı, divan-1 mal, ?-1473)

Muhammed Burunduk Barlas (divan-1 tavacı, divan-1 mal, 1473-1506)

Muhammed Nüküz (divan-1 tavacı, divan-1 mal, ? – 1506)⁴²⁹

B) Timurlu Devleti'nde Emirlerin İcra Ettiği Fonksiyonlar

B.1) İstihbarat

Timur ele geçirmek istediği bölgeler hakkında coğrafi istihbarat toplama hususunda emirlerine güvenmişti. Emirlerini bir yere gönderdiğinde, onlardan kendisine geçtikleri gördükleri yerler hakkında bilgi getirmelerini isterdi. Bu Timur'un emirlerinde bir alışkanlık haline gelmişti. Ve emirlerin istihbarat toplamadaki yetenek ve başarıları, Timur'un yaratıcı askeri taktiklerini mümkün kılmaktaydı.

Timur'un üçüncü Gürcistan seferi emirlerin coğrafi istihbarat getirmedeki başarılarını göstermek bakımından oldukça çarpıcı bir örneğe sahiptir. Emirler Gürcistan'ın köyleri ve kasabaları üzerinde akınlarda bulunduktan sonra kampa geri döndükleri zaman, iki derin vadinin ortasında bir plato üstünde neredeyse gökyüzüne değecek kadar yüksek bir dağın olduğunu Timur'a rapor ettiler. Dağın güneyi o kadar yüksek ve diğerlerinden o kadar sarptı ki halat ya da bir merdiven vasıtasıyla, dağın tepesine ulaşmak imkânsızdı. Ancak dağ dar, dolambaçlı bir yola sahipti ve onun vadisinin çevresi büyüklük açısından bir ordunun kamp yapmasına müsait değildi. Bu dağın tepesinde yapılmış olan kalenin etrafı yüz elli gez yüksekliğinde taşla örülmüştü;

⁴²⁹ Ando, a.g.e., . 228-29

yolları pek sarp, dar, karışık ve kalenin etrafı dağlık ve kayalıktı. Kalenin içinde su hazineleri ve ambarları vardı, fakat kalenin haricinde su bulunmuyordu. Ayrıca kalenin üç tarafı çok yüksek uçurumlarla çevriliydi; bu yüzden kalenin kapısına yaklaşmak zordu. Kaleye girmek için yapılmış olan köprü, istenildiği zaman kaldırılabilirdi; bu sebeple bu köprü kaldırıldığı zaman oraya yaklaşmak mümkün değildi.⁴³⁰ Emirlerin Timur'a getirdiği bu istihbarattan kalenin ve çevresinin vaziyeti resmen gözlerimizde canlanabilmektedir. Timur emirlerin getirdiği bu bilgiye binaen uygun bir askeri taktik hazırlamış, doğru mevzilere mancınıklar yerleştirmek suretiyle kaleyi kuşatma altına almış ve ele geçirmişti.

793/1390-91 yılında Timur Kıpçak Steplerine Toktamış'ın tahrikleri yüzünden sefere çıktığında sefer boyunca en çok dikkat ettiği şey istihbarat toplamak oldu. Çünkü bu savaşta Toktamış kaçak dövüşüyor, daha doğrusu sürekli ricat ederek kendisini saklayıp Timur'un ordusunu yormak istiyordu. Toktamış'ın bu siyasetinden ötürü Timur altı ay boyunca beklediği savaşı bulamadan Toktamış'ı aramaya devam etmişti. Bu sebepte ötürü Timur, başına mirzaları ve emirleri koyduğu öncü birlikleri gönderdi. Dikkat edilmesi gereken husus, Timur'un yalnızca Toktamış'ın ordusuna ilişkin bilgi istememesi, yolda görülen, duyulan ve rastlanılan herşey hakkında bilgi istemesidir. Buradan şu çıkarımı yapabiliriz ki Timur askeri, siyasi ve coğrafi istihbarat istemekteydi. Emirler, Timur'un bu hususta eli ayağı konumundaydı. Önce Mirza Muhammed Sultan Bahadır'un başında olduğu ve çeşitli emirlerin ona eşlik ettiği bir birlik ileriye gönderildi. İki günlük yürüyüşün ardından beş altı yerde henüz tamamen sönmemiş ateşler gördüler ve geri gelip Timur'a durumu bildirdiler. Bunun üzerine Timur, Emir Şeyh Davud Türkmen'e bir esir alıp kendisine getirmesini emretti. O, bu emrin üzerine, iki günlük yürüyüşün ardından birkaç kulübeye rastladığı bir bölgeye geldi ve burada tepelerin

⁴³⁰ Kâzım Paydaş, "Timur'un Gürcistan Seferleri", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 16 Sayı: 1, ss.419-437, s. 433.

ardında gizlenmek suretiyle kulübeleri izledi. Bu kulübelerden birinden çıkan bir atlıyı yakalayıp Timur'a getirdiler.⁴³¹

Yine Suncak-Bahadır ve Argun Şah Toktamış'ın ordusunun üzerine gönderilmiş ve düşman ile ilgili alabildikleri bütün bilgileri toplamaları istenmişti. Onlar herhangi bir düşmanın izine rastlamadıkları için eli boş dönmüş, bunun üzerine Timur Mübaşir-Bahadır'u esir getirmesi ve ondan bilgi alması için görevlendirmişti.⁴³² Demek ki istihbaratı toplamının yolları güvenilen emirleri bir askeri birlik ile birlikte görevlendirmek ve onların gözlem kabiliyetine itimat etmekten geçiyordu. Emirlerden istihbarat toplamak dışında, sorgulamak için düşman ülkeden esir getirmeleri beklenmekteydi.

Timur aynı savaşta öncü birliklerin başına koyup Toktamış'a karşı gönderdiği Nadil-Tarhan, Hacı Mevla'nın oğlu Celâl'e şunları söylemişti:

“Eğer çok büyük sayıda bir ordu görürseniz, onların karşısına çıkın. Onların size galebe çalacağını hissederseniz kurnazlığa başvurun ve onları bize çekmek için kaçıyormuş gibi yapın. Bu arada olup bitenden beni bilgilendirmek için acele edin.”⁴³³

Keza Timur'un aynı savaşta düşmanın vaziyetini öğrenmek üzere gönderdiği Emir İku Timur bu görevini icra ederken Toktamış'ın askerleriyle çarpışmak zorunda kalmış ve ölmüştü.⁴³⁴

Ando, İku Timur'un birçok askeri hareket öncesi öncü olarak görev yapıp marş istikametindeki yolları araştıran bir emir olduğunu söylemektedir.⁴³⁵ İku Timur Bilküt boyuna üyeydi. Kendisi Mu'izzü'l Ensab'ta Timur'un mühürdarı olarak

⁴³¹ Mirgalyev, *Materiyah Po İstori Voin Zolotoy Ordı s İmperiyey Timura*, (Mirhand) Kazan 2007, s.23-24; Yezdi, *a.g.e. cilt-I*, s.184.

⁴³² Mirgalyev, *a.g.e.*, s.26

⁴³³ Mirgalyev, *a.g.e.*, s.28.

⁴³⁴ Mirgalyev, *a.g.e.*, s.28-29.

⁴³⁵ Ando, *a.g.e.*, s.105.

gösterilmektedir. 1381’de saray hizmetlisi olarak gösterilmekte, 1387 ve 1391’de bir tümeni yönetmekteydi. Emir Vali’ye karşı 1384 yılındaki savaşta o ordunun ortasında görev icra etmişti. O 1391 yılında Toktamış’a karşı verilen savaşta ölünce onun ifa ettiği mühürdarlık görevi akrabası Şah Melik’e kaldı. Bu kişi İku Timur’un taşıdığı “mühr-ü kalan”ı (büyük mühür) taşımaktaydı.⁴³⁶

Ankara Savaşı öncesi Timur’un Kayseri’deyken Mirza Ebu Bekir’i ve Şeyh Nureddin’i istihbarat toplamakla görevlendirdiğini biliyoruz. Timur’un kendisi Ankara’ya doğru yönelip Yulgun Nehri kenarında üç gün boyunca ilerlemiş, Kırşehir’de Bayezid’in ordusunu görebildiği bir noktaya gelmiş iken Emir Şah Melik’i bin atıyla beraber istihbarat toplamak üzere düşman üzerine göndermişti. Bu birlik Bayezid’in öncü birliğiyle çarpışmış, akabinde Sultan Bayezid Kırşehir’e doğru yönelmişti. Şah Melik de Timur’a olanları ve görülenleri anlatması üzerine bir kurye göndermişti. Timur bunun üzerine İlyas Hoca, Murad ve diğerlerini altmış kişiyle birlikte istihbarat toplamak üzere Bayezid’in üzerine göndermişti.⁴³⁷

Timur bilhassa savaş öncesinde sürekli istihbarat toplamayı savaşın kontrolünü kendisinde bulundurmak için en önemli yol olarak görüyordu. Bu yüzden her adımda düşman ile ilgili bilgi istiyordu. Timur’un elinin altında emirleri getirdiği istihbarat sayesinde sürekli olarak güncellenen bir bilgi havuzu vardı ki bu bilgi havuzu sayesinde doğru askeri ve siyasi stratejiler oluşturuyor, ilginç manevralarla düşmanın zaafını kullanabiliyordu.

Timurla Yıldırım Bayezid arasında birçok kez elçiler gidip gelmiştir. Timur’un gönderdiği elçilerin esas maksadının gerçekten Yıldırım Bayezid’i savaştan vazgeçirmek olduğu kanısında değiliz.. Mesela Kemah Kalesinin alınmasından evvel Timur Bayezid’e

⁴³⁶ Ando, **a.g.e.**, s.105-06.

⁴³⁷ Yezdi, **a.g.e.**, **cilt. II**, s.247.

elçiler göndermişti.⁴³⁸ Ancak Timur zaten askerlerini Kemah kalesinin alınması için hazır tutuyordu ve niyeti kalenin fethiydi. Ve Yıldırım Bayezid'in en başından beri inatçı bir kişi olduğunun da farkındaydı. Alacağı cevabı bile bile bu elçileri göndermesinin sebebi ne olabilirdi? Muhtemelen bu elçiler, düşman ordusunun durumunu ve Bayezid'in ve çevresindekilerin halet-i ruhiyesini öğrenmek, hatta düşman saflarına nifak sokmak ve olası bir savaşta kullanılacak stratejilerin çeşitlendirilmesi adına istihbarat toplamakla görevlendirilmişti. Elçilik faaliyetiyle istihbarat toplama görevi kol kola yürüyen iki görevdi.

Şahruh otoritesini ve ülkesinin güvenliğini sadık emirleri sayesinde elinde tutabilmişti. Bu ikisi için şüphesiz en önemli ihtiyaç istihbarat idi. Bilhassa isyan vb. huzursuzluk ihtimali belirdiğinde Şahruh güvenilir emirlerini kontrol amacıyla gerekli yerlere gönderiyor, onlardan kendisi için bilgi toplamalarını istiyordu. Bu hususta Şahruh babası kadar istekli olmasa da ihtiyatlı bir lider olarak istihbarat için gerekli tedbirleri elden bırakmıyordu. Mesela emir Timur'un ölümünün ardından Herat'ta tahta oturduğunda kendisine Halil sultan'ın Semerkand'a hâkim olduğu haberi gelmiş, O da bunun üzerine Maveraünnehr'e gitmeye karar vermişti. Giderken Şahruh Mirza Horasan'a Emir Mızrab Caku, Emir Hasan Sufi Tarhan ve Alike Kükeltaş'ı tayin ederek onları bölgenin durumunun kaydedilmesi için görevlendirmişti.⁴³⁹

Emir Milket/Meleket'in oğlu emir Cihan Melik, Hasan Candar ve Yusuf Celil başta olmak üzere bazı beglerle anlaşarak Cuma namazında Şahruh Mirza'yı öldürmeyi kararlaştırmıştı. Emir Mızrab bu suikasti bildirince Şahruh Mirza o gün camiye gitmemiş ve yapılan meşveretin ardından savaş kararı alınmıştı.⁴⁴⁰ Bu örnekte Şahruh'un kendisine kurulan bir komplodan kurtulmasını Emir Mızrab'ın istihbarat faaliyetine borçlu olduğu

⁴³⁸ Yezdi, **a.g.e.**, s.240.

⁴³⁹ Yağlı, "a.g.m.", s. 263.

⁴⁴⁰ Yağlı, "a.g.m.", s. 265.

görülmektedir.

Timurlu tarihinin hiçbir devrinde Timur devri kadar istihbarata önem verilmemiştir. Bu, bize göre hükümdarın merakı ve kişiliğiyle ilgilidir. Unutmayalım ki “tecessüs” ve “casus” kelimeleri Arapça’da aynı kökten gelir. Timur her an çevresini kontrol etme ihtiyacı duyan biriydi. Şahruh’un kişiliği ise buna müsait değildi. Bunu onun 1427 yılında camiye yalnız başına yürürken suikaste uğramasından anlıyoruz. Yine duraklama ve yıkılış devrinde istihbarat faaliyetine ilişkin pek bir bilgiye rastlanmıyor. Sultan Ebu Said’in Emir Mecid’in kardeşi Seyyid Aşit’i 1458 yılında Herat üzerine ikinci hareketinden önce ihtiyaten gönderdiğini biliyoruz. Ancak Ebu Said’in bu emiri Herat’a kendisinden önce gönderirken ona ne talimat verdiğini bilmiyoruz. Muhtemeldir ki şehrin müstahkem olup olmadığı, saldırıya ne kadar hazır olduğunu öğrenmek için göndermişti. Fakat Ebu Said’in de çok ihtiyatlı bir politikacı olmadığı, onun Uzun Hasan’a karşı icra ettiği seferinde geçtiği memleketlerin coğrafi şartlarından bihaber olmasından anlaşılabilir. Dolayısıyla Timurlu tarihinde istihbarata en fazla Timur döneminde önem verilmiştir.

B.2) Mali Disiplinin Sağlanması

Vergilerin toplanması mali bürokrasiye ait bir görevdir. Timurlu devletinde Türk emirlerinin sivil bürokraside işgal ettiği alanlar maliyede yoğunlaşmıştır. Mesela 1398 yılında Timur batıya sefere gidip Mirza Muhammed Sultan’ı Semerkand’ı koruması için başkentte bıraktığında Emir Seyfeddin Nüküz şehrin kentsel ve mali meselelerinden sorumlu emiri olarak tayin edilmişti.⁴⁴¹

⁴⁴¹ Ando, a.g.e. s.94.

Bir yerin ele geçirilmesi ve devlete entegre edilmesi için hem askeri hem mali müdahaleleri gerekiyordu. Bu iki alan, askeriye ve maliye bu anlamda birbiriyle kol kola gitmekteydi. Askeri yetkiler emirlerde toplandığı için emirlerin eş zamanlı olarak maliyeye ilişkin görevler alması da kaçınılmazdı. Mesela Hindistan seferinde ele geçirilen kalelerdeki halklardan vergileri emirler toplamıştı. Böyle vergi toplanan bir günde halk Emir Şeyh Nureddin ve Allahdad'a kalkışmada buldukları için büyük bir katliam yapılmıştı.⁴⁴² Ele geçirilen yerlerden vergi toplanması çok önemsenen bir şeydi.

Bilhassa yeni ele geçirilen bölgelerde vergileri emirler topluyordu. Çünkü ele geçirilen bölgelerin devlete entegrasyonundan emirler sorumluydu. Buna istisnai örnek oluşturacak durumlar çok azdır. Mesela Şam şehrinin fethinden sonra şehirdeki malın tahsili işi başlangıçta kadı, imam ve ileri gelen kimselere verilmiş, fakat onlar bu işin üstesinden gelemeyince Timur'dan emirlerden bazılarının kendilerine yardım etmesi üzere bu işe memur edilmelerini talep etmişlerdi. Bunun üzerine Emir Şeyh Nureddin ve Emir Şah Melik bu işe tayin edilmişti.⁴⁴³

Emir Caku'nun oğlu Emir Cihan Şah Barlas 1400 yılında Halep şehrinin hazinesinin Timurlu Devleti zimmetine geçirilmesi görevini icra etmişti.⁴⁴⁴

Ele geçen bölgelerde itaate yanaşmayan kalelerden de vergi toplanmaktaydı. Vergi vermek, itaat etmenin bir emaresi olarak kabul ediliyordu. Bu yüzden bu tip yerlerden vergi istemeye de emirler gönderiliyordu. Timur Osmanlı Sultanı Bayezid'e karşı düzenlediği seferinden önce 1402 yılının yaz başlarında Gürcistan sınırlarında dolaşp duruyordu ve Mingöl yaylağından Tortum'un ele geçirilmesi için faaliyete geçmişti. Çünkü Tortum kalesinin hâkimi olan Togay kaybolmuş ve yerine onun naibi

⁴⁴² Gıyaseddin Ali, **Dnevnik Pohoda Timura v İndiyu**, Rusça'ya çev. A. A. Semyonov, Moskova 1958, s.58-59.

⁴⁴³ Şami, **Zafername**, s.282.

⁴⁴⁴ Ando, **a.g.e.** s.81.

olarak Gürcük adında biri geçmişti. İki yüze yakın Gürcü o kaleye kapanmıştı. Bunlar ne Timur'a boyun eğiyor ne de çevredeki Müslümanlara rahat veriyordu. Bunun üzerine Timur, Emir Şeyh Nureddin, Şah Melik, Emir Musa ve Timur Melik'in oraya yönelmesi için emir vermişti. Gürcüler'e "Eğer muti olursanız ve cizye verirsiniz amana nail olursunuz" diye haber göndermişti. Ancak bunlar, kalenin metanetine güvenerek muharebeye giriştiler. Beş gün canla başla çalıştılar; altıncı gün iş tersine döndü ve Timurlular onların tümünü yakalayıp öldürdüler.⁴⁴⁵

1402 yılında Timur Sultan Bayezid'i yendikten sonra çeşitli şehirlerden vergiler toplamaya başlamıştı. Bu hususta Emir Davud Duğlat'ın oğlu Emir Süleymanşah Duğlat Konya ve Akşehir'i "mal-ı amani" ilan ederek vergi vermekten muaf tutmuştu.⁴⁴⁶

Şahruh devrinde emirlerin maliyedeki kontrolü artmıştır. Harezm gibi iktisadi bakımdan oldukça önemli bir bölgenin vergilerinin emirlerin ve prenslerin kontrolü altında bulunması bunu göstermektedir.⁴⁴⁷

1420 yılında Şahruh Azerbaycan'a ilk seferini düzenlediğinde Alike'yi Hoca Kutbeddin Muhammed Müşerrer Simnani ile birlikte Tebriz'e divan vergisinin alınması için göndermişti. Ayrıca emirler maliyedeki aksaklıkların düzeltilmesi ve mali istikrarın sağlanmasına ilişkin görevler icra etmekteydi. Vezir Hoca Pir Ahmed Havafi ile Ali Sekkani arasında 1441 yılında Cem vilayetinde vergi zammına ilişkin çıkan anlaşmazlığın teftişine Şahruh tarafından Firuz Şah görevlendirilmişti.⁴⁴⁸ Firuz Şah tarafından Belh'e gönderilen Seyyid İmadeddin ve orada kışlayan Muhammed Cuki 1444 yılı başlarında Herat'a geri döndü. Muhammed Cuki Firuz Şah'ı sevmiyordu. İmadeddin'e meclis-i hümayunu toplamasını söyledi. Burada Firuz Şah'ın Belh'te

⁴⁴⁵ Paydaş, "a.g.m.", s. 431.

⁴⁴⁶ Ando, **a.g.e.** s.81.

⁴⁴⁷ Manz, **a.g.e.**, s.39-40.

⁴⁴⁸ Ando, **a.g.e.**, s.150-51.

Delhi'den gelen vergileri zimmetine geçirdiği ortaya çıktı. Soruşturulan Firuz Şah sinirlendi ve divanı terk etti, ayrıca divandaki görevini de bir gün ihmal etti. Bunun üzerine Şahrüh ona yazdığı bir mektupta şunları söyledi: “Sinirlenip Sultanı divanda terketmek töreye uygunsuzsa iyi yaptın. Eğer töreye uygun değilse o zaman kendini Sultanın gazabından ve yasağından sakın!” Bunun üzerine Firuz Şah davranışından pişman oldu. Kısa bir süre sonra da öldü.⁴⁴⁹

Mirza Şah Mahmud döneminde birbiriyle politik rekabet halinde olan emirlerin dahi maliyede yolsuzluk konusunda ittifaka girdiği görülüyordu. Ebu'l Kasım Babur'un emirleri arasında en fazla güce sahip olan Emir Şeyh Ebu Said, Herat'ta halkın sırtına büyük vergiler yüklemişti. Bu dönemde şehrin bir kısmında Emir Şeyh Ebu Said'in uşakları, diğer kısmında ise Emir Şir Hacı'nın adamları vergi topluyordu. Keza Mirza Şah Mahmud'un divanında nişan sahibi iki vezir, Hoca Kulal Barkaş ve Hoca Ali Emir-Hoca apaçık ve ciddi yolsuzluklar yapmış, önce vakıf gelirleri üzerinde mutlak bir kontrol kazanmışlar sonra da kelle vergisini on ile çarpıp, öyle toplamış ve sonuçları vergi fişlerine girmişlerdi.⁴⁵⁰

Devlet otoritesinin zayıfladığı zamanlarda bazen vergi iki katına çıkarılıyor, buna rağmen tahmin edilen vergi toplanamayınca işkence yoluna başvuruluyordu. Zaman zaman ise o yılın vergisi toplandığı halde, yeniden başka bir hükümdar adına toplanabiliyordu. 861 (1457) yılında Horasan'da Mirza Şah Mahmud, Mirza Sultan İbrahim ve Sultan Ebu Said adına ayrı ayrı vergi toplanmıştı.⁴⁵¹

Emirlerin maliyede ve mülkiyede ulaştıkları büyük yetkileri ve görevleri ifade eden unvanlar da mevcuttur. Mesela Emir Muhammed Emin Abbasi Kıpçak 1490/91 yılında Herat'tan Esterâbâd'a Bediüzzaman'ın hizmetine gönderildiğinde bu mirza

⁴⁴⁹ Ando, **a.g.e.**, s.152; Alan, “Bir Timurlu Hanımı”, s.236-37.

⁴⁵⁰ Thackston, **a.g.e.**, s.190

⁴⁵¹ Aka, **Timur ve Devleti**, s.114.

kendisine emirü'l-ümera pozisyonunu vermiş ve bütün mülki ve mali konularda yetkililik ifade eden “ihtiyar-ı mülki ve mali” pozisyonunu bahşetmişti.⁴⁵²

B.3) Resmi Anlaşmalar

Henüz 1368 yılında Timur ile Emir Hüseyin arasındaki uzlaşmazlıkların çözümü için Emir Abbas görevlendirilmişti. Timur ile Emir Hüseyin arasındaki barışın sağlanmasında bu emir önemli rol oynamış olmalıdır. Abbas, Ulus-ı İlçikday teşkilatlanmasına dâhil olan Kıpçak boyundan gelmekteydi. Abbas 1363-64 yılında Moğollara karşı Kâbe-yi Meten’de ki savaş öncesinde kaynaklarda zikredilmiştir. O Timur tarafından Keş bölgesindeki birliklerin mobilizasyonu için gönderilmişti. 1365’deki savaşta Caku Barlas, Seyfeddin Nüküz ve Murad Barlas ile birlikte ordunun ortasında savaşmıştı. Timur 1366 yılında Celayir emiri Behram ile ittifaka girdiğinde Abbas bu Celayir emiri ve Caku ile Hocend bölgesine İl-i Celayir’in yönetimi için gönderilmişti. Moğollar ve Karaunaslar ile çatışmalarda Abbas hep Timur’un güvendiği adam olarak kaldı. 1370 yılında Ona imaret-i leşker ve tavacılık görevi emanet edildi. Keza kendisi 1372 ve 1376 yıllarındaki Moğolistan seferlerinde de geçmekteydi. 1388 yılında Toktamış ile yapılan savaşta ağır yaralandı ve kısa bir süre sonra öldü.⁴⁵³

Timur 1380 yılında Doğu Türkistan’a ülkesine sefere çıktı. Bu seferde görevlendirilen ordunun başındaki emirler şu kişilerdi: Behram Celayir, Emir Abbas, Hitay Bahadur ve Şeyh Ali Bahadur. Bunlar Kepek Timur’un üzerine yürüdüler. Fakat savaşta Behram’ın kendi askerleri ona ihanet etti. Diğer emirlerin yardımıyla Behram kurtuldu. Bu zor durumda emirler düşmanlarla anlaşma yapmaya karar verdi. Ayrıca

⁴⁵² Ando, **a.g.e.** s.210.

⁴⁵³ Ando, **a.g.e.**, s.99.

Behram'a ihanet eden Celayir askerlerini de feci şekilde cezalandırdılar. Fakat emirler Timur'u selamlamak üzere yanına gidip olanları anlattıklarında Timur küplere bindi ve onları düşmanla barış yaptıkları için azarladı.⁴⁵⁴ Burada emirlerin başka devletlerden kişilerle temasa gelebilme ve gerektiğinde onlarla anlaşma yapabilme konusunda sahip oldukları özerkliğe tesadüf ediyoruz. Aslında Timur'un emirleri azarlamasının sebebi onların anlaşma yapma cüretini kendilerinde görmelerinden değil, stratejik açıdan yanlış karar vermelerinden ileri gelmektedir. Emir Timur, Toktamış Han'ı yendikten sonra Moğolistan üzerine harekete geçtiğinde Yadigâr Barlas'ın da aralarında bulunduğu emirlere haberler göndererek Moğolistan'a geçmelerini emretmiştir. Yadigâr Barlas ve emirler Moğolistan'a hareketle İli Nehri'ni geçip Sütkök ve Çiçeklik'i yapmalayıp Mulzud'a geldiklerinde Moğolistan Hanı Hızır Hoca Oğlan'la karşılaşmışlar, Hızır Hoca'nın ordusu kalabalık olmasına rağmen iki gün boyunca Hızır Hoca'ya direnmişlerdir. İki günün sonunda Hızır Hoca ile barış yaptıktan sonra Emir Timur ile buluşmak üzere Yulduz'a hareket etmişlerdir.⁴⁵⁵

Timur'un ölümü sonrası çıkan kargaşa ortamında 1405 yılında Miranşah Azerbaycan'dan kalkıp Horasan'a girdiğinde bu prens ile Şahruh adına barış anlaşmasını Şahruh'un emirleri olarak Hasan Sufi Tarhan, Cihan Şah Melik Dörbet ve Firuz Şah Senceri-Türkmen ile birlikte Emir Mızrab ve Seyyid Hoca yapmıştı.

1405 yılında Şahruh ile Halil Sultan arasındaki ilk anlaşmayı sağlayan emir, Emir Abbas Kıpçak'ın oğlu Emir Şemseddin Kıpçak olmuştu.⁴⁵⁶ 1407-08 yılında Şahruh Halil Sultan'a elçi olarak Emir Gunaşirin'i göndermişti. Bu kişi sonraki yıllarda Şahruh'un komutanı olarak karşımıza çıkmaktadır. 1417'de Kirman valisi olmuştur. Kirman mali

⁴⁵⁴ Yezdi, **a.g.e., cilt-I**, s.144.

⁴⁵⁵ Ali Rıza Yağlı, "Timurlu Devleti Emirleri I- Barlas Boyu: Yadigâr Barlas, Tükel Barlas ve Hinduke Barlas", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Sayısı 2019, cilt-4, sayı-1, 234-245, s.236.

⁴⁵⁶ Ando, **a.g.e.** s.100.

bağımsızlığını koruyamasa da Gunaşirin öldüğünde Kirman'ın yönetimi oğluna geçmişti.⁴⁵⁷ Şahruh devrinde mirzalar ve bazı nüfuzlu emirler başka devletlere elçi gönderebilecek kadar özerkliğe sahipti. Şahruh'un Çin İmparatoru'na gönderdiği elçi Gıyaseddin Nakkaş'ın raporuna göre elçilik heyeti 4 Aralık 1419 yılında Herat'tan yola çıkmış, ancak Horasan'da durmuşlardır. Bunlar Mirza Soyurgatmış'ın elçisi Ergüdek, Emir Şah Melik'in elçisi Erdevan, Bedehşan şahının elçisi Taceddin'in gelmesini beklemişlerdir.⁴⁵⁸

Aynı elçilik beklerken Üveys Hanın Şir Muhammed Oğlan'a saldırdığı haberi bölgeye ulaşmış ve bu halk arasında kargaşaya sebep olmuştu. Bu iki taraf arasında anlaşmayı Emir Hudâdâd sağlamıştı.⁴⁵⁹

Habibü's-Siyer'den öğrendiğimiz kadarıyla Şahruh döneminde emirler başka bir devletin elçilerini ağırlayabiliyorlardı. Memlûk elçisi Şeşak Buğa geldiğinde Şahruh ona büyük emirleri arasında yer vermiş, dahası sırasıyla prensler ve büyük emirler, ayrı ayrı onun adına ziyafetler düzenlemiş, elçiyi bu ziyafetlerde misafir edebilmiştir.⁴⁶⁰

Mirza İbrahim Herat'ı almak üzere bu şehrin üzerine yürüdüğünde Emir Şir Hacı, Emir Nizameddin Ahmed Firuz Şah, Pehlivan Hüseyin Divane ve Tarhan emirleri kendi aralarında meşveret edip Horasan'da huzuru sağlamak için bir şekilde Mirza Şah-Mahmud ile Mirza İbrahim arasında barış tesis etmeye karar vermişlerdi. Fakat bu görevleri başarısızlıkla tamamlanmıştı. Çünkü bazı kimseler Emir Şir Hacı'ya Gevherşad'ın Mirza İbrahim'e duyduğu sevgiyi ve Tarhani emirlerin gücünü hatırlatmış ve Emir Şir Hacı da bir komplo hazırlayarak Tarhani emirleri ortadan kaldırmak istemişti.⁴⁶¹ Fakat burada gördüğümüz şey, emirlerin hanedan içi krizlerde uzlaştırıcı bir

⁴⁵⁷ Manz, **a.g.e.**, s.36-37.

⁴⁵⁸ Thackston, **a.g.e.**, s.280.

⁴⁵⁹ Thackston, **a.g.e.**, s.280-81.

⁴⁶⁰ Thackston, **a.g.e.**, s.145.

⁴⁶¹ Thackston, **a.g.e.**, s.191.

rol alabildiğidir. Mirzalar birbiriyle barış yoluyla temasa gelemediğinde aradaki köprüyü oluşturma vazifesini emirler üstleniyordu. Bu kimi zaman bu örnekte olduğu gibi başarısızlıkla sonuçlanıyordu. Ancak yukarıda da gördüğümüz üzere Şahruh ve Miranşah arasındaki krizde emirler amaçlarına ulaşmış ve her iki tarafın uzlaşmasını sağlamıştı.

Keza Sultan Ahmed Mirza ile Şeybani Han arasında düşmanlık rüzgârının esmesi üzerine emirler devreye girmiş ve her iki tarafı uzlaştırmıştır. Sultan Ahmed Mirza Kök-Gümbez denilen bir yerde bir toy düzenlemiş, Şeybani Han'ı bu toya davet etmişti. Fakat birileri Şeybani Han'ı Sultan Ahmed Mirza'nın kendisine karşı kötü niyetli olduğunu, kumpas hazırladığını söyleyerek daha önceden uyarılmıştı. Şeybani Han kendisine gelen bege "Sizin niyetinizi biliyorum. Eğer bu düşüncelerden vazgeçip eskisi gibi bizimle iyi ilişkileri sürdürmeye gayret ederseniz toyunuza gelirim, düşmanınızla savaşırım, sizinle bir olurum. Eğer vazgeçmezseniz ve art niyetli davranmaya devam ederseniz toyunuza gelmem. Gelirsem de çoğunuzu öldürürüm"⁴⁶² demişti. Mirza ve begler bu sözü işitince Şeybani Han'a Derviş Muhammed Tarhan, Muhammed Hacı-Beg ve Abdü'l-Ali-beg'in başında olduğu bir elçilik heyeti göndermiş, "bizim sizinle ilişkilerimizde böyle bir kötü niyetimiz yoktur" diyerek Han'ı ikna etmişlerdi. Şeybani Han, bu toya gelmiş ve Sultan Ahmed Mirza ile barışmıştı.⁴⁶³

B.4) Merkez-kaç Bölgelerin İdaresi

Timur bir şehri ele geçirdiğinde o şehirde başlıca yapılacaklar belliydi. Öncelikle aman veren şehrin ne kadar ödeme yapacağı kararlaştırılırdı. Daha sonra şehirde Çağatay hanının ve büyük emirin adına hutbe okunurdu. Din adamları sınıfına dokunulmaz, diğerleri ağır vergi yüküne tabi tutulurdu. Ve garibanlardan alınamayan vergiler tacirlerin ve mülk sahiplerinin sırtına yüklenirdi. Daha sonra herbir emir bir muhitte vergi

⁴⁶² İbrahimov, *Materialı Po İstorii Kazahskih Hanstv*, s.27.

⁴⁶³ İbrahimov, *a.g.e.*, s. 27

memurları tarafından toplanan vergileri alarak divan-ı âla'ya teslim ederdi. Şehirdeki bütün kapılar kapatılır, yalnızca bir kapı açık bırakılırdı. Mesela 1387 yılında Şiraz'da şehrin dokuz kapısından sekizi kiremitlerle duvar örülerek kapatılmıştı. Benzer önlemler Şam ve Herat'ta da alınmıştı. Bu önlemlerin iki temel amacı vardı: şehirden halkın kaçmasını ve ordudaki başıbozukların şehri yağmalamasını engellemek. Bu yüzden Şam aman verdikten sonra bu şehirde yalnızca el-Segir kapısı açık bırakılmıştı. Oraya bir emir konulmuş ve kendisine şehri ordudan askerlerin içeriye girmesine karşı koruması görevi verilmişti.⁴⁶⁴

Bu konu büyük bir önem arz etmekteydi çünkü ordudaki taşkınlıkların önüne geçilemezse, ortaya çıkan menfi neticeler hem hazineye hem devletin prestijine zarar vermekteydi. Mesela Delhi'nin fethinden yaşananlar buna emsal teşkil eder. Delhililer teslimiyetlerini ilan ettikten sonra şehre seyyidler, ulema ve şeyhler gönderilmiş, daha sonra Pir Muhammed-i Cihangir, emirlerden Süleyman Şah ve Cihan Şah, en sonra ise divan sekreterleri ve vergi memurları şehre girmiştir. 20 Aralık 1398 yılında Mevlana Nasireddin Ömer Delhi'de Timur adına hutbe okumuş. Herşey 26 Aralık'ta sakinleşmiş. Delhi'de saray halkı saraydan ayrılmış. Şehrin kapılarından birinde emirler ve divan sekreterleri alınan haraçları kaydetmeye başlamış. Bu esnada bir grup askerinin şehirdeki fakirleri rahatsız ettiğini gören Timur tehlikeyi ön görerek emirleri duruma el koymaya göndermiş. Bu esnada birkaç bin atlı, kapıyı geçerek çevredekilerden tahıl ve şeker istemiş, bir kısmı da kat edilen yerlerdeki şüphelileri aramaya başlamış. Böylece karışıklık doğmuş. Hinduların bir kısmı direnmiş, bir kısmı ise evlerini ve kendilerini aileleriyle birlikte ateşe vererek intihar etmiş. Emirler, durumun daha da kontrol edilemez bir hal almasını engellemek için şehrin bütün kapılarını kapatmış ve ordunun büyük kısmını dışarıda tutmak istemiş. Fakat 27 Aralık'ta yoldaşlarının ve askerlerin naralarına

⁴⁶⁴ Aubin, "a.g.m.", s. 99-101.

dayanamayarak emirler kapıyı açmak mecburiyetinde kalmışlar. Timur, durumdan çok endişelense de o an yapacak hiçbir şey kalmamış ve büyük bir yağma başlamış.⁴⁶⁵ İsyan her ne şekilde başlarsa başlasın, Timur, isyan edenlerin haklı olup olmamasına bakmadan şehri en acımasız şekilde cezalandırma yoluna giderdi. Bu Halep, Hama, Şam, İsfahan gibi şehirlerde böyle olmuştu.⁴⁶⁶

Yıldırım Bayezid'in esaretinden sonra Timur ilk olarak Emirzâde Muhammed Sultan'ı Yıldırım'ın başkenti olan Bursa'ya göndermiş, ona Emirzâde Ebubekir, Cihan Şah ve Şeyh Nureddin de katılmıştı. Emirzâde İskender, Süleyman Şah, Rüstem Tugaybuğa, Seyyid Hoca ve Sulduz Emir Ali, Konya, Akşehir, Kara Hisar ve Alâiye'ye gönderilmiştiler.⁴⁶⁷ Bu emirlerin görevi Anadolu'da herşeyin kontrol altında olduğundan emin olmaktı.

Aynı zamanda ele geçirilen bölgelerde devlete başkaldırabilecek, sorun yaratabilecek unsurların daha sonra sıkıntı çıkarmamaları için ezilmesi ve susturulması görevi de emirlerindi. Mesela Timur 1386-1388 yılları arasında çıktığı üç yıllık seferinde Sürmeli ve Kars civarını tahrip ettikten sonra Tiflis'e yürümüş, Kral Bagrat ve Kraliçe Anna'yı esir etmişti. Daha sonra birçok kale ve hisarı ele geçiren Timur, Gürcü topraklarından geçerken Emir Cihan Şah ve diğer emirlerinden bazılarına Gürcü askerlerinin yağma edilmesi emrini vermişti.⁴⁶⁸ Keza Timur Gürcistan'a üçüncü kez girdiğinde Kara Kalgan'da birçok muhalif olduğundan önce oraya gitmiş ve o muhalifleri yenilgiye uğratmıştı. Oradan Tiflis şehrine ve oradan da Şeki vilayetine giderek vilayet ahalisini itaat altına almak için askerler ileri sürmüştü ve emirlerin yola çıkmalarını

⁴⁶⁵ Aubin, "a.g.m.", s. 111.

⁴⁶⁶ Aubin, "a.g.m.", s. 111-12.

⁴⁶⁷ Caferi, **a.g.e.**, s.18.

⁴⁶⁸ Paydaş, "a.g.m.", s.423.

buyurmuştu. Bu ferman üzerine Emir Hacı Seyfeddin, Cihan Şah Bahadır ve diğer emirler yola çıkmışlar, Şeki'yi itaat altına almışlar ve itaat etmeyenleri yağmalamışlardı.⁴⁶⁹

Problem yaratmayan ve itaatte kusur etmeyen yöneticileri değiştirmeye lüzum görmeyen ve ülke içinde bütünleşmeyi destekleyen bir politikalar demetine dayanan Timur, huzursuzluğa sebep olan, otoritesine boyun eğmeyen kişileri değiştirmekte hiçbir tereddüt etmemiştir. Kendisine çok defa isyan eden ve bir türlü devletle barışmayan Zinde Heşim'in yerine Akboğa'nın oğlu Bayan Timur'u ataması ve Şaburgan ile Zinde Heşim'e ait olan yerleri ona vermesi buna bir örnektir. Keza Pir Muhammed'e itaatsizlik eden Şihabeddin Mübarek isimli birinin itaat altına alınması için Timur Şeyh Nureddin Bahadır'u görevlendirmişti.⁴⁷⁰ Bu gibi durumlarda Timur direkt olarak sorun çıkarıcı şehrin valisinin veya yöneticisinin yerine kendine yakın bir adam gönderiyordu.

Timur'un bazı bölgelerin yönetiminde istikrarı kolaylaştırmak düşüncesinden hareketle belirli kişilere bu bölgeleri yönetme hakkını kalıtsal olarak devrettiğini görebiliyoruz. Mesela 1363'ten 1370'e kadar Timur'un en yakınındaki emir olan Caku Barlas'ın ailesi buna örnektir. Caku Barlas Timur'u Hacı Barlas'la olan mücadelesinde desteklemiş olan tek emirdi. 1370 yılında o Davud Duğlat'tan sonra ikinci emir olarak gösterilir. Timur 1372'deki Harezmi seferi öncesi Caku'ya Kunduz, Bağlan, Kabul ve çevresinin valiliğini verdi. Bu kişinin ve ailesinin bu muhitte yakın bir ilişkisinin olduğu anlaşılıyor.⁴⁷¹ Shiro Ando Caku ailesinin Kunduz ve Bağlan ile irtibatının tarihini şöyle şablonize etmiştir:

Caku ve ailesinin Kunduz ve Bağlan'daki idaresinin kronolojik sırası: Caku (1372 – 1382) > Cihan Şah b. Caku (1382/83 – 1404 öncesi) > Mızrab b. Caku (1397 sonrası - 1414) > İbrahim Sultan b. Cihan Şah (1427 - ?) > Sultan Muhammed (? - ?). Ando Uluğ

⁴⁶⁹ Paydaş, "a.g.m.", s.425.

⁴⁷⁰ Gıyaseddin Ali, **a.g.e.**, s.49.

⁴⁷¹ Ando, **a.g.e.**, s. 79. Manz, **Rise and Rule**, s.161.

Beg'in 1447'de buraların idaresini oğlu Abdüllatif ve Sultan Yusuf, Sultan Cüneyt ve Muhammed Yayık gibi Barlas emirlerine verdiğini söylemektedir. Sultan Yusuf İbrahim Sultan b. Cihan Şah'ın oğluydu. Sultan Cüneyt ise Sultan Muhammed'in oğluydu. Ando buradan yola çıkarak 1447 yılında Kunduz ve Bağlan'ın henüz Caku'nun ailesinin nüfuzunda olduğunu ileri sürmektedir.⁴⁷²

Belirli ailelere belirli bölgelerin kalıtsal olarak verilmesi örneğini yalnızca Emir Caku ailesi örneğinde görmüyoruz. İran'ın kuzeydoğusunda, bugünkü Afganistan sınırına yakın bir yerde bulunan Baherz şehrinin Karaçar'ın dördüncü oğlu Yisunte Münke'nin neslinden gelen Şeyh Lokman ve Pir Lokman'ın ailesine verilmesi bir başka önemli örnektir. Bu aile Barlas boyundandı. Şeyh Lokman önceki Barlas şefi Hacı Barlas ile akrabaydı.⁴⁷³ Şeyh Lokman'ın kendi tümeni vardı ve Baherz valiliğini işgal ediyordu. O tavacıydı. Vefatından sonra yerine oğlu Pir Lokman geçti. Burada tavacı görevinin ve Baherz valiliğinin babadan oğula miras kaldığını görmekteyiz. Shiro Ando Pir Lokman'ın tavacı divanında "tavacılıktan" daha yüksek bir konum işgal ettiğini düşünüyor. Ona göre Pir Lokman emir-ül-ümera idi ve kendi yetkisini oğullarına aktarmıştı.⁴⁷⁴ Şeyh Lokman'ın babası Cihangir Timur'un emri üzerine 1380'da Mirza Miranşah'ın maiyetine atanmıştı. Baherz valiliği de Timur tarafından ona verilmişti. Demek ki bu vilayetin yönetim hakkı kalıtsal olarak Cihangir'e kadar geri gitmekteydi.⁴⁷⁵

Timur yeni ele geçirilen toprakların idareyle bütünleşmesini önemsemişti. Bunu da güvendiği emirleri ele geçirilen şehirlerin darugası/valisi olarak ataması ile mümkün

⁴⁷² Ando, **a.g.e.** s.131.

⁴⁷³ Manz, **a.g.e.** s.38.

⁴⁷⁴ Ando, "a.g.m.", s.378-79

⁴⁷⁵ Ando, **a.g.e.**, s.379.

kılabilirdi. Mesela Belh'e Emir Yadigâr Barlas'ın vali atanması bu bağlamda değerlendirilmelidir.⁴⁷⁶

Keza Timur boyların nabzını da daima tutmuştur. Gerekli gördüğü yerde boy yöneticilerini değiştirmekten geri durmamıştır. Sulduz tümeninin idaresini cesur Aktimur Bahadur'a vermesi bunu göstermektedir.⁴⁷⁷ Timur Celayir boyunu da emirleri arasında dağıtmış, fakat sonradan bu boyun idaresini Sarı Buğa Celayir'e vermişti.⁴⁷⁸

Ayrıca merkez-kaç haline gelen bölgeler arasına mirzalar tarafından idare edilen yerler de girebiliyordu. Kaynaklarda attan düştükten sonra delirdiği ifade edilen ve tebaasına zulme başlayan Mirza Miranşah da babası Timur tarafından görevden alınmıştır. Timur kötü idarenin faturasını aynı zamanda Miranşah'ın yanındaki emirlere kesmiş ve onları idam ettirmiştir.⁴⁷⁹

Bu bölgelerde çıkan isyanları bastırmada keza emirler görev almaktaydı. Mesela Akbuğa Nayman 1389 yılında Hacı Beg Caûni Kurbanî tarafından Tus'da çıkarılan isyana Herat, Haratrud, Ferah, Sicistan, Kuhistan, Serhas, Gur, Haysar, Gurzivan ve Garcistan'dan, yani Horasan'ın her yerinden birlikler mobilize etmişti. Akbuğa Nayman Ulus-u İlçigiday teşkilatlanmasına dahil olan Nayman boyundan geliyordu. Kendisi ilk defa 1366 yılında kaynaklarda görülmüştü. Horasan valisi tayin edilen Miranşah'ın maiyetindeydi. 1389 yılındaki hizmetinin karşılığı olarak Timur onu Miranşah'ın emir-ül ümerası olarak atamıştı.⁴⁸⁰

Timur cihan hâkimiyeti mefkûresini benimsemiş bir liderdi. Bu sebepten ötürü eli kolu kendi sınırlarının dışına da ulaşmalıydı. İstihbarat toplamının önemi üzerine durmasının bir sebebi de buydu. Yani kendi sınırı dışında yaşanan huzursuzluklardan

⁴⁷⁶ Yezdi, **a.g.e., cilt-II**, s.116.

⁴⁷⁷ Yezdi, **a.g.e. cilt-I**, s.168.

⁴⁷⁸ Yezdi, **a.g.e., cilt-I**, s.134.

⁴⁷⁹ Yezdi, **a.g.e. cilt-II**, s.117-18.

⁴⁸⁰ Ando, **a.g.e.**, s.96.

kendisine menfi tesir edebilecek olanlarına müdahale etmekten geri durmamaktaydı. Urus Han'dan kaçan Toktamış Han'ın Timur tarafından Altın Orda tahtına oturtulması bu bağlamda değerlendirilmelidir. Elbette kuzey sınırlarında kendisine bağlı ve dost olan birinin mevcudiyeti onun da menfaatine idi. Toktamış'ı kabul edip ona yardım etmesinde bunun etkisi şüphesiz vardır. Toktamış defaatle kazanıp kaybettiği tahtı en son yine Timur'un emirleri sayesinde kazanmıştı. Bu emirlerin başında Gıyaseddin Tarhan gelmektedir. Gıyaseddin Tarhan'dan ilk defa 1372 yılında bahsedilmiştir. O Toktamış'ı Timur'un emri üzerine Sıgnak'ta 1377 yılında Han mertebesine yükselten kişidir. 1397 yılında bu kişi Hızır Hoca Han'ın oğlu Sam-i Cihan'ın maiyetinde Moğolistan'a Timur için Hanın kızını istemek üzere gönderilmiştir. Böylece Tökel Hanım Timur'un eşi olmuştu. 1401 yılında Gıyaseddin Tarhan Şam'daki kuşatmaya katılmıştı. Bu kişinin ailesi ile Timurlu hanedanı evlilik ilişkileriyle akraba olmuştur. Ömer Şeyh'in oğulları Pir Muhammed ve Rüstem, Gıyaseddin'in kızları Nigar Ağa ve Saadet Sultan ile evlenmişti. Onun bir başka kızı Gevherşad ise Şahruh ile evlenmişti.⁴⁸¹

Toktamış'ın Urus Han'a karşı savaşlarında Tümen Timur Özbek, onun oğlu Belti Hoca, Seyfeddin Tercan, Benki Kavçin gibi diğer emirler Toktamış'ın yanında yer aldılar. Böylelikle Timur Altın Orda devletinin Toktamış'ın asası altında yeniden toparlanmasını emirlerinin desteğiyle sağlamıştı. Elbette bu Timur'un aynı emirlerle bu devleti sonradan darmadağın etmesine mani olmadı.⁴⁸² Timur Toktamış'a karşı sefere çıktığında bazı emirlerini Türkistan'da bırakmıştı. Bu emirleri Yadigâr Barlas, Süleymanşah, Şemseddin Abbas ve Gıyaseddin Tarhan'dır.⁴⁸³

Timur Bayezid'i yendikten sonra Anadolu'da bulunan ve Hülagü Han döneminde Anadolu-Suriye sınırına yerleştirilen Kara Tatarları beraberinde götürmek istedi.

⁴⁸¹ Ando, **a.g.e.**, s.118-19.

⁴⁸² Yezdi, **a.g.e.**, **cilt-I**, s.187; Şami, **a.g.e.**, s.93.

⁴⁸³ Yağlı, "a.g.m.", s.236.

Ülkesindeki ordusunun gücünü artırmak, üretimi geliştirmek için bu grubu yanına aldı. Kara Tatar nüfusunun Timur'un ülkesine naklinden mirzalar ve emirler sorumluydu. Bu emre uygun olarak Emir Cihan Şah ve sağ kanat emirleri, Mirza Muhammed Sultan'ın birlikleri Tokat ve Amasya'ya, Emir Süleyman ve sol kanat emirleri, Kayseri ve Sivas'a Kara Tatarları toplamak üzere yöneldi. Amaç onları toplamak ve kaçmalarını engellemekti. Ve Timur toplanan bu Kara Tatarların tümen emirleri arasında birlikler halinde bölüştürülmesini emretti.⁴⁸⁴

1397'deki Şahruh'un maiyetini bırakılan Mızrab 1404 yılında İskender Şeyh'in Amul'daki isyanı üzerine Horasan'dan oraya birlikler yürütmüştü. Şirga şubesinden gelen Emir Mızrab bin Caku Barlas önemli bir şahsiyet idi. O Timur'un ölümü sonrası Şahruh'un en önemli emirlerinden biri oldu. O emir-i divan idi. Mızrab Kunduz ve Bağlan'ı yönetmekteydi. Daha sonra Şahruh onu Fars'a vali olarak atamış, Emir Mızrab orada ölmüştü.⁴⁸⁵ Şahruh Mirza, Horasan'da kargaşalık çıkardığı gerekçesiyle Hacı Muhlis'i ve Haf hâkimi Emir Kıvameddin Şadi'nin öldürülmesini Emir Mızrab'a havale etmişti.⁴⁸⁶ 1405 yılında Sultan Ali Serbedar'ın muhalefet etmesi üzerine Emir Mızrab, emir Seyyid Hâce ve Emir Cihan Melik ile birlikte Sebzevar'a gönderilmiş ve sultan Ali öldürülerek burası hâkimiyet altına alınmıştı.⁴⁸⁷ Keza Seyyid Hâce Ali'nin Turşiz havalisinde isyan etmesi üzerine Şahruh Mirza buraya Emir Mızrab'ı göndermişti. Ancak Seyyid Hâce Ali'nin kaçmasıyla Turşiz Emir Mızrab'a suyugal olarak verilmiştir.⁴⁸⁸

Şahruh idaresinin temellenmesinde ve merkezi otoritenin sağlama alınmasında emirlerin rolü büyüktü. Fakat başarılı bir asker olan Şahruh da emirlerini iyi kullanmak bir yana, kendisinin yönettiği seferlerle merkez-kaç bölgeleri ve merkezi otoriteye boyun

⁴⁸⁴ Yezdi, **a.g.e.**, **cilt-II**, s.291-93; Caferi, **a.g.e.**, s.37.

⁴⁸⁵ Ando, **a.g.e.**, s.128.

⁴⁸⁶ Ali Rıza Yağlı, "Timurlu Devleti Emirleri I- Barlas Boyu: Mızrab Barlas", **SUTAD**, 2019 (46), ss. 261-268, s. 263.

⁴⁸⁷ Yağlı, **a.g.m.**, s. 264.

⁴⁸⁸ Yağlı, **a.g.m.**, s. 264.

eğmeyen kimseleri itaat altına almaktaydı. Emir Timur öldüğünde başucunda bulunan Emir Şeyh Nureddin, Uluğ Beg Mirza ve Emir Şah Melik'e saldırarak onları yenmiştir. Bunu haber alan Şahruh Mirza (20 Nisan 1410) Emir Tevekkül Barlas ile beraber Emir Mızrab Caku Barlas ve Emir Yadiğâr Şah Arlat'ı ordunun başında önceden Maverâünnehr'e göndermiştir. Ancak Emir Şah Melik, Emir Şeyh Nureddin'in baskını sonunda yenilerek orduyu hümayuna dönmüştür. Ardından Kızıl Ribat'ta yapılan savaştan Şahruh Mirza galip ayrılmıştır.⁴⁸⁹

Gıyaseddin Ali'nin ailesinin fertleri devleti zora sokan isyanları bastırmada görev almıştır. 1410/11 yılında Hamza, Savran'a Şah Melik tarafından Şeyh Nureddin'in ikinci isyanı vesilesiyle gönderilmişti. Keza Şahruh'un Ömer Şeyh'in Fars'taki sorun çıkarıcı oğullarının üzerine yürüdüğü seferinde Gıyaseddin'in oğulları yer almıştır. Şahruh'un itaatsiz Sultan Üveys'i bastırmak üzere Kirman'a açtığı seferde Hasan ve Hüseyin Sufiler yer almıştı. Muhammed Sufi ise 1417/18 yılında Bedehşan'daki sorunlu unsurları sakinleştirmek üzere gönderilen emirler arasındaydı.⁴⁹⁰ Ondan başka bu operasyonda Emir Şeyh Lokman, Emir İbrahim, Emir Firuz Şah ve Mirza Soyurgatmış da vardı. Emirler, orduyla Keşm beldelerine varınca Şah Bahaeddin'in oğulları korkup bac ve haracı kabul etmişler, emirler ise Herat'a dönmüştü.⁴⁹¹

1405/06 kışında Mevdud Germsiri isimli bir kişinin Şahruh'a olan sadakatinden sapması dolayısıyla Cihan Melik on emir-i koşun ile birlikte Germsir'e gönderilmişti. Cihan Melik onu Germsir'den kovmuştu. Daha sonra Kal'a-yı Darafşay kalesini inşa ettirmişti. Emir Seyfel Germsiri ve Hüsameddin Guri'yi kutval olarak atamıştı. Ayrıca 1407 yılında Gur'a, Gur ve Sistan'da yaşayan bazı kimseleri etrafına toplayarak ayaklanmış olan İspahbad Guri'ye karşı gönderilmişti.⁴⁹²

⁴⁸⁹ Yağlı, **a.g.m.**, s.240.

⁴⁹⁰ Manz, **a.g.e.**, s.38-39.

⁴⁹¹ Hasan-ı Rumlu, **a.g.e.**, s.119

⁴⁹² Ando, **a.g.e.**, s.156

Mirza İskender adına sorumlu olan Abdüllaziz'den Kaplan kalesinin alınmasından sonra Şahruh Emir Alâaddin Alike'nin has adamlarından olan Emir Berat Hoca Bahşi'yi Tebriz'e göndermiş ve aman verdiğini duyurmasını buyurmuştu. Kaynakta “Daha önce cehenneme benzeyen Tebriz, onun gelişi ve Sultan'ın adaleti ile cennete döndü” yazmaktadır.⁴⁹³

Devletin gücü zayıfladıkça vilayetlerde yöneticilik yapan kimselerin daha sık başına buyruk hareket etmeye başladığı görülür. Bu devirde emirler arasında kendi bölgelerinde kuruluş ve gelişme devrine nazaran daha özerk hareket eden, merkezi otoriteye boyun eğmekten imtina eden figürler çıkmıştır. Sistan valisi Şah Hüseyin bunlardan biridir. Bu kişi kendisi 1455 yılında Ebu'l Kasım Babur tarafından gönderilen Emir Halil tarafından Sistan'dan kovulmuş ve kontrolü Emir Halil ele almıştır.⁴⁹⁴ Fakat bu bölgede kontrolü sağladıktan sonra Emir Halil de başına buyruk hareket etmeye başladı. Bunun üzerine Babur çareyi Sistan'ın idaresini Emir Halil'den alıp o bölgedeki meliklerden birinin oğluna vermekte gördü.

Sistan, tarih boyu merkezi idareler için sorun yaratma potansiyeli yüksek bir yer olmuştur. Burası Göreceli olarak erken bir dönemde Araplar tarafından fethedilmişti. Fakat burası ulaşımı zor bir ülkeydi bu yüzden buradaki Arap hâkimiyeti uzun süre güvensiz bir pozisyonda kalmıştı. İslamiyet ovada büyük bir hızla ilerlemiş, ancak Sistan'ın dağlık alanlarına hemen nüfuz edememişti. Burada Abbasilerin ilk valileri büyük zorluklar çekmişlerdi.⁴⁹⁵ Babur, bu sebepten ötürü o bölgede yaşayan güvenilir birini vali olarak seçmeyi tek mantıklı çözüm olarak görmüş olabilir.

⁴⁹³ Caferi, **a.g.e.**, s.97.

⁴⁹⁴ Thackston, **A Century of Princes**, s.182; Semerkandi, **a.g.e., II. Cild, 2. ve 3. Kısımlar**, s.369; Hasan-ı Rumlu, **a.g.e.**, s.338.

⁴⁹⁵Theodor Nöldeke, **Sketches From Eastern History**, İngilizce'ye çev. John Sutherland, 1892. S.177.

Sultan Ebu Said döneminde bir emir tarafından çıkarılan en ciddi isyan olan Emir Nur Said Bilküt isyanı (1460) Ebu Said'i çok uğraştırmıştır. Bu kişi önceleri Ebu Said'in en güvenilir hatta en zor zamanlarında hep yanında olan bir emiriydi. Ancak daha sonra Semerkand ve Buhara'dan alınan tamga vergisi yüzünden Sultan Ebu Said ile araları açılmış ve ona isyan etmiştir. Bilkütler'den olan Nur Said'in babası Şah Melik'tir.⁴⁹⁶ Emir Nur Said Bilküt'e karşı verilen savaşta Emir Mecid Argun büyük bir rol oynamıştı. Mecid Argun ümera-yı divan-ı ala'dan idi. Bu emir askeri olarak da ön plana çıkmıştır. 1459 yılında Herat yakınlarındaki Hisar-i Niratu hisarını fethetmiştir. Semerkandi, Bedeşan'ın fethini bu emire atfetmiştir Belh bölgesi ve Nişapur'un vergileri kendisine suyurgal olarak verilmişti. O, Bedeşan'ın fethinde önemli hizmetler ifa etmişti.⁴⁹⁷

Bu devirde Babur'un ölümünden sonra Ebu Said'in hizmetine giren Ali Farsi Tus'taki İmad Kalesi'nin ele geçirilmesi görevini ifa etmiş ve bu hizmeti nedeniyle yüksek mevkilere getirilmişti. Bu kişi 1459 yılının sonunda Emir Nur Said Bilküt ve Emir Seyyid Mecid Argun ile birlikte Mirza Hüseyin Baykara ile savaşmaya gönderilmişti.⁴⁹⁸

Hüseyin Baykara devrinde emirlerin bir kısmının merkez-kaç faaliyetler içinde oldukları görülürken bir kısmının da merkezi otoriteyi güçlendirmede önemli roller icra ettikleri görülür. Emir Ahmed Muştak'ın Hüseyin Baykara ile mücadelesinde bu net bir şekilde görülür. Sultan Mahmud Mirza, Belh'i kuşatmaya koyulunca onun cesur adamlarından Ahmed Muştak, kendisini terk ederek, Sultan Hüseyin Baykara'nın maiyetine geçmişti. Belh muhasarasında Mahmud Mirza mağlup edildikten sonra Baykara, Ahmed Muştak'ı Belh'e vali tayin etti. Ahmed Muştak'ın bu yeni göreviyle

⁴⁹⁶ Alan, **Sultan Ebu Said Devri Timurlu Tarihi**, s.108.

⁴⁹⁷ Ando, **a.g.e.** s.176-77 1468 yılındaki Azerbaycan seferine katılan Emir Mecid, 1469 yılında Uzun Hasan'ın öncü birlikleri ile yapılan savaşta Sultan Ebu Said'in öncü birliği arasında yer alıyordu. Bu savaşta esir alındı ve savaştan sonra Uzun Hasan'ın kendisini affetmesi üzerine serbest bırakıldı. Daha sonra Semerkand'a döndü. Ebu Bekir bin Ebu Said ile birlikte 1471 yılında Herat'a Sultan Hüseyin Baykara'nın Sultan Mahmud'a olan galibiyeti sonrası ziyarete gittiler. Dönerken Mirzanın içkicilerinin entrikası yüzünden idam edildi. Ando, **a.g.e.** s.177.

⁴⁹⁸ Ando, **a.g.e.** s.176-77

kendine olan güveni arttı ve o burada bağımsız hareket etmeye başladı. Sultan Hüseyin'e muhalefet eden Ahmed Muştak, Sultan Ahmed Mirza ve Sultan Mahmud Mirza'ya elçiler göndererek, onların yardımını istedi. Bu durum Herat'ta duyulunca Baykara, Ahmed Muştak'ı Belh'den çıkarmaya ve onun bölgede güç kazanmasına engel olmaya karar verdi. Baykara emir Abdul Halik'i bir grup güvendiği kumandanla birlikte Belh'e gönderdi ve onlara oraya vardıklarında Ahmed Muştak'a yardımcı olmak amacıyla geldiklerini söylemelerini istedi. Ahmed Muştak onları kendi birliklerine dâhil edecek ve Baykara'nın adamları da onu yakalamak için fırsat kollayacaktı.⁴⁹⁹

Emir Abdul Halik Belh'e vardığında Ahmed Muştak onun tavırlarından niçin geldiğini anladı ve onu şehirden uzaklaştırdı. Emir Abdul Halik Sultan Hüseyin'in huzuruna vardı ve Ahmed Muştak'tan gördüklerini ve duyduklarını anlattı. Sultan Hüseyin, belki Ahmed Muştak muhalif tutumundan vazgeçer diye birkaç gün bekledi. Ancak böyle bir gelişme olmayınca Sultan Belh'i tekrar kontrolüne almaya ve Ahmed Muştak'a haddini bildirmeye karar verdi. Herat'ın idaresi Bediüzzaman Mirza'ya bırakıldı. Sultan Hüseyin'in geldiğini öğrenen Ahmed Muştak şehrin burç ve duvarlarını sağlamlaştırıp, kendisini savunmaya karar verdi. Bu sırada Sultan Ahmed mirza ve Sultan Mahmud Mirza hemen harekete geçemedi, ancak emirlerinden ve askerlerinden oluşan ordusunu Belh'e doğru gönderdi. Çok geçmeden Sultan Mahmud Mirza, büyük bir askeri güçle Ceyhun'dan Ahmed Muştak'a yardım için ordugâhını konuşlandırdı. Baykara'nın emriyle Emir Muzaffer Barlas askerleriyle birlikte Tirmiz geçidine doğru yöneildi ve Semerkand bölgesinden gelebilecek saldırılara karşı burada konuşlandı. Baykara, ele geçirilmesi zor kaleleri ele geçirmeye karar verdi.⁵⁰⁰

Bu süreçte kuşatma çok uzun sürdüğü için sultanın ordugâhında kıtlık baş gösterdi ve besin kıtlığından dolayı askerler savaşacak durumda değillerdi. İki binden fazla kişi

⁴⁹⁹ Oruç, **a.g.e.**, s. 93.

⁵⁰⁰ Oruç, **a.g.e.**, s. 93

Sultan'ın maiyetini terk etti. Baykara, Ali Şir'e Herat'a gitmesini, Horasan şehirlerinden mümkün olduğu kadar çok fazla buğday toplamasını ve ordugâha göndermesini emretti. Bu emirle Ali Şir hareket etti, iki üç bin kişilik buğday topladı ve Arap kabilelerinden kiraladığı develerle bu buğdayları Belh'e gönderdi.⁵⁰¹

Bu ciddi isyanın basıtırılmasında Baykara'nın yanında sapasağlam bir duruş gösteren Muzaffer Barlas'ın büyük bir rolü vardır. Baykara'nın ordusunun güçlendiğini gördükten sonra sonra Sultan Ahmed Mirza ve Sultan Mahmud Mirza ricat etmiş, Muzaffer Barlas onları takip etmişti. Bu takibatta onun eline bu iki mirzanın ordusunun eşyalarının bir kısmı geçmişti. Ayrıca Muzaffer Barlas, isyankâr emir Ahmed Muştak'a yeniden dostluk ve birlik tesis etmek için isyandan vazgeçmesini bildiren bir elçi göndermişti. Ahmed Muştak af diledi, Sultan Hüseyin, mizacı gereği aşırı derecede cömert ve merhamet sahibi bir insan olması sebebiyle onu affetti ve Belh'in idaresini Mirza Baykara'ya verdi.⁵⁰²

Emir Ahmed Muştak örneğinde gösterilen itaatsizliği Emir Moğol da sergilemiştir. Bu kişi Emir Ali Şir Nevai'nin Esterâbâd valiliğinden istifa etmesinden sonra onun yerine göreve gelen kişidir. Bu kişi sonradan Hüseyin Baykara'ya isyan etti. Emir Muhammed Emin ve onun dostları bu durumdan haberdar olunca olup biteni Sultan Hüseyin'e anlatmak üzere Esterâbâd'dan ayrılarak Herat'a gitti. Sultan Hüseyin, Emir Moğol'un bu nankörlüğü karşısında çok şaşırıldı ve Esterâbâd valiliğini Bediüzzaman Mirza'ya teslim etti. Bediüzzaman, Esterâbâd'a yönelince Emir Moğol Irak ve Azerbaycan'a kaçtı. Orada da öldü.⁵⁰³

⁵⁰¹ Oruç, **a.g.e.**, s. 94-95.

⁵⁰² Oruç, **a.g.e.** s. 96.

⁵⁰³ Oruç, **a.g.e.**, s. 96-97.

B.5) İmaret

Timur ve oğulları Moğollar devrinde tahrip edilen sulama sistemlerini onarmış ve tarımın ihyası için yeni kanallar açmıştı. Semerkand ve Zerafşan vadisine bu anlamda özel bir önem gösterilmişti. Timur'un Semerkand ve civarını güzelleştirmek için yaptırdığı bahçeler yeni kanalların açılması veya eski kanalların onarımı ile yakından ilişkilidir.⁵⁰⁴ O "kurçî" ismi verilen ve görevi ekili alanları göçebelerin saldırılarından korumak olan özel bir askeri birlik oluşturmasının⁵⁰⁵ yanında daha 1370 yılında Emir Davut'u Semerkand'ın imareti ve mansab-ı divanının yönetimiyle görevlendirmişti.⁵⁰⁶ Timur kendisine başkent olarak seçtiği bu şehrin imareti görevini Emir Davut'a emanet etmesi onun önemini gösterir. Bu kişi aynı zamanda Semerkand darugasıydı.⁵⁰⁷

Timur Semerkand'ın güneyinde Hayrabad ve Semerkand ile Cizzak arasında açtığı diğer bir Hayrabad adındaki muazzam kanallarla önceleri hâli çorak olan sahaları ihya ve onları Türk oymaklarıyla iskân etti. Bunlar arasında bilhassa Bilküt uruğu Timur'un vakfiyelerinde zikredilmiştir. Bu yeni sulama ve iskân sahalarında tesis ettiği kasabaları İslam âleminin Bağdad, Dimeşk, Mısır, Şiraz ve Sultaniye gibi payitahtlarının isimleriyle tesmiye etti. Timur'un bu iska ve iskân işlerinin vüsati, kendisi ve oğulları zamanından kalan vakıf vesikalarından anlaşılmaktadır. Timur zamanında Sogd-ı kelân ve eski Çaganiyan, Huttal, Toharistan, Bedeşan, Belh taraflarında yeni açılan arıklarda Türk oymaklarının henüz aşiret teşkilatını muhaza ederek yerleşmiş olduklarını görüyoruz.⁵⁰⁸

Seferlerden sonra yıkılan şehirlerin yeniden inşası Timur'un generalleri ve ordusu tarafından yapılmaktaydı. Onlar bunu yaparken Timur valileri ve darugalarından

⁵⁰⁴ N. Mahmudov, *Zemledeliye i Agrarniye Otnoşeniya v Sredney Azii v XIV-XV vv.*, Duşanbe 1966, s.12

⁵⁰⁵ Mahmudov, *a.g.e.* s.21.

⁵⁰⁶ Yezdi, *a.g.e.*, **cilt-1** s.133.

⁵⁰⁷ Ando, *a.g.e.*, s.109.

⁵⁰⁸ Togan, *a.g.e.* s.82-83

kontrolleri altındaki bölgelerde suyuolları, etrafı su dolu arklarla çevrili kaleler, camiler ve surlar yapmalarını isterdi ve bunlar bazen begler bazen de tavacılar tarafından yapılırdı.⁵⁰⁹

Timur yeni topraklar kazanmak ve ekilebilir alanları genişletmek maksadıyla Horasan'da 1381 yılında bir kanal inşası emri vermişti. Bunun amacı bölgedeki tarımsal faaliyetleri yeniden canlandırmaktı. Ve Timur bu görevi yüksek memurları ve beglerine emanet etmişti. Murgab Nehri'nin kenarında bir kanal açıldı. Bu kanal ülkedeki ihmal edilmiş alanları sulamak amacına hizmet edecekti.⁵¹⁰ Hafız-ı Ebru, bu kanallardan bazılarının ismi saymaktadır ki bunların çoğu Timur'un emirlerinin isimleridir. Bu kişiler arasında Ömer b. Taban, Şeyh Ali Bahadur, Devletşah-Bahşi, Akbuğa, Hasan Candar, Alaaddin İnak vardı. Bunların dışında Kutluk Hatun kanalı da vardı ki bu muhtemelen Timur'un kızkardeşi Kutluk Türkan Aga'nın adından geliyordu. Bu çalışmalarda Timur'un oğlu Miranşah da bulunmuştu.⁵¹¹

Daha önce Moğollar tarafından önce yıkılıp sonra yeniden onarılan Gürgenç barajı Timur'un Harezmi seferinde tekrar yıkılmıştı.⁵¹² Ancak Timur 1391 yılında Emir Musaka'ya Harezmi ekonomisini ihya etme emrini vermişti. Keza Timur, 1403 yılında torunu Ebu Bekir b. Miranşah'a Irak nüfusunu yeniden toplama ve kültürel durumu geliştirerek Bağdat'taki yaşamı kendine geri getirme görevini tevcih etmişti.⁵¹³ Keza Timur Moğolistan'daki Hızır Hoca Oğlan'ın üzerine içlerinde Yadigâr Barlas'ın bulunduğu emirleri gönderdiğinde, bu sefer esnasında Sıçgan Dolban'da

⁵⁰⁹ İsmail Aka, "The Agricultural and Commercial Activities of the Timurids in the First Half of the 15th Century", *Oriente Moderno*, 2 – 1996, Anno XV (LXXVI), 9-21, s.10.

⁵¹⁰ İsmail Aka, "a.g.m.", s.11; Dorothea Krawulsky, *Horasan zur Timuridenzeit nach dem Tarih-e Hafez-e Abru, cilt-II* s.30.

⁵¹¹ V. V. Barthold, *Rabotu Po İstoriçeskoj Geografii*, Soçineniya III, Moskova 1965, s. 151.

⁵¹² Vadim Âgodin, "Contribution à la géographie historique du delta de l'Amou Darya du VII au XIV siècles", Fransızca'ya çev. Kirill Kuzmin, *Cahiers d'Asie centrale* (10) 2002, ss.11-49, s.44.

⁵¹³ Aubin, *a.g.m.*, s. 93.

Bulgaçı/Bolgaçı'nın ahalisinin tamamı öldürülmüş, bunun üzerine Timur bu emirlere bu bölgeyi imar etme ve ekip biçme emrini vermişti.⁵¹⁴

Gıyaseddin Ali'den Timur'un Hindistan seferinde Gazne'ye doğru yürüdüğü esnada Afganların ayaklandığı ve Şeyh Nureddin Muhammed'i öldürdüklerini öğrenmesi üzerine İriyab yolunu tuttuğunu, buradaki huzursuzlukları bastırdıktan sonra şehrin imareti için talimat verdiğini öğreniyoruz. Burada cami yapılması ve yıkılan binaların onarılması görevi Emir Şah Melik'e verilmişti.⁵¹⁵

Timur Yıldırım Bayezid ile savaşmadan evvel Aras nehrinde adını ölümsüz kılmak için kanal yaptırmıştı. Tavacılar, işleri emirler arasında bölüştürmüştü. Emirler de bu işte çalışan askerlerin başında durdu. Timur bu kanala "Nehr-i Barlas" adını vermişti. Ve bu kanalın kenarında çeşitli kasabalar, köyler, değirmenler, bahçeler ve bağlar inşa edilmişti.⁵¹⁶

Şahrüh Mirza, Pir Muhammed'in intikamını almak üzere Pir Ali Taz'ın hâkim olduğu Belh'i ele geçirdiğinde Timur'un 1370 yılında yıktığı Hintliler kalesinin tamiri için Horasan Ordusunun bir kısmını Emir Mızrab'ın emrine vermişti.⁵¹⁷

1410 yılında Şahrüh Merv'in onarımı için emir vermişti.⁵¹⁸ Bu görev için bütün Türk ve Tacikleri seferber etmişti.⁵¹⁹ Mesela Merv'de Murgab Nehri'nden gelen su kemerinin yeniden inşası yapılmıştı. Bu görev Emir Alike Kükeltaş, Emir Musa ve Emir Ali Sekkani'nin liderliğinde ifa edildi.⁵²⁰ Şehirde camiler, pazarlar, hamamlar, Kervan-saraylar, eğitim kurumları ve diğer yararlı yerler inşa edildi. Su yeniden Merv'e aktı ve

⁵¹⁴ Yağlı, **a.g.m.**, s.236.

⁵¹⁵ Gıyaseddin Ali, **a.g.e.**, s.41.

⁵¹⁶ Yazdi, **a.g.e.**, **cilt-II**, s.234-35.

⁵¹⁷ Yağlı, **a.g.m.**, s.264.

⁵¹⁸ Barthold, **a.g.e.**, s.151.

⁵¹⁹ Krawulsky, **a.g.e.**, s.46-47.

⁵²⁰ İsmail Aka, **a.g.m.**, s. 12; Volin, **a.g.e. cilt-I**, s.525; Jukovskiy, **Dryevnosti Zakaspiyskogo Kraya, Razvalina Starogo Merva**, Petersburg 1894, s.65.

Merv’de gelişme başladı. Emirler görevlerini tamamlayıp Herat’a döndüler.⁵²¹

Alike Kükeltaş Şahruh’un emirleri arasında tarımsal faaliyetlere en çok önem veren emirlerden biri olmuştur. Aynı zamanda o 1000 katır yükü tahılın ekilmesinin mümessili olmakla övünmekteydi. Alike, Mısır’da toprak almış ve buralarda imaret yaptırmıştı. Şahruh bunun sebebini sorduğunda Alike “herkese bir kişi Şahruh’un kölesi olduktan sonra Mısır’da bile toprak kazanıp inşaat yapabilecek kadar kudrete erişebildiğini göstermek istiyorum” demiştir.⁵²² Alike 1438 sonbaharında, ölümünden iki sene önce Merv’de tarım ve toprağın iyileştirilmesi işiyle ilgilenmiştir.

1440 yılında ölen Şahruh’un atabeği ve beglerbegisi Emir Alike Kükeltaş Semerkand’da bir cami inşa ettirmişti. Merv’de birçok hayır eserleri onun adı ile ilgili olduğu gibi ayrıca Herat’ta Hıyaban yakınında bir medrese ve hankâh, Irak kapısından girişte bir hamam, Herat’ın beş fersah kuzeyinde, 1523 yılında hâlâ ayakta duran bir ribat yaptırmıştı.⁵²³ Büyük emirlerden Türkmen asıllı Emir Celaleddin Firuz Şah Herat’ta cami, medrese ve hankâh inşa ettirmiştir.⁵²⁴ Uluğ Beg’in atabeği Şah Melik de Herat’ta bir cami ve bahçe, Kusuye civarında ise bir ribat yaptırmıştı.⁵²⁵ Meşhed’de Gevherşad’ın hizmetindeki kadınlardan Perizad’ın yaptırdığı medresenin karşısında Şahruh devrinin namı olan beglerinden Emir Yusuf Hoca Bahadır bin Şeyh Ali de 843 (1439) yılında Du Der adı ile tanınan bir medrese yaptırmıştı.⁵²⁶

Kaynaklarda adil, bahadır ve hayır sahibi bir beg olarak gösterilen Emir Şah Melik de öteden beri harap halde bulunan Cürcan su bendini yeniden bayındır hale getirmişti. Şahruh Harezmi’i Şah Melik’in oğluna vererek orada oturmasını buyurdu.⁵²⁷

⁵²¹ Volin, **a.g.e. cilt-I**, s.530-31; Jukovskiy, **a.g.e.**, s.69.

⁵²² Aka, **a.g.m.**, s.13.

⁵²³ İsmail Aka, **Mirza Şahruh Zamanında (1405-1447) Timurlularda İmar Faaliyetleri**, Belleten, Cilt, XLVIII, Sayı 189-190, 1994 ss. 285-97, s.293-94

⁵²⁴ Aka, **a.g.m.**, s.294.

⁵²⁵ Aka, **a.g.m.**, s.294.

⁵²⁶ İsmail Aka, **a.g.m.**, s.295.

⁵²⁷ Caferi, **a.g.e.**, s.89.

Yezd bölgesinde 30 yıl darugalık görevi icra eden Emir Çakmak'ın bu bölgede önemli imar faaliyetleri olmuştur. Emir Çakmak hakkındaki en olumlu hikâye, onun Memlûk Sultanlığından Anadolu'ya kaçtığını, oradan da beraberindeki takipçileriyle Şahruh'a katıldığını anlatmaktadır.⁵²⁸ Üç Azerbaycan seferine de katıldı. Yezd ordusuyla Şahruh'un seferlerine katılması ve Yezd'deki mimari patronajı onun yerel vergilerden elde ettiği gelirler hakkında fikir sahibi olmamızı mümkün kılmaktadır. O ve eşi Bibi Fatıma bu şehrin büyümesine katkıda bulundu.⁵²⁹ Fakat aynı zamanda buradaki vakıflarla kendi zenginliğini korudu. Vakfın müteveli heyeti kendi oğullarından oluşmaktaydı. Bu mevkilerle birlikte müşrif veya nazırlık yapacak kişi de yabancılardan seçilemezdi.⁵³⁰

Maveraünnehr ve Horasan'ın Şahruh devrinin ortalarından itibaren iktisadi coğrafya bakımından bir kısırlaşma içine girdiğini gündeme getirmekte yarar vardır. Bunun nedeni Aral Gölü'nün kuruması olayı olmuştur. Çünkü bu dönemde Ceyhun Nehri yatak değiştirip Hazar Denizi'ne boşalmıştır. Aral Gölünün kaderi Ceyhun nehrine bağlıdır desek yanlış olmaz. Ceyhun Nehri, Seyhun nehrinin iki katı kadar su taşır ve taşıdığı su ile Aral Gölünün %50'sini doldurur. Süreç şöyle gelişir, bu nehirden Davdan Derya'ya ve Deryalık (Kunya Derya) kanalıyla Sarıkamış Gölüne su taşınır. Davdan Derya ve Deryalık 20-30 km küpten fazla su taşıma kapasitesine sahip olmadığı için Ceyhun nehrinin istikamet değiştirmesi hiçbir zaman tekmil olamaz ve bir kısım Aral Gölünün güneyine akmaya devam eder.⁵³¹

⁵²⁸ Buna göre Çakmak Şami Şam'da bir Memlûk emiriydi. Şam Timur tarafından kuşatıldığında Memlûk sultanı Sultan Faraj şehri terk etmiş, Emir Çakmak Şami de Şahruh'a teslim olarak Ankara Savaşında Timur'un ordusunun sağ kanadında görev almıştır. Daha sonra bu kişi Şahruh'un emiri olarak görev yapmıştır. Iwatake Akio, "The Waqf of A Timurid Amir: The Example of Chaqmaq Shami in Yazd", *Persian Documents. Social History of Iran and Turan in 15th and 19th Centuries*, ed. Kondo Nobuaki, London, Routledge, 2003, 87-105, s.87.

⁵²⁹ Akio, **a.g.e.**, s.90.

⁵³⁰ Akio, **a.g.m.** s.8.

⁵³¹ R. Sala, "Quantitative Evaluation of the Impact on Aral Sea Levels by Anthropogenic Water Withdrawal and Syr Darya Course Diversion During the Medieval Period (1.0-0.8 ka)", **Socio-Environmental Dynamics Along the Silkroad**, ed. L. E. Yang, Springer Verlag (Open Access) 2019, ss.105-122, s.104.

15. yüzyılın başında Ceyhun Nehri kesin olarak yatak değiştirmiştir. Timur'un sarayına elçi olarak gelen İspanyol Clavijo bu nehrin Hazar Denizine boşaldığını söylemektedir.⁵³² Gerçekten de, Melville'in 1980 yılında yaptığı araştırmaya göre Ceyhun Nehri, tarihte kaydedilmemiş deprem veya seller nedeniyle üç farklı yılda yatağını değiştirmişti: Bunlar 1208, 1389 ve 1405 yılları idi.⁵³³ 1405 yılında meydana gelen bir deprem ya da sel nedeniyle Ceyhun Nehri yatak değiştirmiş ve Hazar Denizi'ne boşalmaya başlamıştı. Bunu, 1417'de Hafız-ı Ebru tarafından yazılan bir tarihsel bilgiyle teyit edebiliyoruz. Tarihte ilk kez Hafız-ı Ebru Aral Gölü'nün kurduğunu, Seyhun ve Ceyhun'un birleşerek Hazar Denizine boşaldığını söylemiştir.⁵³⁴ Barthold, zamanının tabii bilimleri bunu izaha izin vermediği için izah edememiş, yalnızca bu bilgiyi doğrulayacak başka bir tarihi kaynak yok demekle Hafız-ı Ebru'nun kullandığı ifadeyi geçiştirmiştir.⁵³⁵ De Goeje ise Hafız-ı Ebru'nun bu ifadesinin yanlış olduğunu söylemiştir.⁵³⁶ Fakat 1405 yılında yaşanan doğal afetin etkisiyle Ceyhun Nehrinin yatağını değiştirmesinin Aral Gölünün kurumasının en temel sebeplerinden biri olduğunu söyleyebiliriz. Seyhun Nehri'nin yatak değiştirmesini ise Boroffka şöyle izah etmektedir: "Hafız-ı Ebru'nun Seyhun'dan kastettiği Seyhun nehrinin güney kolu Zanaderya'dır.

⁵³² Goeje, **a.g.e.**, s. 22.

⁵³³ R. Sala, **a.g.m.**, s. 105.

⁵³⁴ Barthold, **a.g.e.**, s. 75.

⁵³⁵ Barthold, **a.g.e.**, s. 75.

⁵³⁶ Goeje, **a.g.e.**, s. 22.

Zanaderya Kızılkum çölünü kat ederek Akçaderya ile birleşerek önce Sarıkamış Gölüne, oradan da Uzboy⁵³⁷ kanalıyla Hazar Denizine dökülmüş olmalıydı.”⁵³⁸

Bu devirde Seyhun Nehrinin Zana Derya kolu Akça Derya ile birleşip Kuvan Derya kanalıyla Hazar Denizi'ne boşalmaktaydı. Keza 16. Yüzyılda Babur, Seyhun Nehrinin yatağını değiştirdiğini ve Türkistan şehirlerinin güneyinde hiçbir nehir ile karışmadan kumullar arasında kaybolduđunu⁵³⁹ söylemektedir. Yani Babur devrinde Seyhun Nehri ne Hazar'a ne de Aral'a boşalıyordu. Dolayısıyla 15. ve 16. Yüzyıllar arasında tarihsel kayıtlar gerçekten de Aral Gölünde ciddi kurumaların olduğunu bizlere göstermektedir.

Aral Gölü'nün kuruması Maveräünnehr'in iktisadiyatını ciddi şekilde etkileyen bir coğrafi olaydır. Christian Opp, Aral'ın kurumasıyla onun yerini tuzlu bataklıkların ve tuz tabakalarının aldığını, birçok yerde kum tepelerinin meydana geldiğini ve bu etkilerin Ceyhun ve Seyhun Nehri'ne de teşmil olduğunu ve dolayısıyla eko-sistemin ciddi şekilde tahrip olduğunu söyler.⁵⁴⁰ Etkiler bununlar da sınırlı kalmaz, ortalama sıcaklık derecesi artar ve ciddi bir kıtasallık meydana gelir⁵⁴¹, iktisadi akımdan balıkçılık ciddi şekilde geriler.⁵⁴²

⁵³⁷ Uzboy, Ceyhun Nehri'nin Hazar Denizi'ne doğru akan eski bir kanalıdır. Uzboy'un aşağı taraflarında çölün içinde, Unguz denilen, güney Karakum'u Zaunguz'dan kuzey-güney doğu istikametinde ayıran, 30 metrelik bir boşalma derinliği olan, Karakum'un güneyine nazaran bir plato yüksekliğinde bulunan ve herhangi bir fluvial kanal karakteristiği görülmediği için eoliyen erozyonu (rüzgar aşındırması) ile şekillenmiş bir yere benzeyen bir çöküntü bulunur. Zaunguz mütemadi olmayan bir erozyon örtüsüyle, birkaç metreyi aşmayan alt miyosen fluvial kumlarıyla kaplıdır. Unguz'un eski kum tepeleri kordonu Zaunguz'un kileri ile birleşir ve kendi aralarında solonçak denilen çelenk biçiminde bir yapı oluşturur. Bu yapı platodaki karlardan akan su tarafından beslenir. Unguz, Ceyhun Nehri'nin eski yatağı olarak kabul edilir. Bu yatak, Türkmenabad'dan Uzboy'a gider. R. Letolle, M. Mainguet, “Histoire des rivières d'Asie centrale depuis deux millions d'années: certitudes et spèculatios”, Cahiers d'Asie centrale, 11/12 2004, ss.317-340, s.326.

⁵³⁸ Nicolaus G. O. Boroffka, “Archaeology and its Relevance to Climate and Water Level Change: A Review”, **The Aral Sea Environment**, Berlin-Heidelberg 2010 283-303, s.293.

⁵³⁹ Barthold, **a.g.e.**, s.75.

⁵⁴⁰ Christian Opp, “Vom Aralsee zur Aralkum: Ursachen, Wirkungen und Folgen des Aralsee-Syndroms, Planet Erde”, Rüdiger Glaser, Klaus Kremb (Hrsg.), **ASIEN**, 90-100, s. 96.

⁵⁴¹ Opp, **a.g.m.**, s. 97.

⁵⁴² Opp, **a.g.m.**, s. 98.

Bunun yarattığı olumsuz etkiler hem Sultan Ebu Said'in hem de Sultan Hüseyin Baykara'nın çabalarına yansımış olmalıdır. Tarihçi İsfizari, Sultan Ebu Said'in Herat'ta Rud bölgesinden başlayan ve Çu-i Sultani denilen bir kanal yaptırdığını söylemektedir.⁵⁴³ Ayrıca onun kudretli emirlerinden Emir Mecid Argun Babası adına Belh'te ant diktirmişti. Handmir Belh'te 1490 civarında Çeharbağ-i Mecid Argun adında bir bahçeden söz eder.⁵⁴⁴ Yine İsfizari'nin verdiği bilgiye göre Hüseyin Baykara Murgab'tan Merv'e, Merv'den de Serahs'a uzanan yirmi beş fersahlık verimsiz arazide bir kültür kuşağı oluşturmuştur. Barthold İsfizari'nin ifadelerini abartı olarak kabul etmekte ve bunu Hüseyin Baykara'nın gerçekleşmemiş bir planı olarak değerlendirmektedir. Gerçekten de 1826 yılında Merv'e yapılan bir keşif seyahatinde bu tarihçi tarafından bahsedilen ve Kuç-Kum olarak adlandırılan yerde geçmişte güçlü bir hükümdar tarafından ortaya konan böyle bir çabanın izlerine rastlanmıştır.⁵⁴⁵

Baykara devrinde Timurlu emirlerinden imaretle ilgili en çok faaliyet gösteren emirlerin başında Ali Şir Nevayi gelmektedir. Onun adına başlıca Herat'ta ve genel olarak Horasan'da yapılan birçok yapı inşa etmiştir.⁵⁴⁶ Hiç şüphesiz Ali Şir Nevai kültürel patronaj ile Timurlu tarihine ilişkin birçok kültür ürününün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ancak buna rağmen yukarıda saydığımız olumsuz koşullar Maverünnehr ve Horasan'da bereketli bir iktisadiyata ve buna binaen imar faaliyetlerinin başarıyla sürdürülmesine engel olmuştur. Mesela Harezmi'nin vaziyeti buna örnek emsal teşkil eder. Timur 1391 yılında burasının ihya edilmesini emir veriyse de Harezmi 15. Yüzyıl boyunca eski parlaklığına ulaşamamıştır.⁵⁴⁷ Harezmi'de sulama faaliyetlerinin tarihini incelemiş olan Tolstov, VII-VIII, XIII-XIV ve XV. asırlarda sulama faaliyetlerinde azalmaların olduğunu kaydetmiş, M. E. Masson da XII. ve XIV. asırlarda Maverünnehr'deki

⁵⁴³ Mahmudov, **a.g.e.** s.14.

⁵⁴⁴ Ando, **a.g.e.**, s.176.

⁵⁴⁵ Barthold, **Rabotu Po İstoriçeskoj Geografii**, s.152.

⁵⁴⁶ Barthold, **a.g.e.**, s.152.

⁵⁴⁷ Barthold, **a.g.e.**, s.549.

maksimum sulama faaliyetlerinin antik dönemdeki sulama faaliyetlerinin gerisinde kaldığına işaret etmiştir.⁵⁴⁸ Ancak bu geride kalma durumu Timurlu Devleti'nin bir suçu olmaktan ziyade iklimsel koşulların olumsuzluğundan kaynaklanıyordu.

B.6) Meşveret

İsmail Aka'ya göre mutlak hâkimiyete inanan Timur, kurultay müessesesine pek ehemmiyet vermezdi. O, bir işi yapmak istediği takdirde, kendini haklı gösterebilmek için, Kur'an-ı Kerim'den ayetler dahi nakledebilirdi.⁵⁴⁹ Aslında bu fikir Timur'un kurultay ve meşverete olan yaklaşımını tam olarak yansıtmamaktadır. Kabul edilmelidir ki Timur'un kendi emirleriyle şuarası onun için bağlayıcı değildi. Tartışılan fikirlerin üzerine son sözü o söylemekteydi. Fakat buna rağmen bilgin bir lider olarak Timur, emirlerinin fikirlerini dinlemeyi ve bu fikirlerinin değerlendirmesini yapmayı ihmal etmezdi. Yani şuaranın Timur için bağlayıcı olmaması, onun bu müesseseye ehemmiyet vermediğini göstermemektedir.

İyi bilinmektedir ki Timur Toktamış'ın ülkesine sefer yapmadan evvel emirlerini toplayarak kurultay yapmış, hem sefer hem de seferde takip edilecek yol ve adımların kararını emirleriyle yaptığı meşveretten sonra almıştır.⁵⁵⁰

Timur'un Toktamış ile savaştığı sırada İnkâtura'nın hak ve hukuku ve aradaki ahd-ü Peyman hiçe sayarak Moğolistan'dan memleketin etrafına gelip harap ettiği haberi gelince Timur Semerkand'a geri dönmüş ve emirlerin toplanmasını emretmişti. Emirler emir mucibince toplanmışlar ve düşmanlarla olan muharebenin muhakemesini yapmaya başlamışlardı.⁵⁵¹ Dolayısıyla Timur savaşlarda izleyeceği stratejilere emirleriyle yaptığı meşveretten sonra karar vermekteydi. Bu her savaşta böyle değildi. Kimi zamanlar

⁵⁴⁸ Mahmudov, **a.g.e.** s.14.

⁵⁴⁹ Aka, **Timur ve Devleti**, s.157.

⁵⁵⁰ Nizameddin Şami, **Zafername**, s.143.

⁵⁵¹ Şami, **a.g.e.**, s.129.

emirlerinin ve en yakınındakilerinin bile bilmediği savaş plan ve programlarının birden uygulamaya koyarak herkesi şaşırtıyordu. Ancak Timur'un kendi uzun idaresi altında meşverete önem verdiğini gösteren birçok örnek vardır. Mesela Soyurgatmış öldükten sonra saltanat tahtına birinin oturtulması hususunda noyanlar, emirler ve devlet erkânı ile Emir Timur ittifak etmişti. Emir Timur Soyurgatmış'ın hukukunu gözeterek saltanatı, onun oğlu Sultan Mahmud için muvafık görmüştü; çünkü herkes bu kişinin saltanata layık olduğu kanaatindeydi.⁵⁵²

Şahruh askeri seferleri öncesinde emirleriyle istişare ederdi. Mesela onun Azerbaycan seferi öncesi topladığı erkân-ı devlet, kendisine seferi erteleme teklifinde bulunmuştu. Ancak Emir Firuz Şah Şahruh'u ikna etmiş, ve Azerbaycan seferine karar verilmişti. Emir Firuz-Şah önemli bir şahsiyetti. Aberkuh valiliği yürütmekteydi ve emir-i divandı. Timur'un erken müttefiklerinden Mübarek-Şah'a akraba olduğuna dair bilgiler varsa da Tac'üs Selmani'de Türkmen kökenli bir köle olarak gösterilmektedir.⁵⁵³ Onun Şahruh'un şuara meclislerinde önemli bir ağırlığının olduğunu vurgulamak gerekmektedir. 1442/43 yılında o güne kadar hep Çekene Barlas'ın ailesine ait olan Rey, Kum, Kazvin ve Sultaniye valiliğine Sultan Muhammed bin Baysungur'un getirilmesinde Firuz Şah'ın rolü vardır. Firuz Şah 1443'de gücünün zirvesine ulaşmıştı.⁵⁵⁴ Şahruh bu durumdan hoşnut olmasa da bu kadar önemli bir mevkiye getirebileceği başka bir emir yoktu. Bu sıralarda Seyid İmadeddin de büyük bir nüfuza sahipti fakat Şahruh bir kere olsun Firuz Şah'ı geri çekebilmek adına Belh valiliği gibi önemli bir göreve onu getirmedi. Firuz Şah'ın ölümünden sonra onun bu geniş yetkileri oğlu Nizameddin Ahmed'e geçmiştir. O Şahruh'un ölümüne kadar emir-i divan görevini elinde

⁵⁵² Şami, **a.g.e.**, s.135.

⁵⁵³ Manz, **a.g.e.**, s.36.

⁵⁵⁴ Ando, **a.g.e.**, s.150-51.

bulundurmuştur.⁵⁵⁵ Fakat babasına nazaran çok daha az etkiye sahipti.⁵⁵⁶

Devlet otoritesinin zayıflamasının bir başka mühim emaresi olarak, Timurlu Devleti'nin duraklama ve yıkılma devrinde emirlerin tahta geçecek hükümdarı şua halinde seçim yoluyla oy birliğine dayanarak getirdiğini görüyoruz. Ebu'l Kasım Babur öldükten sonra emirler bir araya gelerek onun 11 yaşındaki oğlu Mirza Şah Mahmud'u tahta oturtmuştu.⁵⁵⁷ Keza Maverünnehr'de Sultan Ahmed Mirza'nın ölümünden sonra begler ittifak ile dağ yolundan Sultan Mahmud Mirza'ya adam göndererek onu istemiş ve tahta oturtmuşlardı.⁵⁵⁸ Sultan Mahmud Mirza'nın ölümünden sonra ise Semerkand ve Hisar begleri ittifakla Buhara'da bulunan Baysungur Mirza'ya adam göndererek getirtmiş ve Semerkand tahtına oturtmuştu.⁵⁵⁹ Şüphesiz tahta kimin geçeceğini belirleyen emirler, Timurlu devletinin son devirlerinde meşveret yoluyla büyük etkiye sahip olmuştu. Her ne kadar bu devirde Sultan Ebu Said ve Hüseyin Baykara gibi güçlü figürler varsa da, emirlerin çeşitli karar alım süreçlerinde etki ve ağırlığının Timur ve Şahruh devrine nazaran daha büyük olmasını doğal karşılamak lazımdır.

B.7) Yargı

Moğolca kökenli bu sözcük duruşma salonu, adli araştırma, soruşturma (nihayetinde işkence içeren disiplin cezası) gibi anlamlara denk gelir. Sözlüklerde münakaşa, mübaşir, yasak, emir ve kamulaştırma gibi manalarla da karşımıza çıkar. Cengizli Devleti'nde yargı işlerinden Çağatay Han sorumluydu.⁵⁶⁰ Yargı oldukça önemli ve ciddi bir mesele olduğundan ancak çok güvenilen ve kendisinden emin olunan devlet

⁵⁵⁵ Ando, **a.g.m.**, s.389-90.

⁵⁵⁶ Manz, **a.g.e.**, s.47. Firuz Şah'ın valiliği ile ilgili Aberkuh'tan bahsediliyor. Şahruh 1411 yılında Fars ve Irak-ı Acem'e yaptığı ilk seferden dönerken bu valiliği vermişti. Firuz Şah oraya kendi terine Tarhan aqa diye birini göndermişti. Bu Tarhan aga Firuz Şah'dan fazla yaşadı. Mirza Sultan Muhammed Şahruh'un ölümünden sonra onu görevinden aldı. Ando, **a.g.e.**, s.152.

⁵⁵⁷ Thackston, **a.g.e.**, s. 184

⁵⁵⁸ Babur, **Vekayi**, s. 34

⁵⁵⁹ Babur, **Vekayi**, s. 45-46

⁵⁶⁰ Doerfer, **a.g.m.**, **cilt-IV**, s.58-59.

adamları bu görevi icra etmekteydi. Timurlu Devleti'nde yargı meseleleri emirlerin uhdesindeydi. Öyle ki yargı sürecinden çıkan karara hükümdar bile engel olamıyordu. 1370 yılında Emir Hüseyin Belh'te ele geçirildiğinde kurulan yargıdan Emir Hüseyin'in idamı kararı çıkmış, Timur buna istemese de rıza göstermek mecburiyetinde kalmıştı. Manz Timur'un bunu fırsat olarak kullanıp Emir Hüseyin'in idamını meşrulaştırdığını söylese de⁵⁶¹ onun bu teorisini destekleyen hiçbir kanıtı yoktur.

Hüseyin Sufi'nin Emir Timur'a karşı muhalefetinin arkasındaki isim olan ve Emir Timur'un Harezm seferine de böylelikle sebebiyet veren Keyhüsrev noyanlar ve emirler tarafından sorgulanmıştı. Bu yargı sürecinin sonunda Keyhüsrev suçlu bulunmuş ve onlar tarafından Semerkand'a getirilerek cezası kesilmişti.⁵⁶²

1389/90 yılında Seyfeddin Nüküz Timur'a karşı ayaklanan Hacı Beg Caûni Kurbanî'nin yargılanması göreviyle görevlendirilmişti.⁵⁶³ Seyfeddin Nüküz Ulus-ı İlçigiday teşkilatlanmasının içinde yer alan Nüküz boyundan geliyordu. Seyfeddin ilk defa 1362 yılında Timur'un maiyetinde gösterilmekteydi. Timur 1366 yılında Karşı'da Karaunas askerleri ile savaşırken faldan ve astrolojiden anlayan Seyfeddin'e danışmış Bu kişi 1370 yılında Emir Davut Duğlat ve Emir Caku Barlas'ın arkasında üçüncü sırada sayılmaktaydı. 1370 yılında Emir Davud'a verilen Semerkand valiliği Harezm Seferinin yapıldığı 1372 yılında Emir Seyfeddin'e verilmişti. 1380 yılında Miranşah Horasan valisi tayin edildiğinde Seyfeddin onun maiyetine verilmişti. 1388'e kadar bu hizmeti sürmüştü. 1389/90 yılında O Timur'a karşı ayaklanan Hacı Beg Caûni Kurbanî'nin yargılanması göreviyle görevlendirilmişti. 1390 yılında Seyfeddin Cihan Şah bin Caku Barlas ve Şemseddin bin Abbas'ın önünde "büyük tavacı" olarak gösterilmişti. Timur 1392 yılında

⁵⁶¹ Manz **a.g.e.**, s.57.

⁵⁶² Şami, **a.g.e.**, s.81.

⁵⁶³ Ando, **a.g.e.**, s.94.

Batı'ya sefere giderken Buhara'da hastalandığında onun emri üzerine Fars ve Türk doktorları Seyfeddin getirmişti.⁵⁶⁴

Sistan valiliği görevinden alındıktan sonra Ebu Said aleyhinde faaliyetlerine devam eden Emir Halil onun emriyle büyük emirleri tarafından idam edilmişti.⁵⁶⁵

Keza Hüseyin Baykara Harezmi'yi yağmaladığında Ebu Said emirlerine "ihmalîlik gösteren emirlerin zincire vurulup getirilmesi" talimatını vermişti. Bunlar arasında Emir Nur Said de vardı. Emirler görevlerini yerine getirdiler.⁵⁶⁶ Burada soruşturma, kovuşturma ve cezayı uygulama görevinin emirlerde olduğunu net bir şekilde görüyoruz.

B.8) Şehirlerin Müdafaası

Şehirlerin müdafaası bilhassa siyasi bağlamda bir şehrin ele geçirilmesinden daha büyük bir öneme sahipti. Çünkü şehrin kaybedilmesi yer yer tahtın ve egemenliğin kaybedilmesi anlamına gelebilmekteydi. Hüseyin Baykara Yadigâr Şah'a karşı Herat'ı kaybettiğinde durum böyle olmuştu. Ayrıca kaybedilen şehir başkent olmasa dahi o şehirde yeni bir muktedirin ortaya çıkmasını sağlamaktaydı ki bu da Timurlu Devleti'nin istikrarı ve mevcut düzenin korunmasını zorlaştıran bir faktör olurdu.

Timur devrinde bilhassa Timur Semerkand'ı çeşitli seferler nedeniyle terk ettiğinde başkentini koruması hususunda mirza ve emirlere mühim görevler düşmekteydi. Daha 1372 yılındaki ilk Harezmi seferinde Timur Semerkand'ın muhafazası görevini Emir Seyfeddin Nüküz'e devretmişti. Bu görev 1370 yılında Emir Davut Duğlat'ın idi.⁵⁶⁷ Keza 1398 yılında Timur batıya sefere gidip Mirza Muhammed Sultan'ı

⁵⁶⁴ Ando, **a.g.e.**, s.93-94.

⁵⁶⁵ Thackston, **a.g.e.**, s.203.

⁵⁶⁶ Volin, **a.g.e. cilt I**, s.534-35.

⁵⁶⁷ Ando, **a.g.e.** s.93.

Semer kand'ı muhafaza için bırakmıştı.⁵⁶⁸ Elbette Timur'un daruga veya hâkim olarak diğer şehirlere tayin ettiği mirza ve emirler de bu hususta stratejik öneme sahipti. Karaçar Noyan'ın oğlu İçil'in soyundan gelen Barlas emiri Togay Buğa'nın Timur'a hizmetleri bu bağlamda örnek olarak karşımıza çıkar. 1362 yılının sonunda Timur'un hizmetine giren⁵⁶⁹ ve onun "emir-i muteber" olarak gösterilen bu emiri, 1387 yılında Toktamış'ın askerleri Buhara'yı kuşattığında şehri savunmuş ve Toktamış'ın askerlerini savurmuştu. Bu kişi aynı zamanda 1393 yılındaki Tikrit kuşatmasında da görev icra etmişti⁵⁷⁰

Timurlu devletinin zayıflamaya başlamasıyla müdafaa savaşlarının öneminin artması birbirine paralel gelişen durumlar olmuştur. Şahruh'tan sonra devletin ikiye ayrılması ve sürekli olarak iç savaşların çıkması bunun temel sebebidir. Ayrıca Timurlu devletinin dışarıdan gelen Karakoyunlu, Moğol ve Özbek saldırılarına meydan muharebeleriyle cevap veremeyecek kadar güç kaybetmesi, kalelerin tahkimi ve müdafaası meselesine ayrı bir ciddiyet ve ehemmiyet kazandırmıştır. Bu hususta en büyük görev şehirlerde darugalık görevini icra eden emirlere düşmüştür. Ayrıca bu dönemde yozlaşmış ve iktidar hırsına kapılmış bazı emirlerin de bizzat şehir kuşattıkları görülür. Mesela Sistan valisi Emir Halil'in Herat kuşatması bu mahiyette bir örnektir. Şehrin idaresinden sorumlu olan Nizameddin Barlas ve Emir Nazir, şehrin diğer önde gelenleriyle işbirliği halinde bu kuşatmayı savurmuştu.

Timurlu devletinin ikiye bölünmesi süreci sonrası İran ve Maveraünnehr'i karşı karşıya getiren ilk olay 1454 yılında Ebu'l Kasım Babur tarafından yapılan Semerkand kuşatması olmuştur. Bu şehrin müdafaasında önemli rol oynayan emirlerden biri Argun boyundan Emir Sultandı. Emir Sultan Ebu Said'in yanında yetişmişti. Fakat bu emir daha sonra 1461 yılında Sultan Ebu Said'e isyan eden Muhammed Cuki bin Abdüllatif'e Emir

⁵⁶⁸ Ando, **a.g.e.** s.94.

⁵⁶⁹ Ali Rıza Yağlı, "Timurlu Devleti Emirleri I- Barlas Boyu: Togay Buğa Barlas", **History Studies**, Vol. 10 Issue: 10, pp.283-290, s.285.

⁵⁷⁰ Ando, **a.g.e.** s.71.

Nur Said ile birlikte katıldı. Bu kez bu iki emir ve Muhammed Cuki bin Abdüllatif Şahruiye'yi tahkim etmişlerdi. Onların Sultan Ebu Said'e karşı muhalefeti 1463 yılına kadar sürmüştür. Hoca Ahrar her iki taraf arasında barış görüşmelerini yürütmüş ve neticede isyancıları Sultan Ebu Said'e getirmiştir. Sultan Ebu Said emirlere merhamet etmiş fakat Muhammed Cuki'yi İhtiyareddin Kalesinde hapsedirmiştir.⁵⁷¹ Burada Ebu Said'in emirleri kendi tarafına çekme çabasına şahit olmaktadır. Bir yandan merkez için tehlike addettiği mirza Muhammed Cuki'yi hapsediriyor, diğer yandan kendisini iki senedir uğraştıran emirleri affedip gücünü artırmak istiyordu. Burada da isabetli davrandığı onun 1468 yılında Uzun Hasan'a karşı verdiği savaşta Emir Sultan'ı merkez ordusunda kullanabilmesinden⁵⁷² anlaşılıyor.

Babur'un Semerkand kuşatmasında şehrin müdafaasında yer alan bir başka mühim emir Urus Argun'dur. Kaynaklarda Semerkand emiri olarak açıklanmaktadır. Bu kişi Ebu Said tahta çıktığında onun güçlü ve nüfuzlu bir emiri olarak gösterilmektedir. Onun Oğlu Seyyid Muhammed de tümen emiri olarak gösterilmektedir.⁵⁷³

Ebu Said Ebu'l Kasım Babur ile anlaşmaya varsa da onu rahatsız eden saldırılar son bulmamıştır. Çünkü Babur öldükten sonra kaynaklarda tam bir Kazak yaşamı sürdüğü söylenen Hüseyin Baykara'nın saldırıları başlamıştır. Hüseyin Baykara'nın 1461 yılındaki Sebzevar kuşatması Ebu Said'in canını ciddi şekilde sıkmıştı. Bu şehrin müdafaasında Emir Mecid'in kardeşi Seyyid Aşit ve Emir Seyyid Murad yer almıştı. Seyyid Aşit aynı zamanda Herat'ı Hüseyin Baykara'ya karşı koruyan emirler arasındaydı.

⁵⁷⁴

Timurlu tarihinin sonlarına doğru şehirlerin müdafaası önem kesbeden bir konu olmuştur. Mirzalar emirlerle beraber bu hususta Timurlu hükümdarlarının temel

⁵⁷¹ Ando, **a.g.e.**, s.175.

⁵⁷² Ando, **a.g.e.**, s.175.

⁵⁷³ Ando, **a.g.e.**, s.175.

⁵⁷⁴ Ando, **a.g.e.**, s.177.

dayanakları olarak kendilerini göstermiştir. Tevârih-i Güzide-yi Nüsrename'ye göre Şeybani Han Şehr-i Vezir'i kuşattığında Hüseyin Baykara oğlu Bediüzzaman Mirza'yı otuz bin asker ile birlikte şehrin güçlendirilmesi ve müdafaa edilmesi için görevlendirmişti. Şeybani Han bu kuşatmada koşulların düşmandan yana olduğunu görünce Deşt-i Kıpçak'a ricat etmek zorunda kalmıştı.⁵⁷⁵

⁵⁷⁵ İbrahimov, **Materialı Po İstorii Kazahskih Hanstv**, s.25.

SONUÇ

Tıpkı bilim, sanat ve kültürde olduğu gibi siyaset ve askeriye de elitist olmayan milletlerin diğer milletlerle rekabet gücü düşük olur. Elitizmden anlaşılması gereken zenginlik fakiri, güçlünün güçsüzü ezdiği ve yönettiği bir sistem olmamalıdır.. Elitizmden anlaşılması gereken kişilerin yetenek, zekâ ve ahlakları doğrultusunda toplum içinde bir yere gelmesine müsaade eden, kaliteli olanın iş başına getirildiği sistemlerdir. Türk milleti tarihin en büyük asker ve devlet adamlarını çıkarmasını bu anlayışına borçludur. Bu esasen liyakate dayanan bir sistemdir. Fakat kontrol altında tutulmazsa yozlaşması da muhtemeldir.

Herediter aristokrasinin bulunduğu Türk bozkır devletlerinde, idarede görev alan kimseler görevlerini kendi çocuklarına bırakabiliyordu. Ancak bu bir kanun değil, teamüldü. Bu sistemden doğacak en muhtemel sorun, görevi devralan kişinin babası kadar başarılı olamayacak biri olmasıdır. İşte bu noktada liderin şahsiyeti ve basireti devreye girmektedir. Devletin başındaki şahıs sisteme gerekli müdahaleyi ederse ortaya çıkan sorunları düzeltebilirdi. Liderin başarısıyla yönetimde görev alan idarecilerin kalitesi birbiriyle doğru orantılıydı. Bu hemen hemen bütün Türk tarihine teşmil edilebilir. Bugün bile bir devlet yöneticisi idarede iş başına getirdiği kimseleri iyi kişiler arasından seçemezse, idarede eğitimi, zekâsı ve ahlakıyla elit olan kimseleri çevresinde toplayamazda iktidarını kaybetmesi muhtemeldir. Timurlu tarihi de bunun çarpıcı bir örneğidir.

Timur, henüz bozkırda iktidar için çarpıştığı ve elinde somut hiçbir şeyin bulunmadığı dönemlerde kendisiyle beraber olan yoldaşlarını iktidara geldikten sonra en yakınında tutmuştu. Tanıdığı ve güvendiği emirler sayesinde devletine kattığı her bölge hakkında istihbarat topluyabiliyor, değişik ırk ve dinden gelen toplumları kontrol altında tutabiliyor, hazinesini besleyebiliyor ve en önemlisi dünyada ki bütün devletlere meydan

okuyabiliyordu. Timur'un yetenekli komutanları ve devlet adamları olmadan bu başarılarla ulaşması mümkün olabilir miydi? Bizce hayır.

Şahruh, Timur kadar askeri başarılarıyla ön plana çıkmasa da yetenekli bir asker olduğunu çeşitli seferler ile göstermişti. Emirlerine Timur'dan daha fazla yetki bahsetmiş, buna mukabil gerekli gördüğü hususta atamalar ve hatta bizzat seferler yoluyla idarede değişikliklere gitmişti. Aslına bakılırsa Şahruh, devrinin en basiretli politikacılarından biriydi. Babası devrinde gelen Barlas boyu emirleri ile kamplaşma yoluna gitmemiş, onların ağırlığına müdahale etmemiş fakat aynı zamanda başka boylardan gelen güvendiği emirleri de kritik pozisyonlara atamıştır. Bunu yaparken akrabalık müessesine başvurarak bu atamaları meşrulaştırmıştır. Barlas boyu emirlerine karşı denge kurmak için Şahruh'un Tarhanlı emirleri ön plana çıkardığı varsayımı, tarihi olaylara uygun düşmektedir.

Ebu'l Kasım Babur ile Horasan'da emirleri otoritesine boyun eğdirebilen yetenekli bir figür görmekteyiz. Fakat tahta çıktıktan sonra kısa süre hayatta kaldığı için Ebu'l Kasım Babur'u bu hususta tam test edilmemiş bir lider olarak kabul etmek mecburiyetindeyiz. Horasan'da ondan sonra Hüseyin Baykara'ya kadar iktidara gelen liderler onunla mukayese edemeyeceğimiz kadar basiretsizdi. Bu sebepten ötürü emirlerin elinde kukla oldular. Maverünnehr'de ise Mirza Abdullah'ı saf dışı bırakan Ebu Said tam bir bozkır tipi lider figürünü temsil etmekteydi. Cengizi geleneğe saygı gösteriyor ve bozkır süvarilerini peşine takıyor, aynı zamanda mistik dini düşüncelerin etkisinden çıkamıyordu. Ne var ki bu kişi büyük büyük dedesi Timur'un kabiliyetlerine sahip olmaktan çok uzaktı. Bu yüzden idaresi isyanlarla sarsıldı. Sonuçta Uzun Hasan'a karşı düzenlediği seferde trajik bir şekilde hayatını kaybetti.

Sultan Ebu Said'den sonra Maverünnehr'de Babur'a kadar emirlerin etkisi altında kalmış basiretsiz politikacılar görülürken Horasan Hüseyin Baykara ile dimdik ayakta

durmaktaydı. Herat bu dönemde İslam dünyasının kültürel başkenti haline gelmişti. İslam Rönesansı olarak adlandırılan devrin en nadide ürünleri Horasan'da verilmekteydi. Baykara, hem bozkır aristokrasisini hem de şehirli seçkinleri başarılı bir şekilde bir potada eritti. Her iki tarafında etkisini dengelemeyi başardı. Bu da başarılı bir devrin yaşanmasını sağladı. Ancak ne yazık ki bu devir Hüseyin Baykara'nın hayatıyla kaim oldu. O, hayatını kaybettikten sonra zaten 1501 yılında Maverâünnehr'e hâkim olmuş olan Özbekler, Horasan'ı da alarak Timurlu Devleti'ne son verdi.

KAYNAKÇA

A. Kaynak Eserler

Ali, Gıyaseddin, **Dnevnik Pohoda Timura v İndiyu**, çev. A. A. Semyonov, Moskova, İzdatelstvo Vostoçniy Lirteraturı, 1958

Anonim, **Muizzü'l-Ensab**, Rusça'ya çev. ve notlandıran Ş. H. Vahidov, Almatı, Dayk Press, 2006

Babur, **Vekayi**, Haz. Reşid Rahmeti Arat, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985

Batutta, İbn, **Travels in Asia and Africa**, transl. and selected by H.A.R. Gibb, London, George Routledge & Sons, 1929

Caferi, b. Muhammed el-Hüseyni, **Tarih-i Kebir**, çev. İsmail Aka, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2011

Clavijo, Ruy González de, **Embassy to Tamerlane**, çev. Guy Le Strange, Routledge, Routledge-Curzon, 2005

Dughlat, Mirza Muhammad Haidar, **Tarih-i Rashidi**, çev. E. Denison Ross, London, Sampson Low, Marston and Company, 1895

İbn Arabşah **Tamerlane or Timur the Great**, transl. J. H. Sanders, London, Luzac, 1936

İbrahimov, S.K., Mingulov, N.N., Pişulina, K. A., Yud, V. P., **Materiyalı Po İstorii Kazahskih Hanstv XV – XVIII Vyekov İzvleçeniya iz Persidskih i Tyurkskis Soçinenii**, Alma-ata, İzdat. Nauka Kazahskoy SSR, 1969

Metsopski, Toma, **Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi**, çev. Gürsoy Selmaz, Ankara, Elips Kitap, 2009

Mirgalyev, **Materiyalı Po İstori Voin Zolotoy Ordı s İmperiy Timura**, Kazan, Akademiya Nauk Respubliki Tatarstan, 2007

Rumlu, Hasan-ı, **Ahsenü't-Tevarih**, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2006

Semerkandi, Abdürrezak, **Matla-i Sadeyn-I**, Özbekçe'ye çev. A. Urinbojevski, Taşkent, Özbekistan SSR Fan Naşriyotı, 1969

_____, **Matla-i Sadeyn-II. (Birinci ve İkinci Kısımlar)**, Özbekçe'ye çev. A. Urinbojev, Taşkent, Özbekistan SSR Fan Naşriyotı, 2008

Şami, Nizameddin, **Zafername**, çev. Necati Lugal, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1949

Semerkandi, Devletşah, **Devletşah Tezkiresi**, Çev. Necati Lugal, II. Cilt, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, 1977

Tacü's-Selmâni, **Tarihnâme**, çev. İsmail Aka, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999

Thackston, W. M., sel. and trans. **A Century of Princes: Sources on Timurid History and Art**. Cambridge, Massachusetts: Aga Khan Program for Islamic Architecture, 1989.

Tihrani, Ebu Bekr-i, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014

Volin, S.L., Romaskeviç, A.A., Yakubovskiy, A. Y., **Materiyalı Po İstorii Turkmen i Turkmenii - ciltI. VII-XV. Vv. Arabskiye i Persidskiye İstoçniki**, Moskova, İzdat. Akademiya Nauk SSSR, 1939.

Yezdi, Şerafeddin Ali, **The History of Timur-Bec cilt I-II**, M. Petit le Croix, Londra 1723

B. Araştırma Eserleri

Âgodin, Vadim, **Contribution à la géographie historique du delta de l'Amou Darya du VII au XIV siècles**, Fransızca'ya çev. Kirill Kuzmin, Cahiers d'Asie centrale (10), Taşkent 2002

Ahmedov, B. A., **Gosudarstva Koçevih Uzbekov**, Moskova, İzdat. Nauka, 1965

Aka, İsmail, The Agricultural and Commercial Activities of the Timurids in the First Half of the 15th Century, **Oriente Moderno**, 2 – 1996, Roma, Anno XV (LXXVI), 9-21

_____, **Timur ve Devleti**, Ankara, TTK, 1991

_____, **Timurlular**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993

_____, **Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447)**, Ankara, TTK, 1994

_____, Mirza Şahruh Zamanında (1405-1447) Timurlularda İmar Faaliyetleri, **Bellekten**, Cilt: XLVIII – Sayı: 189,190 – Ankara 1984 Ocak-Nisan, ss. 285-297

_____, Timur, **TDV İA**, İstanbul 2012 ss.173-177

_____, Şahruh, **TDV İA**, İstanbul 2010, ss. 293-95

Akio, Iwatake, The Waqf of A Timurid Amir: The Example of Chaqmaq Shami in Yazd, **Persian Documents. Social History of Iran and Turan in 15th and 19th Centuries**, ed. Kondo Nobuaki, London, Routledge Curzon, 2003, ss.87-105

Alan Akbıyık, Hayrunnisa, Timurlularda Vezirlik Müessesesi, **XIV. Türk Tarih Kongresi**, I. Cilt, Ankara 2005, ss.97-106

_____, “Argun: Bir Türkmen Boyu”, İÜEF Tarih Dergisi, Prof. Dr. İsmet Miroğlu Hatıra Sayısı, No. 37, İstanbul 2002, ss.7-27

_____, Sultan Ebu Said Devri Timurlu Tarihi (1451-1469), **MSÜ Sosyal Bilimler**

Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996

_____, Türk Tarihinde Hanedan Kuruluş Geleneği ve Timurlu Hanedanındaki Tezahürü: **75. Doğum Yılında Prof. Dr. İsmail Aka'ya Armağan**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2018, ss.439-450

_____, Muizzü'l Ensab'ın Timurlu Teşkilat Tarihi Bakımından Değeri, **Bellekten** (282), Ankara, 2014, ss.527-548

_____, Bir Timurlu Hanımı; Gevherşad Ağa ve Tarhani Emirler, **Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı**, İzmir, Beta Basım Yayın, 1999, ss.231-248

_____, Muizzü'l Ensab'ın Timurlu Teşkilat Tarihi Bakımından Değeri, **Bellekten** (282), Ankara 2014, ss.527-548

_____, Timurlularda Hükümlerlik Anlayışı, Kaynaklar ve Uygulama, Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu, Ed. Kara, Abdulvahap, İşbilir, Ömer, İstanbul 26-7 Mayıs 2005, ss.13-22.

Ando, Shiro, **Timuridische Emire nach dem Mu'izz al-ansab. Untersuchungen zur Stammesaristokratie Zentralasiens im 14. Und 15. Jahrhundert**, Berlin, Klaus Schwarz Verlag, 1992

_____, Das Corps der timuridischen Emire unter Sahruh, **ZDMG**, Vol. 139, No: 2, Stuttgart 1989, pp. 368-396.

Ashrafyan, K.Z., Central Asia Under Timur From 1370 to the Early Fifteenth Century, **History of Civilizations of Central Asia-IV**, ed. M. S. Asimov and C. E. Bosworth, Quetigny, UNESCO, 1998, s. 323-346

Aubin, Jean, Comment Tamerlan prenait les villes, **Studia Islamica**, XIX, Paris 1963, ss. 83-122

- _____. **Le Mecenat timouride a Chiraz**, Studia Islamica (No: 8), Paris 1957, ss.71-88
- Babacanov, Bahtiyar, **La naqshbandiyya sous les premiers Sheybanides**, Cahiers d'Asie centrale, ¾ 1997, ss.69-90
- Barthold, V. V., Turkestan v Epohu Mongolskogo Naşestviya, **Soçineniya I**, Moskva, İzdat. Nauka Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, 1963
- _____, **Zwölf Vorlesungen über die Geschichte der Türken Mittelasiens**, Deutsche Bearbeitung von Theodor Menzel, Berlin, Deutsche Gesellschaft für Islamkunde, 1935
- _____, **Four Studies on the History of Central Asia Vol-III**, trans. V. and T. Minorsky, Leiden, Brill, 1962
- _____, **Ulugbek i Ego Vremya**, Petrograd, Zapiski Rossiyykoy Akademii Nauk, 1918
- _____, **Oçerk İstorii Semireçya**, Frunze, Kirgizskiy Filial Akademii Nauk SSR İstitut Yazıka, 1943
- _____, Noviy İstoçnik po istorii Timuridov, **Soçineniya VII** (Rabotı Po İstorıçeskoy Geografii i İstorii İrana), Moskova, İzdat. Nauka Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, 1974
- _____, **Svedeniya ob Aralskom morye i nizovyah Amudari s drevneyşih vremen do XVII vyeka**, Taşkent İzdat. B.i., 1902
- _____, Rabotu Po İstorıçeskoy Geografii, **Soçineniya III**, Moskova, İzdat. Nauka Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, 1965
- Biran, M., **Qaidu and the Rise of the Independent Mongol State in Central Asia**, London, Routledge, 1997

Boroffka, Nicolaus G. O., Archaeology and its Relevance to Climate and Water Level Change: A Review, **The Aral Sea Environment**, Berlin-Heidelberg, Springer Verlag, 2010, ss. 283-303

Brown, John P., **The Dervishes; or Oriental Spiritualism**, London, Trübner, 1868

Doerfer, Gerard, **Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen**, I-II-III-IV. ciltler, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1963-1965-1967-1975

_____ The older Mongolian layer in Ancient Turkic, **Türk Dilleri Araştırmaları 3**, İstanbul 1993, ss.79-86

Donuk, Abdülkadir, **Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Terimler**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1998

Eğilmez, Savaş, –Macit, Ensar, Türk Devlet Teşkilatlarında Yasavul, **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt 12 sayı: 49, Erzurum 2012, ss.89-104

Filanovic, Margarita, Traits principaux de l'urbanisme dans le Mavarannahr et le Turkestan à la fin du XV et au XVI siècle, **Cahiers d'Asie centrale**, ¾, Taşkent 1997, ss.169-182

Goeje, M. J. de, **Das alte Bett des Oxus**, Leiden, Brill Press, 1875

Gömeç, Saadettin Yağmur, Çingiz Han'ın Topraklarında Bölünme, **Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1 Sayı: 2, ss.203-208

_____, **Kök Türk Tarihi**, Ankara, Türksoy Yayınları, 1997

_____, Kök Türkçe Kaynakların Işığında Eski Türklerde Hükümet, **Gök**, Sy. 14, Ankara 1996, ss.17-25

_____, Keşik Kelimesi, **Türk Kültürü**, Sy. 483-484, Ankara 2003, ss.312-317,

_____, **Türklerde Devlet ve Hâkimiyet Düşüncesi Üzerine Bir Değerlendirme**, Afyon Karahisar I. Türk Tarihi Sempozyumu Türklerde Devlet, İstanbul 2018, ss.471-489

_____, “Çingiz Hanlılar”, **Geçmişten Günümüze Türkler ve Moğollar**, İstanbul, Bahçeşehir University, 2020, s. 49-62.

Grenet, Frantz, Les marchands sogdiens dans les mers du Sud à l'époque préislamique, **Cahiers d'Asie centrale**, 1/2 | Taşkent 1996, s. 65-84

Gündoğdu, Abdullah, Türklerde Devlet, **Türk Dünyası Kültürü El Kitabı** Ed. Çapcıoğlu, İhsan, Beşirli, Hayati, Ankara 2015, ss.303-325

Hammer, J. v., **Geschichte der Goldenen Horde in Kiptschak**, Wien, C. A. Hartleben's Verlag, 1840

Hinz, Walther, Quellenstuiden zur Geschichte der Timuriden, **ZDMG**, Vol 90, (n.F 15) no: 2, Leipzig 1936, 357-398

_____, “Timuriler Hakkında Menba Tetkiki”, çev. Mehmet Altan Köymen, **Belleten**, cilt IV – sayı 21, 22 – Yıl: 1942, II. Kanun-Nisan, s. 85-120, s. 111-113

Hodgan, Marshall G. S., **The Venture of Islam Vol. II**, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1974

İnan, Abdullah, Yasa, Töre-Türe ve Şariat, **Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1, 1964, Ankara, 104-110

Jr., John Masson Smith, **The History of the Sarbadar Dynasty 1336-1381 A.D. And Its Sources**, Paris, The Hague: Mouton, 1970

Jukovskiy, Vasili, **Dryevnosti Zakaspiyskogo Kraya - Razvalina Starogo Merva**, Petersburg, İzdat. Tip. Gl. Ypr. Udelov, 1894

Kafalı, M., **Çağatay Hanlığı**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2005

_____, **Timur**, İA, İstanbul XII/1, s.336-346

Kafesoğlu, İbrahim, **Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülâhazalar**, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 2017

Köprülü, Fuat, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976

Kradin, N., - Skrinnikova, T. D., **İmperiya Çingis-Hana**, Moskova, Vostochny Literaturı, 2006

Krawulsky, Dorothea, **Horasan zur Timuridenzeit nach dem Tarih-e Hafez-e Abru (band II)**, Verf. 817-823 H.) Des Nurallah 'Abdallah B. Lutfallah Al-Hvafi Genannt Hafez-E Abru: 2. Übers - Häftad, Tyska 1984

Kuşayev, R., Djalair, **Nomad-Kazahstan**, 2009 (No: 4), ss.59-62

Lambton, Ann K., Sufis and the State in Medieval Persia in: **State and Islam** ed. Van Dijk and A.H. de Groot, Leiden, Research School CNWS, 1995, pp. 19-36

Lattimore, Owen, **Inner Asian Frontiers of China**, Boston, Beacon Press, 1940

Letolle, Rene, **La mer d'Aral: decouvertes et controverses des origines â 1914**, Travaux du Comite français d'Histoire de la Geologie, Comite français d'Histoire de la Geologie, 1992, 3'ème serie (tome 6), ss.1-27.

Letolle, R., Mainguet, M., Histoire des rivières d'Asie centrale depuis deux millions d'années: certitudes et spéculations, **Cahiers d'Asie centrale**, Taşkent 11/12 2004, ss.317-340

Nöldeke, Theodor, **Sketches From Eastern History**, İngilizce'ye çev. John Sutherland, London and Edinburgh, Adam and Charles Black, 1892

Macit, Ensar, **Timurlu Devleti'nin Askeri Teşkilatı**, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2012

Mahmudov, N., **Zemledeliye i Agrarniye Otnoşeniya v Sredney Azii v XIV-XV vv.**, Duşanbe 1966

Manz, B.F., Temür and the early Timurids to c. 1450, in: **The Cambridge History of Inner Asia** ed. Nicolo di Cosmo, Allen J. Frank, Peter B. Golden, Cambridge, Cambridge University Press, 2009

_____, **Rise and Rule of Tamerlane**, Cambridge, Cambridge University Press, 1989

_____, **Power, Politics and Religion in Timurid Iran**, Cambridge, Cambridge University Press, 2007

Marshall G. S. Hodgan, **The Venture of Islam, Vol II: The Expansion of Islam in the Middle Periods**, Chicago and London, University of Chicago Press, 1974

Marquart, J., **Die Chronologie der alttürkischen Inschriften**, Leipzig, Dieterichsche Verlags-Buchladen, 1898

Melzig, H., **Timur (Verhängnis eines Erdteils)**, Zurich, New York: Europa Verlag, 1940

Menzel, Theodor, Die ältesten türkischen Mystiker, **ZDGM**, Leipzig, (LXXIX, 1925), s. 269-289

Mez, Adam, **Die Renaissance des Islams**, Heidelberg, C. Winter, 1922

Morgan, David, **The Mongols**, New Jersey, The Blackwell, 1990

Mukminova, R.G., The Timurid State in the Fifteenth and Sixteenth Century, in: **History of Civilizations of Central Asia**, ed. M. S. Asimov and C. E. Bosworthi 1998

Oçir, Ayuudaain, **Mongolskiye Etnonimi: Voprosı Proishojdeniya i Etničeskogo Sostava Mongolskih Narodov**, Elista, Knigi Ran, 2016

Opp, Christian, **Vom Aralsee zur Aralkum: Ursachen, Wirkungen und Folgen des**

Aralsee-Syndroms, Planet Erde, Rüdiger Glaser, Klaus Kremb (Hrsg.), ASIEN, 90-100, 2007

Oruç, Cihan, **Hüseyin Baykara ve Zamanı**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2013

Ögel, Bahaeddin, **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, Ankara, TTK, 2014

_____, **Türklerde Devlet Anlayışı**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2016

Paul, Jürgen, The State and the Military – a Nomadic Perspective, Irene Schneider (Hg.): **Militär und Staatlichkeit**. Beiträge des Kolloquiums am 29. und 30.04.2002. Halle 2003 (Orientalwissenschaftliche Hefte 12; Mitteilungen des SFB „Differenz und Integration“ 5) ss. 25 – 68

_____, Scheiche und Herrscher im Khanat Cagatay, **Der Islam**, Volume 67, Issue 2, ss. 278–321, 1990

_____, **Herrscher, Gemeinwesen, Vermittler: Ostiran Und Transoxanien in Vormongolischer Zeit**, Stuttgart, Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft, 1996

_____, Wehrhafte Städte: Belagerungen von Herat, 1448–1468,” **Asiatische Studien** 58.1 (2004), pp. 163-93

_____, Khalil Sultan and the Westerners (1405-1407), **Turcica**, 42, 2010, pp. 11-45

Paydaş, Kazım, Moğol ve Türk Devletlerinde Suyurgal Uygulaması, **Bilig**, Güz/2006, sy-39, 195-218.

_____, Timur’un Gürcistan Seferleri, **Fırsat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 16 Sayı: 1, Elazığ, 2006 ss.419-437, s.423.

Petruşevskii, İ. P., K İstorii İnstituta Soyurgala, **Sovetskoe Vostokovedeniye**, VI, Moskova, Leningrad, İzdatelstvo Akademiya Nauk SSR, 1949, 227-246

Y. V. Pilipčuk, *Ulus Çagataya i Gosudarstvo Tamerlana III- Naçala XV vv. po Svedeniyam Evropeiskih İstoçnikov*, **Evrazya'nın Medeni Mirası**, Almatı, A. H. Margulan Arkeoloji Enstitüsü, 2016 ss.658-679.

Pişulina, K.A., **Yugo-Vostoçny Kazahstan v Seredine XIV - Naçale XVI Vyekov, (Voprosı Politıçeskoj i Sotsialno-Ekonomiçeskoj İstorii)**, Almatı, İzdatelstvo Nauka Kazahskoy SSR, 1977

Pochekaev R. Yu., The Evolution of Soyurghal in Chinggisid and Non-Chinggisid States during the Post-Imperial Period, *Zolotoordynskoe obozrenie = Golden Horde Review*, 2018., vol. 6, no. 4, pp. 729-740,

Pritsak, Omeljan, The Turkic Etymology of the Word "Qazaq" 'Cossack', **Harvard Ukrainian Studie, Vol. 28, No. ¼, Rus Writ Large: Languages, Histories, Cultures: Essays Presented in Honor of Michael S. Flier on His Sixty-Fifth Birthday (2006)**, ss.237-243.

Roemer, Hans, **Staatschreiben der Timuridenzeit**, Wiesbaden: Franz Steiner, Das Sarafnamá des Abdalláh Marwārid in kritischer Auswertung, 1952

_____, Timur in Iran, in: **Cambridge History of Iran Vol VI** ed. P. Jackson, Cambridge, Cambridge University Press, 1986, s. 42-97

_____, The Successors of Timur, **Cambridge History of Iran Vol VI**, 1986, Cambridge, Cambridge University Press, s. 98-146

_____, 'Die Safawiden. Ein orientalischer Bundesgenosse des Abendlandes imTürkenkampf", **Saeculum**, 4, 1953, ss.27-44

_____, **Persien auf dem Weg in die Neuzeit**, Beyrut, 1989

Roux, Jean-Paul, **Histoire de l'Iran et des Iraniens**, Fayard, 2006

- Russell, Bertrand, **Authority and Individual**, London and New York, Routledge, 1995
_____, **Power**, London and New York, Routledge, 2004
- Sala, R., Quantitative Evaluation of the Impact on Aral Sea Levels by Anthropogenic Water Withdrawal and Syr Darya Course Diversion During the Medieval Period (1.0-0.8 ka), **Socio-Environmental Dynamics Along the Silkroad**, ed. L. E. Yang, Springer Verlag (Open Access) 2019, ss.105-122
- Sneath, David, **The Headless State Aristocratic Orders, Kinship Society, Misrepresentations of Nomadic Inner Asia**, New York, Columbia University Press, 2007
- Speneva, Ludmila, La politique monétaire du Timouride Omar Sheyk au Ferghana à la fin du XV siècle, **Cahiers D'Asie**, No: 3-4, Taşkent 1997, 147-155
- Spuler, Bertold, **Die Mongolen in Iran**, Berlin, Akademie-Verlag, 1955
- Starr, F., **Lost Enlightenment**, Princeton, Princeton University Press, 2013
- Subtelny, E., **Timurids in Transition**, Leiden-Boston, Brill Press, 2007
- Sümer, Faruk, TDV İA, Ankara 2002, **Kitâb-ı Diyarbekriyye**, s. 75
- Togan, [A.] Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1981
_____, Timurs Osteuropolitik, **ZDMG** 108, Wiesbaden, (1958): 279–98
_____, Emir Timur'un Soyuna Dair Bir Araştırma, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi** (26), İstanbul 1972i, ss. 75-84
_____, Büyük Türk Hükümdarı Şahruh, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, III/3-4, İstanbul 1949, ss.520-538
- Togan, Nazmiye, Temür Zamanında Aristokrat Türk Kadını, **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi** cilt V, cüz- 1-4, ss. 3-14

Tolstov, S. P., **Drevniy Horezm Opit İstoriko-Arkeologičeskogo İsledovaniya**, Moskva, Akademia Nauk SSR, 1948

Tor, D.G., "The Importance of Khurāsān and Transoxiana in the Classical Islamic World," A.C.S. Peacock and D.G. Tor, ed., **Medieval Central Asia and the Persianate World: Iranian Tradition and Islamic Civilisation**. British Institute of Persian Studies Series. London: I. B. Tauris, 2015, 1-12."

Tulibayeva, M., **Mudjmal-i Fasihi kak istočnik po izučeniyu istorii Zolotoy Ordu**, Zolotoordinskaya Tsivilizatsiya No: 5/2012, ss. 45-52.

Tilman Nagel, **Timur – Zavoyevatel Mira**, perevod. L.İ. Yasinskiy, (Timur der Eroberer), Rostov-na-donu, izdatelstvo Feniks, 1997

Tulibayeva, J.M., **Mudjmal-i Fasihi kak istočnik po izučeniyu istorii Zolotoy Ordu**, **Zolotoordinskaya Tsivilizatsiya** No: 5, Kazan 2012, ss.45-52

Vambery, A., **History of Bokhara**, London, Arno Press, 1873

Woods, John, **The Aqquyunlu**, Utah, University of Utah Press; Revised, Expanded edition (January 1, 1999)

_____, The Timurids Dynasty, **Papers on Inner Asia**, No: 14, Bloomington, Indiana University Research Institute For Indian Studies, 1990

Yağlı, Ali Rıza, **Timurlu Devletinde Vezirler ve Vezirlik Kurumu**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2014.

_____, Timurlu Devleti Emirleri I- Barlas Boyu: Mızrab Barlas, **SUTAD** (46), Konya 2019, ss. 261-268.

_____, Timurlu Devleti Emirleri I- Barlas Boyu: Togay Buğa Barlas, **History Studies**, Vol. 10 Issue: 10, pp.283-290

_____, Timurlu Devleti Emirleri I- Barlas Boyu: Yedigâr Barlas, Tükel Barlas ve Hinduke Barlas, **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Sayısı Sakarya 2019, cilt-4, sayı-1, 234-245,

Yüksel, Musa Şamil, **Timurlularda Din Devlet İlişkisi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2009

_____, Arap Kaynaklarına Göre Timur ve Din, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, c. 23, sy.1, İzmir 2008, ss.240-258

_____, Timurlu Devlet Yapısı, **Afyonkarahisar 1. Türk Tarihi Sempozyumu Türklerde Devlet 19-21 Ekim 2017**, İstanbul, Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2018, ss. 159-186

ÖZET

Türk bozkır aristokrasisi Timurlu Devleti'nin tarihinde çok önemli bir rol oynamıştır. Timurlu sultanları başarılarının birçoğunu bu elitlere borçludur. Onlar sivil ve askeri bürokraside kritik görevleri yerine getirmiştir. Bu önemli hizmetlerinin karşılığı sultanlar tarafından statü, para, toprak vb. olarak verilen ayrıcalıklardır. Liderle emirler olarak adlandırdığımız bozkır aristokrasisinin temsilcileri arasında uyum olduğunda ve emirler liderlerini sadık bir şekilde takip ettiğinde devletin bir çok şey başardığını görüyoruz. Fakat bu ikisi arasında bir zıtlama meydana geldiğinde o zaman ülkeye kaos hakim oluyordu. Böylece bireysel faktörler (liderin karizması, kendi elit grubunu seçmede ki başarısı, emirlerin karakteri vs.) bozkırın politik yaşamında hayati önem arz eder. Timurlu tarihi bu bağlamda sultanlar ile emirler arasında karmaşık ilişkiler demetinin görüldüğü bir arenadır.

ABSTRACT

Turkish steppe aristocracy has played very important role in the history of Timurid state. Timurid sultans owed many of their success to these elites. They were taking part in civil and military bureaucracy carrying out critical missions. Prizes of these important services were privileges given by sultans as statue, money, land, etc. We see that when there was an harmony between the leader and the representatives of steppe aristocracy which we call “amirs” and when amirs followed their leader loyally the state succeeded a lot of things. But if an antagonism arises between these two, then caos captures the country. Thus individualistic factors (like charisma of leader, his success at chosing his own elite group, characters of elites and so forth) has a critical importance in the political life of steppe. Timurid history is an arena where is seen a bunch of complex relations between sultans and amirs in this context.